ISBN 973-50-059L-3
5 948353 004687
Director general: Călin Vlasie Director editorial: Mircea Martin Redactor-şef: Gheorghe Crăciun
Redactor: Ruxandra Mihăilă
Tehnoredactor: Angelica Bobocea
Coperta: Dan Stanciu
Prepress: Viorel Mihart
**Descrierea CIP A Bibliotecii Naţionale a României** NAUM, GELLU
**Despre** interior-exterior: **dialog cu Sanda Roşescu** /
Gellu Naum; Sanda Roşescu, - Piteşti: Paralela 45,2003
ISBN 973-593-863-4 I. Roşescu, Sanda 821.135.1.09(047.53)


# DESPRE INTERIOR - EXTERIOR

*Gellu Naum în dialog cu Sanda Roşescu*

PARALELA!

## *Argument*

*Convorbirile cu Gellu Naum au avut loc în urmă cu 30 de ani (la începutul anilor 70) si nu erau destinate publicării. Au fost iniţiate ca un joc, dar au căpătat treptat un ton grav, pe măsură ce Gellu Naum îsi rememora experienţele, a căror intensitate rămăsese aproape intactă.*

*întrebările si interesul meu de atunci aveau în vedere felul cum percepe realitatea si ce semnificaţie dă evenimentelor un poet ca Gellu Naum, instalat pe „partea cealaltă", pe „malul albastru" (titlurile a două dintre volumele sale de poezii), respectiv într-o dimensiune foarte interioară, de unde transporta volnic pe celălalt mal emoţii, imagini si sensuri.*

S.R.

# I

*Orice lucru permis nu are nimic a face cu ideea de libertate...*

TERIBILUL INTERZIS, Cerneala surdă, 1945

**Sanda** Roşescu: Voiam să vă întreb mai de mult un lucru: în ce ordine sau pe ce plan se situează aşa-numita activitate socială a oamenilor, privită din interiorul unei - să-i spun — realităţi poetice?

Adică, mi se pare că o realitate a lucrurilor, la care ajungeţi pe alte căi, o realitate interioară mai profundă, poate sau nu să ducă la un fel de atitudine care să-i fie proprie... Şi atunci, mai are vreun sens sau vreo importanţă cealaltă atitudine, sau devine altceva?...

**Gellu Naum:** Ciudat e că de cîte ori au în faţă obiectul acesta, oamenii se plasează, mai totdeauna, pe un asemenea plan... Văd că şi tu...

In fine, poate ai să vezi cît sînt de neştiutor...

Oricum, mi se pare că e vorba de raportul conştient dintre o „realitate a lucrurilor, la care ajung pe alte căi" şi „un fel de atitudine socială", legată şi ea, pe cît se pare, de o „realitate interioară mai profundă"... Din păcate, însă, am impresia că oricît am lărgi şi am aprofunda planurile, o astfel de activitate umană, cu drepturile şi cu problemele ei conştiente, ne duce, vrind-nevrind, tot la un raport conştient, social-cultural etc, raport în care „o realitate a lucrurilor la



care se ajunge pe alte căi" nu-şi găseşte locul sau poate fi cel puţin asasinată...

Nu ştiu dacă ţi-am înţeles bine întrebarea... Nu ştiu dacă am înţeles bine...

S.R.: De fapt, mi-a venit în minte întrebarea aceasta citindu-L pe Castaneda... Există acolo, în carte, un pasaj în care i se pune lui Don Juan o întrebare asemănătoare (ceva despre copiii flămînzi de pe lume, cum pot fi ajutaţi). Iar el răspunde că atunci cînd se uită la oameni şi îi „vede" („văzutul" lui e o metaforă şi ţine de un fel de superpercepţie sau aşa ceva) oamenii îi apar ca nişte fibre luminoase. Şi - întreabă el — ce poţi schimba la nişte fibre luminoase?... Eu mă gîndeam la cineva care nu „vede" sub forma asta directă.

G.N.: Eu mă gîndeam că am văzut acum cîteva zile un mic documentar, despre mieii de karakul. De fapt, mieii aceştia sînt nişte blăni, un fel de produse decretate frumoase şi utile... Ca să devină blăni, mieii trebuie tăiaţi la 24 de ore după naştere. Mama născătoare de blăni arăta, crede-mă, cît se poate de maternă, iar blănile, pînă la a 24-a oră a existenţei lor, erau emoţionant de mici... La urma urmei, mi se arătau cu o conştientă naivă, oripilantă, utilitară şi mîndră de ea însăşi, nişte parcursuri de viaţă, nişte

limite impuse artificial, din afară...
De asta nu-ţi înţeleg întrebarea şi nu pot să-ţi răspund la ea...
S-ar putea ca unul dintre noi să vorbească despre miei, iar celalalt despre blăni... Poate sînt prea sensibilizat, naiba ştie, dar nu pot gîndi din afară, nu-mi pot oferi explicaţii de nici un fel, în nici un domeniu, decît eliberîndu-mă din capcana acestei monstruoase artificialităţi care decide, acţionează şi, mai ales, explică, de pe un plan străin mie... Aş vrea să crezi că nu e vorba aici despre raportul interior-exterior;

aş vrea să-ţi spun că deşi uneori, ca adineauri, par vehement, continui să consider liniştea drept una din forţele cele mai active... Fireşte, vorbesc încîlcit (şi liniştea despre care pomeneam trebuie înţeleasă în sensul în care o înţeleg eu) pentru că ne învîrtim în jurul unor lucruri care îmi sînt străine, pentru că ne aflăm încă pe poziţii care îmi sînt străine şi aşa mai departe...
S.R.: De fapt, am mai pus întrebarea şi pentru că mi-am amintit că într-o zi, vorbind despre Jung, spuneaţi că a fost interesant la epoca lui, dar mi s-a părut că aveţi unele reţineri în ceea ce îl priveşte, tocmai în legătură cu aşa-numita atitudine socială reieşită din cunoaşterea mai aprofundată a realităţii lucrurilor...
G.N.: Cu toată marea mea stimă faţă de C.G. Jung, stimă pe care de altminteri o cunoşti, mă întrebam atunci dacă nişte lucruri atît de grave, cum sînt cele care îl preocupă, pot fi măcar cuprinse în mecanisme culturale, dacă pot fi măcar situate în structuri de acest fel şi dacă au vreo şansă să fie exprimate cît de cît prin mijlocirea lor. Vorbesc limbajul acesta, nefiresc pentru mine, încă de la începutul convorbirii noastre... Rămîn în zonele acestea, în care n-am ce căuta, numai ca să găsim o punte de înţelegere... Aş renunţa bucuros la ele, aş povesti fapte, de pildă, cu ajutorul cărora să declanşez nişte stări, ca atunci cînd îmi scriu poemele... Dacă ai disponibilitatea necesară poate că înţelegi, dincolo de bîiguielile mele, ce vreau să spun... De-a lungul convorbirilor noastre, nişte cuvinte ca *disponibilitate, conştient* şi altele vor deveni, sper, de la sine, altceva şi, într-o mare măsură rămînînd ce sînt, nu vor mai fi ce sînt... Atunci îţi vor fi mai limpezi, printre altele, şi stima şi reţinerea mea faţă de C.G. Jung... In ciuda neîncrederii pe care mi-o provoacă mecanismele, sistemul, metodele şi, mai ales, autosituarea lui

(neîncredere justificată la oricine încearcă să atingă acele zone măcar prin practicarea poeziei, a poeziei ca mod de viaţă), eu simt, totuşi, în Jung, un poet...
Din toată demonstraţia lui strălucită, de cunoştinţe şi de judecăţi, reţin numai o stare de contact cu zonele pierdute (comunicabilă doar pînă la un punct care marchează limitele poeziei, dar incompatibilă, în cel mai înalt grad, cu orice mecanism de investigaţie conştientă)...
Poetul C.G. Jung s-a îngropat el însuşi în molozul uriaş al unei orologerii de mare anvergură (cu cîtă limpezime *teoretizează* el poezia, această limită de sus sau de jos, şi nemărturisită, a încercării sale!...)
Ca şi la Hegel, eu salut la C.G. Jung puterea presimţirii, grandoarea caznei de a străpunge muntele cu acul, superba inutilitate a efortului... Ca şi la Hegel, nu mă pot împiedica să semnalez la el încercarea de imixtiune a conştientului în rezervaţiile noastre cele mai secrete... Dar, ca şi la Hegel, salut la C.G. Jung puterea de a converti, prin supradimensionare, conştientul în delir...
S.R.: Fireşte, poezia însăşi e o limită...
G.N.: Deşi mă aflu în plină bîiguklă teoretică şi conştientă, crede-mă că nu fac judecăţi de valoare... Nu ştiu şi nu mă interesează dacă, într-o ştafetă spre nenorocire, al patrulea, al cincilea sau al nu ştiu cîtelea alergător e alergătorul superior... Spun doar că unul aleargă între a patra şi a cincea sută de metri, altul între a şaptea şi a opta, şi atît... Restul îmi este egal...
Ca să schiţez limitele unei „ţinute", aş vrea să ştiu dacă te-ai întrebat vreodată de ce un om de excepţie ca Jung trece atît de uşor peste unele fenomene, să zicem peste cele de parapsihologie, care, măcar prin frecvenţa lor, nu puteau să-i scape. Vorbesc despre limitele unei „ţinute" şi nu despre limitele lui Jung care, la urma urmei, avea tot dreptul să facă asta, mai ales din plictiseală...

S.R.: Jung spune într-un loc că nu s-a ocupat de parapsihologie fiindcă nu avea cum să se situeze în raport cu ea, ca om de ştiinţă. Iar lucrurile care i s-au întîmplat — din domeniul acesta — nu le introduce în sistem, se fereşte s-o facă... Mă gîndeam că el nu vorbeşte despre întîmplări imediate, cum faceţi dumneavoastră, pentru că el studiază psihologia stării în care ajungi disponibil pentru anumite lucruri - adică mecanismul. Iar din punctul de vedere al disponibilităţii acestei stări, mă gîndeam că

ajungeţi cam în acelaşi loc (adică în interior).
G.N.: Eu nu cred că ajungem în acelaşi loc, pentru că el este ştiutor, iar eu sînt neştiutor; pentru că el studiază, conştient, pe cînd eu, nu; pentru că el foloseşte un mecanism conştient, pe cînd eu, nu; pentru că el schiţează un sistem pe care îl vrea cît mai precis, cît mai ştiinţific, pe cînd eu plutesc pe un ocean fără limite cît de cît precizate şi preocupat de limite numai în momente ca acestea, cînd „teoretizez", cînd înşir vorbe în care n-am nici o încredere... Eu văd în oricare sistem doar o capcană, o împletitură din fire de păianjen a căror unică realitate constă doar în aceea că poţi privi prin ele, dincolo de ele, unde te împing ele, şi aşa mai departe, şi aşa mai departe... Eu nu am nimic comun cu toate astea, nu pot avea nimic comun... Vorbesc despre cu totul altceva...
S.R.: Nu, sigur că nu. Dar nu pe linia aceea făceam legătura...
G.N.: E imposibil să ajungem tot acolo... El studiază şi explică nişte lucruri; mie şi altora ca mine ni se întîmplă — vrem sau nu — acele lucruri; noi ne mişcăm printre ele; noi nu le studiem şi nu le experimentăm decît în momente de slăbiciune: noi *le vedem...*
Foarte demult, făceam şi eu nişte experienţe, poate necesare pe o numită treaptă... Dacă ai să răsfoieşti vreodată

*Medium* ai să le dai de urmă, deşi nu merită osteneala... Substanţa lor şi forţa lor reală, abia presimţite atunci, s-au declanşat mult mai tîrziu, deşi, fireşte, acţionau şi în vremea aceea... Mult mai tîrziu, cînd îşi pierduseră caracterul de experienţe... între timp, se conturaseră inutilitatea experienţei şi funcţia activă a tăcerii... Dar, dacă las la o parte anemierea literară, incursiunile mai mult teoretice prin Nerval şi Lautreamont (la fel de artificioase ca şi momentele din convorbirea noastră cînd mă aud vorbind despre Jung, despre Hegel sau mai ştiu eu despre cine), adică dacă las vorbăria şi alte cîteva erori, experienţele acelea, reprezentînd o anumită treaptă, *erau fapte* ale vieţii mele, întîmplări în care eram intrat pînă peste cap, printre care mă mişcăm ca un somnambul, dacă vrei, sau altfel, mai ales altfel... în faţa evidenţei lor, conştientul meu reacţiona argumen-tînd, servindu-mi explicaţii din propriile lui zone... Dacă nu s-ar fi întîmplat aşa, dacă aş fi „văzut" dintr-o dată, fără să parcurg acele trepte, cred — şi nu exagerez deloc — că aş fi înnebunit...
Şi nici aşa nu a fost prea comod...
Vorbesc despre o perioadă în care nişte oameni aleşi, adică unii dintre suprarealişti, se mai zbăteau pe cercuri de suprafaţă, în artă, în literatură, sau în negarea lor, ceea ce e cam acelaşi lucru, se complăceau în teorie şi cunoşteau, mai mult ca pe o presimţire, încă tulbure, ceea ce se afla dincolo de limitele lor, în centrul ultimului cerc, dincolo de toate limitările conştiente... Acelei presimţiri i se datora, poate, şi atracţia, inexplicabilă k oamenii aceia trecuţi cu arme şi bagaje de partea ateismului, către ultimele date furnizate de biata şi contorsionata ştiinţă umană, către mişcările sociale-conştiente cele mai radicale, către magie, către legile hazardului, către mister... Cu alte cuvinte, asupra lor, asupra noastră, se

abăteau încă din plin, manifestindu-se uneori ca necesităţi interioare, atentatele conştientului... (Dacă te simţi ispitită să găseşti un termen antinomic pentru *conştientul* acesta, pe care tot îl pomenesc, te avertizez, pînă una-alta, să nu te gândeşti nici un moment la inconştient, fie el chiar colectiv...) Pentru mine, singurele adevăruri (iartă-mi cuvîntul) pe care nu simţeam nevoia să le pun în cumpănă erau cele care mi se impuneau singure, la capătul unor întîmplări cu accentuată tentă aş zice poetică, întîmplări *trăite* din plin... „Adevărurile" acelea eu le numeam, într-un mod destul de pretenţios, „certitudini eruptive"... De fapt, erau nişte iluminări laice, iar declanşarea lor mi se pare mult mai fericit exprimată prin ceea ce limbajul omului de pe stradă numeşte „a-ţi cădea fisa"...
Nu te lăsa înşelată de eticheta conştientă a „hazardului obiectiv" lipită peste unele asemenea întîmplări iluminatoare... Sîntem în alt domeniu decît cel al cauzalităţii sau al înţelegerii... De cele mai multe ori, din cauza reacţiei acute a conştientului în asemenea momente, desfăşurarea faptului nu e deloc spectaculoasă; aş zice chiar că lucrurile par nefiresc de simple, de mediocre, atît de simple şi de mediocre încît n-ai da doi bani pe ele... Adaug marea plictiseală care urmează totdeauna, pricinuită de declanşarea antiforţelor tulburate de contactul tău... Şi mă opresc aici...
Dar hai să vorbim despre altceva... Uite, acum cîteva zile am citit o carte de înţelepciune extrem-orientală (astfel de cărţi numai rareori cuprind textele unor înţelepţi; de obicei, ele furnizează sisteme la a doua şi a treia mînă, la fel de neinteresante pentru mine ca şi multe dintre sistemele filozofilor de pe meleagurile noastre; fireşte, textele *înţelepţilor* m-au atras întotdeauna mai mult decît operele

filozofilor...). Aşadar, am citit de curind textele unor înţelepţi... Eu sînt deprins să practic un fel de lectură senzorială. îmi face



plăcere să-ţi spun că nu reţin mai nimic din ce citesc. Nici date, nici nume, nici idei, nici evenimente... Reţin numai stări... Aşa, se creează un fel de contact între mine şi cel ce a scris textul... înţeleg (de fapt, *recunosc)* ce spune el, dincolo de prima exprimare... Să nu-ţi închipui că citesc textul unui înţelept cum aş citi un poem... Poezia, ţi-am mai spus, e nu numai o treaptă, ci şi o limită... Deşi poate să nu fie numai asta... Pentru mine, în orice caz, nu este, deşi este... Citesc cu uşurinţă textele obscure. De obicei, ele mi se par mai limpezi decît cele mai explicite manuale... Un tratat obscur, de alchimie, mi se deschide ca o scrisoare... Fireşte, nu e vorba de procedee, de formule sau mai ştiu eu ce... Mi se întîmplă să înţeleg *(să recunosc)* ceva pe care cel ce L-a scris poate că nici n-a bănuit că îl scrie... (Pe cînd traduceam, pentru nevoi alimentare, mi se dădeau poezii din limbi total necunoscute, de prin cine ştie ce colţ al lumii... Toate arătau la fel: texte albe, pur şi simplu. Mi se dădeau transpuse în româneşte. Cîte una, despre al cărui autor nu auzisem în viaţa mea, se aşeza singură în versuri destul de frumoase. Indiferent de conţinut, mă uimea uşurinţa cu care ea redevenea poezie, repet, singură, aproape de la sine, fără efort prea mare din partea mea... Cu altele, era un chin. Şi cînd îi întrebam pe cei care îmi dăduseră textele albe cine erau autorii poeziilor care se traduceau singure aflam fără surprindere că erau cine ştie ce mari poeţi morţi de mult şi necunoscuţi prin preriile noastre culturale...) Intr-o vreme, cînd nu mai suportam lectura cărţilor literare, citeam cu plăcere cărţi de fizică sau de geologie, scrise de specialişti, pentru specialişti. O, să nu-ţi închipui că mă instruiam!... Nu reţineam nimic din conţinutul lor „manifest", ca să zic aşa... Şi nici nu completam cu imaginaţia proprie nimic, pentru că procesul de *recunoaştere* se înfăptuia şi acolo, deşi pe alt plan. „Stările" aparţineau, fireşte, acelui plan...



De ce îţi spun toate astea? A, da... Am citit textele unui înţelept extrem-oriental... Mi s-a părut tulburător... Pînă mai ieri i-am ignorat existenţa... A trăit cu mult, cu foarte mult timp înaintea noastră, într-o lume cu totul deosebită... Şi totuşi nu ştiu dacă senzaţia de *recunoaştere* putea să fie mai deplină la citirea unui text scris cu mîna mea, acum o zi sau acum o oră... Uite, pălăvrăgesc mereu şi mă bîlbîi, dar asta n-are nici o importanţă... Am să mă bîlbîi mai departe... Azi-noapte, am avut un coşmar... Şi ieri-noapte am avut un coşmar... De mai mulţi ani am coşmaruri, pricinuite, mai totdeauna, de starea vremii. Nervii mei răspund prea uşor solicitărilor meteorologice... Azi-noapte am avut un coşmar bazat pe un sentiment de culpabilitate, ceea ce la mine se întîmplă foarte rar. Sentimentul acesta îmi cam lipseşte...

S.R.: V-am visat, acum două nopţi...

G.N.: Şi ce făceam?...

S.R.: Tot timpul zilei mă gîndisem că nu înţeleg ceea ce încercaţi să mă faceţi să înţeleg, fiindcă sînteţi bărbat şi atunci poate că lucrurile mi se transmit în acest fel... Şi am avut următorul vis (ca un fel de răspuns la întrebările mele): stăteam de vorbă cu dumneavoastră, despre mine, în faţa unui ecran. Şi eu spuneam: „cred că e aşa..." Şi pe ecran apăream eu, în mijlocul unor oameni indistincţi şi întunecaţi. Dumneavoastră spuneaţi: „Nu, nici vorbă!... Să treacă mai în spate omul acela negru..." (Apăruse un om negru, înalt, lîngă mine.) Şi atunci s-a format un cerc, iar în mijloc era o femeie înaltă şi foarte frumoasă...

G.N.: Vezi pe unde te lucrează Jung?...

S.R.: Voiam să spun că există tot timpul o legătură între vis şi starea de conştientă, că e o greşeală să dai prioritate visului, fiindcă, în felul acesta, rămîi închis într-un spaţiu destul de străin şi rigid...



G.N.: Există pericolul lucrului ştiut... Un lucru ştiut poate deveni piedică, poate deveni capcană... Fiindcă vremea era aşa cum era, coşmarul de ieri mi s-a părut normal. M-a mirat doar sentimentul culpabilităţii, neobişnuit la mine, dar sursele îi pot fi uşor găsite: un filmuleţ văzut aseară, combinat cu o carte din care citisem înainte de a adormi. Amîndouă, din seria celor făcute special ca să creeze şi să întreţină sentimentul culpabilităţii. Ştii cu cîtă meticulozitate lucrează din asta, de sute de ani, instituţiile specializate, laice sau religioase... In fine... Nu despre asta vreau să vorbesc, ci despre unele semne premonitorii, comune şi visului, şi stării de veghe... In coşmarul de azi-noapte, datorită destinului eroilor din film şi din carte, eram urmărit de nişte personaje rele şi încercam să scap... Dar

totul se petrecea, în necon-cordanţă şi cu filmul, şi cu cartea, pe o apă, într-o barcă... In coşmarul de ieri-noapte, în care nu exista nici urmă de culpabilitate, mă aflam într-un tren, cu Lygia... Aveam foarte multe bagaje pe care trebuia să le coborîm la prima gară... Geamantane, pachete, undiţe... Trenul urma să oprească un minut şi jumătate. Am organizat cît se poate de atent coborîrea: întîi avea să se dea jos Lygia, cu o parte din bagaje, apoi eu, cu o altă parte... Urma apoi să mă mai urc eu o dată ca să iau ce avea să mai rămînă în tren după prima coborîre... Lucrînd metodic, aş fi avut timp... Dar abia am coborît că trenul, neţinînd seama de orar, a şi pornit. M-am agăţat de uşa vagonului în ultima secundă. Lygia alerga după mine, disperată. Voiam să-i strig să rămînă acolo, liniştită, că am să cobor la prima staţie. Dar îi uitasem numele, deşi o vedeam clar în urma trenului. Nu-i mai ştiam numele şi din pricina asta nu puteam să-i vorbesc... Nu-mi mai ieşeau sunete din gură...
Trenul... Unele semne din timpul zilei... Dar mai bine le las pe altă dată... Mai bine să-ţi povestesc ceva plăcut... Uite,

ieri am avut nişte treburi, am circulat în părţi foarte diferite, total opuse, ale oraşului... Pe drum, în tramvaie, în autobuze, pe străzi unde ştiu că nu sînt şcoli de muzică, am întîlnit uimitor de mulţi adolescenţi cu viori şi cu violoncele. Perechi. Băieţi şi fete... In nici un caz profesionişti. Era puţin înainte de amiază. I-am întilnit, mereu alţii, fireşte, oriunde m-am dus. Totul se petrecea ca într-un vis, deşi eram cît se poate de treji şi eu, şi ei... Acasă, mă aştepta un prieten venit din provincie, mare amator de concerte. Şi mi s-a plîns tot timpul de vulgaritatea oamenilor de pe străzi, de înghesuiala din autobuze... Trecuse şi el cam pe unde trecusem eu, cam pe la aceeaşi oră, dar nu întîlnise nici urmă de muzician... Lucrurile pot fi aşa sau pot fi altfel, în acelaşi timp, după cît eşti de disponibil. Pînă k noi ordine. Cînd poţi fi disponibil pentru altele şi pentru alt contact cu ele...
S.R.: Da, dar tentaţia e foarte mare şi e greu să nu iei în seamă...
G.N.: Nu. Astea sînt trăiri conştiente care funcţionează şi în vis, şi în starea de veghe. Important e domeniul celălalt, al desfăşurării reale a faptelor, şi în vis, şi în starea de veghe... Cînd mi-ai povestit visul tău, mi-ai povestit nişte fapte şi nişte concluzii care se puteau ivi şi în stare de veghe...
S.R.: De ce nişte fapte şi nişte concluzii?
G.N.: Aşa... Oricum, erau niţeluş scăpate din controlul conştientului... Iar eu ti-am povestit nişte fapte petrecute în stare de veghe... Mă rog, fac separaţia asta fiindcă, pînă una-alta, nu am încotro. Vreau să spun că eu nu dormeam cînd circulam prin oraş, adică aveam ochii deschişi... Iar în autobuze, îmi luam şi bilet... Dacă oamenii ar comunica pe planul acesta, ar putea să treacă peste concluziile lor şi ar fi disponibili pentru altceva, care trebuie adăugat, mereu adăugat, chiar dacă răstoarnă ce era la început...

S.R.: Da...
G.N.: Eşti tare obosită?
S.R.: Nu sînt obosită deloc.
G.N.: Cred că odată şi odată o să se poată comunica aşa... Pînă atunci o să ne lovim mereu de tîmpeniile astea teoretice şi conştiente... Dar nu-i nimic... N-aş vrea să ridic un perete în faţa întrebărilor tale pentru că, pînă la urmă, îmi e egal ce spun... Mă ascult vorbind, ca unul care nu ştie, şi nu cred ce spun... Cred doar că atîta se poate spune, că nimic nu e definitiv... Nu cumva să tragi concluzia că nimic nu e definitiv: *definitiv* şi *nedefinitiv* — iată încă o mizerie ca *da* şi *nu, bine* şi *rău, pentru* şi *contra* etc... Abia cînd vom trece dincolo de ele vom găsi zona care mă interesează şi în care ele nu mai funcţionează ca atare... Dar mai bine să-ţi povestesc ceva. Iată, mi-am adus aminte că pe musafirul meu îl chema D., la fel ca pe un alt D., cu care am avut o serie de întîmplări. Acesta din urmă practica yoga şi nu izbuteam să-L fac să mă creadă că eu am alte treburi. îşi deschisese vreo patru nuferi, după aprecierea lui. Guru, o femeie, îl lăsase singur, plecase în străinătate. Era convins, deşi îi explicam cît se poate de clar că se înşeală, că mă ascund de el şi mă implora (nu exagerez) să îi devin guru. Căuta cu tot dinadinsul o capcană în locul capcanei care îl orbea...
Fusesem obligat să stau cîteva zile şi nopţi, într-o cameră cu el, la Craiova. Intr-o bună zi a trebuit să mergem împreună într-o localitate din apropiere, la cîteva staţii de cale ferată. Era iarnă, viscol şi trenul pe care trebuia să-L luăm, un tren de navetişti, era arhiplin. Nu ştiu cum am ajuns sus, împinşi de lume, într-o aglomeraţie cumplită, într-un vagon de clasa a doua. Ştiu doar că, imediat după plecarea trenului, a apărut, făcîndu-şi loc prin mulţime, conductorul trenului. M-a invitat să-L urmez.

M-am dus după el, pînă la un vagon de clasa I, la

fel de aglomerat. Dar acolo se afla un compartiment gol şi încuiat... în mod absolut inexplicabil pentru mine, dar asta nu mă interesa deloc, conductorul tn-a poftit în compartimentul acela, unde m-am simţit destul de bine... Cînd am coborît din tren, l-am revăzut pe D. aruncat pe peron de mulţime. M-a întrebat unde am fost. Cînd i-am spus, numai că nu plîngea. „Pe mine m-au împins în closet" - mi-a spus. „N-am putut să ies de acolo decît acum, cînd m-au aruncat jos..." Suferinţa lui nu venea, cum s-ar putea crede, de la felul cum călătorise. Nu... Asta i se părea firesc... Suferea pentru că eu, care izbuteam să scap de înghesuială şi să fiu condus într-un compartiment rezervat, refuzam să-i fiu guru... Peste cîţiva ani a murit, destul de tînăr încă, Într-o librărie. Aş vrea să nu tragi nici o concluzie din povestioara asta...
S.R.: Bine...
G.N.: Acum am să tac. Am vorbit prea mult. Te ascult...
S.R.: Aş vrea să ştiu ce credeţi despre destinele unor eroi ai Greciei antice. Din ce spuneaţi, pare o greşeală umană faptul că cineva deschide o portiţă care nu este pentru el, care nu i se potriveşte, dar către care anumiţi oameni sînt împinşi ca de o fatalitate exterioară... Cum intră planul personal, al individului care săvîrşeşte greşeala aceasta, într-o asemenea fatalitate?...
G.N.: Aş vrea să vorbim despre toate astea odată, cînd am să fiu mai puţin obosit. Sînt şi eu curios să aud explicaţia pe care ar putea s-o dea vorbăria noastră conştientă... Oricum, limbajul curent dă falsele lui premise, ceva între determinism şi liber arbitru, între fatalism şi nefatalism, între da şi nu...
S.R.: Eu nu vă întreb teoretic, ci pe plan personal...
G.N.: Ar trebui vorbit altundeva decît între toate aceste planuri şi acolo vorbitul are, în orice caz, alte rosturi... Mă rog... Intre, să zicem, destinul individual şi celălalt destin mi

se pare că există o imensă legătură indestructibilă şi foarte destructibilă în acelaşi timp. Destructibilă fără să distrugă şi fără să fie distrusă... Am cunoscut un om care se părea că avea o stea deosebită de a celorlalţi. Omul acesta avea şi nişte calităţi, dar ele, crede-mă, erau departe de ceea ce îi oferea viaţa... Prostii!... Ştiu foarte bine ce influenţă poate avea asupra vieţii cuiva o rază de lună căzută pe un firişor de iarbă pe care el nu L-a văzut niciodată...Totul e fals... Există poate un fel de fluviu imens, în care te arunci. Şi între tine şi fluviul acela există o legătură indestructibilă, adică fluviul te cuprinde, te duce la vale, pe tine, te poate îneca, pe tine... Dacă te aşezi într-o anumită poziţie (cel mai adesea fără să ştii, apoi fără să te preocupe), fluviul te poartă lin. Cînd spun asta mă gîndesc la legătura dintre tine şi fluviu, nu la un grad de comoditate... Fluviul te face să înghiţi apă sau te îneacă, la fel de firesc... Fluviul are meandre... Şi te poate purta numai de aici pînă acolo... Te poate purta cu mare viteză sau foarte încet... Plutind, poţi privi cerul sau te poţi uita în adîncul apei... Asta depinde de ceea ce oamenii numesc fatalitate... Fluviul e strins legat de tine, te afli acolo, în braţele lui, dar te mişti într-un anumit fel... Oricum, el tot acolo te duce... Dar pînă la capăt, acolo unde e capătul pentru tine, te poate izbi de buşteni sau te poate opri deasupra unei viitori... Cam aşa cred că stau lucrurile şi nimeni n-are nici o treabă cu asta, nici omul, nici fluviul... Ce ţi-ai spus pare cam heraclitean, deşi e vorba despre altceva... Şi toate sînt ceva mai complicate decît atit...
S.R.: Mă gîndeam însă că lucrurile şi desfăşurarea lor capătă un sens pentru fiecare ins în parte, ca un fel de concluzie moralizatoare. Pe cînd personajele mitologice — mă gîndesc la tragedia antică...
G.N.: De ce tocmai la tragedie? în fine... Mi-a căzut în mină un dicţionar biografic. E o carte cumplită. Totul e

prescurtat. Cîteva rînduri: cutare s-a născut în anul cutare, a murit în anul cutare, a făcut cutare lucru. De fapt, e o carte a concluziei... Lasă la o parte mitologiile savante. Ia, odată, un dicţionar mitologic, în care „tragediile" sînt prescurtate, cam cum sînt vieţile în dicţionarul biografic... Ai să găseşti personaje mai puţin ilustre decît Oedip, de pildă, dar ale căror vieţi nu sînt mai puţin tragice...
S.R.: Eu mă gîndeam la Antigona. Poate că nu există acolo nici o concluzie moralizatoare. Celor asemenea ei li s-a întimplat, pur şi simplu, şi nu sînt implicaţi ca indivizi...
G.N.: Dar ei sînt implicaţi şi ca indivizi...
S.R.: Ca indivizi cărora li s-a întimplat...
G.N.: Nu ştiu cum să-ţi spun... Personajele astea mitologice sînt, într-un fel, contrafăcute... La fel ca personajele literare, au destinele măsurate... Eu nu vorbesc de esenţa lor, ci de construirea lor... De

foarte multe ori, eroii mitologici sînt construiţi pe baza mai multor biografii. Cîteodată, sînt construiţi chiar cu mare grijă... Fireşte, ei exprimă ceva general uman, dar semnificaţia generală, născută dintr-un colaj de semnificaţii, devine, în realitatea ei, o suprasem-nificaţie şi ceea ce poate impresiona mai mult e nutrit cu altceva decît cu ceea ce este... într-un colaj făcut din două fotografii reale, fiecare fotografie folosită este şi nu este reală, iar colajul este o realitate ireală, e construit din două realităţi care nu mai sînt reale. Cam aşa e şi cu concluziile, şi cu sistemele, şi cu noţiunile... De asta prefer să povestesc nişte fapte. Ele pot face posibilă, cît de cît, o comunicare mai puţin artificializată... Cît despre Oedip, dacă las la o parte semnificaţiile legate de psihicul colectiv şi mă opresc numai la fatalitate şi la destinul lui, îţi spun că habar n-am cum m-aş fi comportat eu în tragica lui situaţie, deşi sînt sigur că altfel. Şi atunci ceea ce e comun între noi şi nu numai între noi,

adică între mine şi el, s-ar desfăşura altfel, ar avea altă substanţă, deşi ar păstra aceeaşi substanţă, ar deveni dintr-o dată altceva şi acest altceva ar fi numai al meu, nefiind numai al meu. Adică ar fi ca toate lucrurile, care sînt şi nu sînt... Ar fi cu totul altceva...

Literatura, arta în genere, lucrează cam ca mitologia. Doar structura artistului e ceva mai subiectivă, el conţine mai multe tristeţi decît bucurii sau viceversa. Pe mine mă interesează mai mult întâlnirea mea pe stradă cu nişte grupuri de tineri muzicieni decît întUnirea dintre Orfeu şi Eurydice, deşi una e cuprinsă în cealaltă... Bagă de seamă că am spus literatură şi nu poezie. Despre poezie o să vorbim, la fel de inutil, altă dată, poate. Acum m-au cam obosit toate timpeniile pe care ţi le-am înşirat...

# II

*Neconformismul nu e un obicei: aceste prime principii sînt cele care ne plictisesc cel mai mult...*
TERIBILUL INTERZIS, Cerneala surdă, 1945

S.R.: Vreau să vă întreb despre jocurile suprarealiste pe care le făceaţi odinioară în grupul dumneavoastră. Aţi pomenit odată de jocul adevărului... Mă gîndeam la jocurile acestea ca la nişte experienţe colectiv-personale şi la faptul că ele constituiau pentru unii nişte porţi de intrare în anumite zone...

G.N.: Eu nu mai cred acum în eficacitatea jocului adevărului, şi nu din cauza mea... Pe atunci, poate că era o necesitate. Cînd se aglomerau între noi prea multe *malentendu-un,* încercam să le curăţăm, brutal, prin jocul adevărului. Vezi, deci, că jocul acesta era precedat de o acumulare de mică sau de mare murdărie, că această mică sau mare murdărie îi preceda necesitatea... S-ar părea că jocul ne era necesar fiecăruia şi tuturor, în măsura în care eram depozitarii vreunei cantităţi de gunoi. Lucrul devenea însă grav cînd grupul, grupul întreg, era contaminat de gunoaie şi cînd, în numele „adevărului" acestor gunoaie, violenta pe cel ce încerca să i se opună. Ar trebui să-ţi spun ce înţelegeam, ce înţeleg şi acum prin murdărie, gunoaie... Dar să lăsăm asta pentru altă dată... Jocul adevărului însemna bruscarea altora de către tine — ceea ce ar putea fi acceptabil, dar şi bruscarea ta de către alţii. Iar eu, oricum, eram prea puţin dispus la

masochism... Ca rezultat, se năştea poate o stare de spirit mai feroce, mai efervescentă, care ar putea părea atrăgătoare, dar în care, dacă pui prea multe speranţe, gunoiul poate înflori la fel de bine.

S.R.: Şi, în afară de jocul adevărului, ce alte experienţe colective mai făceaţi în grupul dumneavoastră?

G.N.: Eu aş mai rămîne puţin la jocul adevărului... Deşi l-am fi putut juca neîntrerupt şi nu numai în momentele lui speciale, deşi l-am fi putut juca destul de bine fiecare faţă de fiecare, îl jucam, de obicei, întregul grup... In afara nevoii acesteia de martori, totul semăna al dracului de bine cu mărturisirea în faţa duhovnicului sau măcar a psihanalistului. Fireşte, noi înşine deveneam propriii noştri duhovnici sau medici... (Las la o parte spaima, înfricoşarea care stă la baza mărturisirii păcatului în mai toate religiile instituţionalizate; las la o parte tulburarea bolnavului care se mărturiseşte medicului... Las la o parte şi speranţa recompensei... In jocul nostru, toate acestea lipseau, e drept... Dar mecanismul era identic.) Eu am jucat totdeauna cu cea mai mare sinceritate jocul adevărului, deşi am avut mereu, neformulate, reţinerile acestea, deşi necesitatea lui am socotit-o încă de pe atunci ca pe un fel de neputinţă de a exprima aşa-zisele adevăruri, altfel decît în cadrul ritualului. Chiar rolul de echilibrator al jocului, de eliminator al corpurilor străine, se estompa în faţa ambiţiilor sau a orgoliilor...

„Experienţa", la care trebuie să repet că participam cu toată sinceritatea, nu mă făcea altul decît cel ce

eram în afara ei. Din păcate, pe cît de mult îmi iubeam prietenii, pe atît eram de violent cu ei. Un fel de terorist îngrozitor, dar care juca jocul în permanenţă. Unii, cîteodată prea maleabili, îşi limitau „adevărul" şi în momentele experienţei... Ştii, dacă te murdăreşti şi-ţi spune cineva să te speli e bine; dar e mai bine să nu te murdăreşti...

De-a lungul anilor, cu jocurile noastre s-a întîmplat ce era firesc să se întâmple: au devenit jocuri de amuzament, jocuri de societate, de cum au scăpat din centrul care le asigura substanţa. Dezocultizarea lor a avut efecte similare acelora care au operat asupra picturii, asupra poeziei, la ieşirea stării noastre pe cercuri mai largi, netangente şi asemănătoare doar la suprafaţă... Pentru noi, jocurile, chiar jocul adevărului, erau un ceremonial. Dacă, mimînd un obiect, de pildă, trebuia să arătăm cum ne-am tăia la deget, noi ne tăiam degetul pînă la os, fără cea mai mică ezitare... Pentru reglarea, violentă sau nu, a raporturilor noastre de grup ar fi fost mai interesant dacă am fi găsit metode şi exerciţii care să nu semene nici a spovedanie publică, nici a autocritică, nici a psihanaliză colectivă...
S.R.: Poate... Deşi mie mi se par altceva aceste exerciţii descoperite şi făcute fără necesitatea introspecţiei. Erau şi foarte bărbăteşti...
G.N.: Ştii, tu apreciezi lucruri pe care eu nu le pot aprecia... De pildă, aşa-numitul caracter bărbătesc...
S.R.: Spuneam „bărbătesc" în sensul agresiv, viril, pentru a încerca o delimitare de caracterul religios...
G.N.: De foarte multă vreme spiritul religios e îmbibat de masculinitate şi asta nu e o fericire pentru nimeni, ba chiar dimpotrivă... Dar să lăsăm... Eu cred că îţi vine greu să înţelegi pentru că n-ai trăit într-un grup suprarealist, acum 30-40 de ani... Vorbesc despre climatul ocult al grupului, nu despre situările lui sociale, despre ieşirile lui în artă, despre ciocnirile lui teoretice, despre contactele lui de suprafaţă cu tot felul de oameni şi de mişcări... Ciudat e că, privind dinăuntru, contactele de suprafaţă au influenţat interiorul mai mult decît ar fi fost de dorit. Mă gîndesc la infiltrarea teoriei în domeniile poeziei... Mă gîndesc şi la relaţiile de


grup care nu depăşeau relaţiile sociale instituţionalizate, chiar cînd instituţionalizarea lor se numea nonconformism... Cred că, din nonconformism, ar trebui respins nonconformismul aşa cum respingem conformismul... Centrul justifică existenţa cercului şi decide. In jurul aceluiaşi centru pot exista un număr infinit de cercuri. După ce s-a format, un cerc îşi poate pierde centrul, păstrînd numai iluzia lui. Un asemenea cerc îşi caută sau nu-şi caută centrul pierdut. Există o infinitate de centre iluzorii, în căutarea cercurilor. Un cerc poate găsi o infinitate de centre reale. După geometria asta de doi bani, imaginează-ţi că arunci o piatră în apă şi urmăreşti naşterea cercurilor. Pe care dintre ele te afli cînd vrei să înţelegi ce spune cel aflat pe un alt cerc? Şi cercul tău şi cercul lui sînt aceeaşi reprezentare, diferită, a centrului. Şi cercul tău şi cercul lui se pot deplasa faţă de centrul iniţial. Disponibilitatea înseamnă putinţa de a păstra, pe oricare cerc te-ai afla, legătura cu piatra generatoare. Disponibilitatea înseamnă putinţa de a te mişca, pe oricare dintre cercuri, de pe un cerc pe altul, fără ca depărtarea de centru să-ţi creeze centre iluzorii, fără ca existenţa cercului pe care te afli să devină carceră şi capcană. A fi disponibil, adică a fi liber, înseamnă a nu te dedubla, a păstra unitatea centrului, pe oricare cerc te-ai afla. După aforismele astea de doi bani, poate ai să înţelegi mai bine de ce, aflîndu-te pe un cerc, poţi să vorbeşti, de pildă, despre bine şi despre rău, despre da şi despre nu, despre lucruri în genere inacceptabile în centru, despre sus şi jos, despre real şi ireal, deşi acestea sînt reale, altfel; acolo, pe cercul acela, în cel care şi-a pierdut centrul, aşa se mai aud ecourile centrului pierdut, aşa arată biata, schilodită putinţă de înţelegere. Mai aproape de centru, spui aceleaşi lucruri, deşi spui altceva. Cel care nu şi-a pierdut legătura cu centrul spune totdeauna altceva. Despărţind

lucrurile, de fapt nu le desparte. Cel pierdut pe cerc dezleagă întotdeauna, chiar cînd leagă. După iniţierea asta de doi bani, aş vrea să revenim la jocuri.
S.R.: Alte jocuri, în afara celor poetice, mai jucaţi?
G.N.: Prin iarna 1938-39, la Paris, cu Victor Brauner, cu Herold şi cu Gherasim Luca, recent acceptat în grupul nostru de acolo, jucam seară de seară. Veneau la mine, pe Rue des Volontaires, şi făceam „cadavre", scrise sau desenate. Jocul, pentru noi, era un ritual. Dar pesemne că, tocmai datorită marii seriozităţi cu care îl priveam, aspectul de ritual tindea să-L înlocuiască pe cel de joc. Ne deplasaserăm, fără să ne dăm seama, pe cercul ritualului. Şi am avut o plăcere nebună când Victor, într-o seară, ne-a

propus o belotă. Herold şi Luca erau indignaţi, ca şi cum s-ar fi produs o profanare. Mie nu-mi plac jocurile de cărţi. După un sfert de oră, mă plictisesc cumplit... Dar atunci, cum îţi spun, jucam cu o plăcere nebună. Se spărgea ritualul... Dar văd că vorbim, într-un fel sau altul, tot despre suprarealism, ca şi cum suprarealismul ar fi fost marea, unica aventură a vieţii mele... Şi nu e deloc aşa... Eu trebuia să fiu suprarealist, nu se putea să fiu altceva. Aş putea spune că eram predestinat pentru asta. Structura mea, toate drumurile mele duceau într-acolo. N-am căutat suprarealismul, nu mi-am căutat prietenii, i-am întîlnit pe drum, firesc, iar despărţirea s-a petrecut la fel... Aş spune, întorcîndu-mă la geometria mea de doi bani, că suprarealismul a fost şi el un cerc, cel mai strălucitor şi mai aproape de centru dintre cercurile similare ca necesitate colectivă. Poate aşa se explică imensa lui influenţă şi marea lui putere de atracţie, reală şi acum, după atîţia ani. Poate tot de asta s-au lipit de el atitea cercuri pierdute, hrănite de iluzia că ar putea avea ceva comun cu centrul lui. Cunosc atîţia oameni, poeţi sau pictori, gata să jure pe suprarealismul lor



cu atîta convingere încît mă simt adesea obligat să spun: dacă dumneata ai fost (sau eşti) suprarealist, eu n-am fost şi nu sînt, pentru că vorbim despre lucruri diferite...

Ciudată nevoia de etichete, mai ales cînd ele nu-ţi mai aduc mari neplăceri...

Dar eu am întîlnit destule lucruri în preajma cărora m-am aflat, cu sau fără voia mea, între viaţă şi moarte. M-am izbit de permanentul dresaj la care sîntem supuşi de secole, m-au înecat un milion de cărţi, apoi războiul şi multe alte cercuri negre. Şi, te asigur, am cunoscut şi cercuri strălucitoare cum sînt iubirea, poezia...

Multe dintre drumurile spre libertate pe care le-am întîlnit odinioară au devenit acum atentate la libertate, probabil pentru asta. nu le mai suport...

Nu ştiu de ce unii, încercînd să înţeleagă sau să explice vreun poet care a fost suprarealist, încercă să reconstituie suprarealismul... Şi în suprarealism, ca şi în orice altă mişcare eliberatoare, au existat rămîneri în urmă ale unora, trădări ale altora, părăsiri motivate sau gratuite; comună a fost doar aparenţa începutului, după care cei ce se întîlniseră o clipă şi-au urmat fiecare drumul propriu, dacă nu muriseră
pe drum...

Orice idee colectivă este efemeră, pentru că din ea trebuie doar să se dezvolte individualităţile pe care le conţine şi a căror existenţă depinde de putinţa de a scăpa din aventura colectivă, pentru a-şi putea împlini propria lor aventură.

S.R.: Mă gîndeam la grupul din jurul lui Ken Kesey care, aparent, pare contrar, dar ca stare de spirit, ca unitate de spirit, se aseamănă grupului suprarealist. Spun aparent contrar, pentru că lucrează pe blândeţe în relaţii şi nu pe violenţă, pe acceptarea aparentă a unor relaţii cu cei din afara



grupului, deşi pînă unde e acceptare şi cît se poate accepta? Mă gîndeam că mai au ceva comun: faţă de alte stări de spirit colective, ca romantismul, sau mai ştiu eu care, au un caracter mai puţin „cultural", mai puţin...

G.N.: Nu. Mişcarea în sine a fost culturală, din ce în ce mai culturală, şi chiar la început, prin atitudinea ei declarat anticulturală, în speţă antiartistică, antiliterară etc, se mişca pe un cerc în care cultura, arta, literatura existau ca preocupare serioasă, dovadă nevoia de a le anihila, de a le lua în serios... Ştiu că ai putea socoti cam simplist ce spun eu acum. De aceea adaug: ca să lupţi împotriva lui Dumnezeu, de pildă, nu e nevoie să te faci popă. Şi poţi merge cu atît mai departe cu cît nu te opreşti la răspîntii ca să le răspunzi tuturor predicatorilor, aflaţi acolo ca să te facă să intri, chiar prin negaţie, în cercurile lor... într-o mare măsură, suprarealismul a reuşit să spargă cercul, să clatine şi să schimbe circuitele conştiente, în mai toate domeniile (nu cunosc o altă mişcare mai eficace şi cu implicaţii în domenii atît de diferite, care să fi pornit din lumea artistică). Apoi a fost, încet-încet, deviat, înghiţit, instituţionalizat, dar, din fericire, a lăsat destule conuri de umbră. întotdeauna însă a existat un nucleu, o rezervă ocultă, undeva, aproape de centru. întotdeauna, un număr de oameni — e drept, foarte redus sau pe un timp limitat — au presimţit sursa reală, chiar dacă au fost blamaţi de către aşa-zişii suprarealişti. Dualitatea, exercitarea teoriei o dată cu experienţele de hazard şi de mediumnitate, acceptarea „ultimelor" descoperiri ale ştiinţei în paralel cu presimţirea măcar a unor fenomene în care ştiinţa ca atare n-avea ce căuta, negarea artei concomitent cu practicarea ei, chiar în sens negativ, acceptarea unor aventuri colective de amploare diferită atunci cînd deschiderea trebuia cît mai mult închisă infiltrărilor exteriorului etc. etc. etc. nu puteau decît să garanteze eşecul...

Să ne înţelegem, eu nu fac aici proces suprarealismului, nici nu ştiu măcar dacă a fost foarte bine sau foarte rău că a fost aşa. Nu insinuez nimic cu privire la activitatea de teoretician şi de critic de artă a lui Breton, pe care l-am simţit întotdeauna şi sub celălalt aspect, adică de mare personaj de lumină şi umbră al epocii noastre. Dacă am aplaudat teoreti2ările lui, dacă am acceptat cu entuziasm mare parte dintre ele, acestea sînt dovezi ale slăbiciunii mele şi ale altora din acel timp, nu ale lui. El era aşa cum era şi era admirabil.
Nu-i mai puţin adevărat că aceste aspecte au făcut posibilă o luare de contact pe tot mai multe cercuri, unele foarte depărtate de centrul real; aceasta a făcut posibile activităţi poetice sau nepoetice doar aparent suprarealiste; aceasta a făcut posibil ca unii să-şi găsească puncte comune cu o mişcare cu care nu aveau contact de centru (dovadă restul activităţii lor, atît de discordante), ba chiar să se reclame de la suprarealiştii. Şi aveau dreptate, în măsura în care nu ştiau, nu puteau să ştie ce era în realitate suprarea-lismul pentru purtătorii lui, în măsura în care slăbiciuni, de ordin social sau altele, ale purtătorilor puteau găsi ceva comun cu activitatea lor...
Ca să fiu mai cretin şi, deci, mai clar, am să iau un exemplu: ştii că eu îl iubesc pe magistrul Eckhart şi nu-L pot digera pe Jakob Boehme. Clasificatorii îi socotesc pe amîndoi mistici şi religioşi. Treaba lor. Poate chiar au dreptate, poate că această etichetuţă desenează cercul pe care ei se întîlnesc. Poate, deşi asta nu mă interesează. Eu, cel puţin senzorial, mă mişc cu plăcere pe un cerc apropiat de centrul cercului pe care se mişca Eckhart, dar îmi repugnă cercul lui Boehme şi, prin asta, şi cercul .lui de contact cu Eckhart. Şi apoi, toată teoria asta a cercurilor, de care cam abuzez şi în care nu prea am încredere, a început să mă plictisească... Vezi cum se

transformă în capcană, în sistem, ceva care, la un moment dat, părea că foloseşte? Dacă am să mai utilizez cercurile şi piatra, am s-o fac numai pentru că aşa am impresia că ne înţelegem cît de cît. Dar în afara faptului că tot ce spun e cît se poate de onest, să nu crezi că poate ieşi ceva din toată vorbăria asta. Nu vezi? Pe alocuri fac o teorie, care nu are altă scuză decît aceea că e penibilă. Apoi îmi exprim clar totala mea neîncredere în teorie... Tu pari preocupată de nişte forme de manifestare colectivă şi cînd vorbeşti despre grupul lui Ken Kesey din perioada *Acid Test,* şi cînd vorbeşti despre suprarealism. Iar eu am scris încă de acum 30 de ani (iată că mă şi citezi) despre „înfiorătorul semn al izolării cu care orice aventură colectivă îmi impregnează obrazul"...
Momentelor cînd poeţii fac teoria poeziei, momente ucigătoare pentru poezie, deşi pot părea unora necesare, le socotesc echivalente momentele în care apare necesitatea de a forma grupări poetice... Dacă nu eşti de acord că acestea sînt semne de nenorocire, te rog să le socoteşti măcar semne de slăbiciune... Eu nu vorbesc aici de poeţii care practică poezia ca pe un galon social distinctiv, ci despre cei care o trăiesc, chiar dacă nu scriu nici un rînd, chiar dacă se împotrivesc ideii de a fi poeţi, chiar dacă nu s-au gîndit niciodată că sînt poeţi... Cu sau fără voie, expresia devine propria lor reprezentare, nu le este exterioară. Pentru mine, expresia tine numai în mod mijlocit de poezie, dar asta n-are importanţă...
Dacă te gîndeşti bine, relaţiile blînde cu exteriorul ale grupului pe care l-ai pomenit nu prea se deosebesc de relaţiile violente demonstrativ, violente în esenţă, ca scop, ca finalitate, ale suprarealiştilor de acum cîteva decenii, dar nu despre asta e vorba... Mie îmi place convertirea violenţei, acoperirea ei cu un strat care o face să pară altceva... Oricum, e o lecţie de stil care trebuie apreciată cum se cuvine... La

limita sau pe cercul (dacă mai suporţi cuvîntul ăsta) unde binele şi răul mai pot fi privite ca realităţi separate, mi se pare firească tentaţia răului, a domeniului proscris, condamnat. Acolo binele e copilul religiilor, al moralelor, al autorităţii instituţionalizate şi orice aventură poate fi poetică la prima vedere, numai dacă e negativă... Pînă la noi ordine, orice experienţă poetică de adîncime pare sortită să fie negativă, numai negativă... Ieşirea din domeniul negativului — decretat drept rău — e totdeauna mai putin atrăgătoare (acolo curăţenia s-a murdărit într-atita încît nu mai e de suportat). Acolo gestul e mai putin spectaculos, abia dacă mai găseşte ecou... Iţi trebuie multă subtilitate ca să deosebeşti refuzul existent într-o îmbrăţişare... Acolo lucrurile se complică foarte tare şi pentru că cei ce au ales calea imediată, a răului, a negaţiei manifeste, şi au practicat-o ca pe o cale a vieţii, ani de zile, pot uita sau pot pierde măsura lucrurilor şi atunci încep să creadă că răul (sau, pe altă cale, binele) e măsura, esenţa lor; pot uita că se mişcă într-o separare artificială în care alegerea e provocată de motive exterioare,

devenite numai circumstanţial interioare, şi că, iniţial, se mişcau acolo tocmai ca să desfiinţeze bariera aceasta artificială. Cînd mi se arată cu degetul răul, ca domeniul meu, mă mişc în domeniul binelui, cu dorinţa ca binele să nu mă înghită niciodată, exact cum mă mişcăm, dintr-o atracţie obiectivă, în domeniul răului...
întotdeauna, pe zonele acestea ale separării, există primejdia capcanei atrăgătoare a inversului... Pe mine nu mă interesează literatura lui Kesey, nici n-o cunosc şi nici nu ştiu dacă el practică răul sau binele. Dacă grupul lui ar avea alt stil, sînt sigur că l-aş iubi la fel de mult...
Kesey e un apucat, naiba ştie cum or fi romanele lui, ceea ce e de apreciat e forţa lui de atracţie care face să se declanşeze aventura celorlalţi. Prietenii lui, fiecare „avec

son truc", pe care nici nu vor să-L exprime măcar, mi se par nişte sfinţi. Da, am spus „nişte sfinţi" şi trebuie să ştii că între ceea ce numesc eu *un sfînt* şi ceea ce numesc *un poet* nu e prea mare deosebire, deşi prefer totdeauna sfîntul. Asemenea oameni există dintotdeauna, numai că uneori manifestările lor ultraspectaculoase sau ultradiscrete se întirnplă să nu aibă nici un fel de priză... De obicei, ele sînt speculate, mai apoi, de către abili... De obicei, ei se mişcă în gol... La ora actuală, cînd multe direcţii de mişcare (printre care şi suprarealismul) şi-au epuizat în mare măsură forţa de atracţie, dar nu şi influenţa, cînd totul se rostogoleşte într-un fel de vid fecund (priveşte, în ultimii ani, la schimbările din plastică sau, cu douăzeci de ani în urmă, la ce părea că se petrecea înnoitor în muzică), poezia mai e încă prinsă în lupta cu teoria. Să sperăm că atunci cînd va ieşi învingătoare se va naşte un fel de nou orfism... La începutul marii răsturnări actuale, între cele două războaie, numai plastica mai putea spune ceva; muzica a fost dintotdeauna retardatară şi mai e şi acum, cînd s-ar părea că face ceva, deşi, în fapt, nu face decît să deseneze infecta matematizare a gîndirii, noua capcană de lungă durată şi de mare anvergură a conştientului. Acum, firele salvatoare sînt în fapte, în modul de viaţă al fiecărui poet, chiar dacă nu face poezie, iar prietenii lui Ken Kesey mi se par admirabili tocmai pentru asta, deşi lor putin le pasă dacă poartă sau nu eticheta poeziei. (Nu reduc muzica la ritm, ci stabilesc o etapă...) In privinţa stilului, care nu decide nimic, băieţii lui Kesey, aşa cum îi văd eu (s-ar putea să mă înşel), îmi plac grozav. De ce ai avea o anumită atitudine, acceptată, atitudinea de refuz direct, de încurcat cu mărunţişurile, de conflict la suprafaţă, faţă de „flici"*? în asemenea condiţii,
De la *ii.flic* - (pop.) poliţist.

stilul, dacă nu te înghite, oricum te vampirizează. Băieţii lui Kesey, cu politeţea lor care acoperă lovitura de cuţit dată unde trebuie, mi se pare că se comportă admirabil, că sparg total dogma stilului negativ. Pe un alt plan, poate că acum înţelegi mai clar ce voiam să spun cînd vorbeam despre bine şi despre rău, ca probleme de stil... Mi se pare că un băiat care îşi rezolvă cu orice preţ „son truc" e mai poet decît un milion de poeţi...
Despre *acid* nu spun nimic, pentru că nu obişnuiesc...
O rablă de maşină vopsită mi se pare mai demnă de admirat decît orice tipăritură literară de avangardă. Am făcut paranteza asta despre stil, deşi stilul nu decide nimic, ca să te fac să bănuieşti ce îi leagă pe băieţii aceia de noi, care am avut alt stil, mult mai nenorocit, mai cultural sau mai anticultural, ceea ce e cam acelaşi lucru...
S.R.: Mă interesează să vorbim despre lucrurile acestea pentru că mă gîndesc la depozitul de experienţă al unora şi al altora, care se transmite, într-un fel... Mă interesează să regăsesc urmele suprarealiştilor, dincolo de instituţionalizarea lor, dincolo de atitudinea lor artistică, socială etc. Citindu-i acum, am un contact personal cu fiecare, nu cu grupul. Şi atunci, în experienţa fiecăruia, descoperi, prin personaj... Eu, cînd vă citesc, nu mă gîndesc la suprarealism... Nu ştiu dacă stări colective de felul acesta există tot timpul.
G.N.: Eu tocmai asta spun, că există tot timpul...
S.R.: Cu altă suprafaţă, probabil, cu diferenţe de stil... Mai discret, mai puţin vizibil... Iar o experienţă explozivă poate anihila sau poate întări necesitatea altor experienţe... mă refer la aspectul lor colectiv...
G.N.: Eu socotesc că ceea ce oamenii numesc istorie, adică existenţa desfăşurată a grupului uman în cadrul lui mare, global, nu se petrece numai pe orizontală. Adică poate

fi privită pe orizontală numai dintr-un punct de vedere biografic. Ştii, noi trăim biografic, dar tindem să nu trăim şi să nu gîndim biografic. Adică toată cazna noastră, toate dorinţele noastre, care trăim foarte biografic, tind să ne depăşească biografia, să ne facă să o trăim într-un timp şi un spaţiu

neistoric, nelocal. Comunicarea atingerii acelui timp şi spaţiu este comunicarea poetică. In acest sens, toate lucrurile desfăşurate pe care oamenii le cataloghează, le sistematizează, în vederea înţelegerii conştiente, nu se petrec numai pe orizontală, ci şi pe verticală, nu numai desfăşurate în timp, ci şi spontan, simultan cu desfăşurarea lor. Adică toate generaţiile au existat, toate timpurile au existat şi există în acelaşi timp şi simultan, există şi orizontal, dar există şi vertical. Dacă ai reuşi să vezi altfel decît eşti obişnuită, dacă ai reuşi să strîngi timpul (şi nu numai timpul), să-i dai şi dimensiunea verticală pe care el a avut-o dintotdeauna, atunci te-ai putea întîlni faţă în faţă cu toţi cei pe care ne place să-i socotim fraţi de-a lungul cîtorva milenii...

Eu nu fac *sdence-fiction,* vorbesc despre o posibilitate reală, mai mult decît reală, vorbesc despre un adevăr, despre ceva care se poate întîmpla chiar în camera asta, acum sau peste cîteva minute... Mi se pare cît se poate de real ca acolo, în locul pisicuţei mele Japonica, nu în locul ei, ci lîngă ea, să-L vezi, real, pe Pitagora, acolo pe Heraclit, dincolo pe Paracelsus, sau pe Sade... Şi, stînd de vorbă pe un astfel de timp vertical, ai putea vedea că sîntem acolo unde nu interesează epocile şi cu atit mai puţin generaţiile. Ai vedea că fiecare dintre noi are vîrsta pe care doreşte să o reprezinte. Dacă Pitagora ar veni în vîrstă de 4 ani, sigur că s-ar juca cu lungea; dacă ar veni de 44 de ani, ar fi liniştit şi ne-ar vorbi despre importanţa actului de a mînca sau de a nu mînca bob, Şi aşa mai departe... Ai vedea că ei există şi pe verticală, şi pe



orizontală, simultan şi desfăşuraţi; şi ai lua momentul-cheie al fiecăruia dintre ei, momentul propriu al fiecăruia, pe care fiecare dintre ei îl reprezintă pentru noi şi în noi... Momentul pentru care ei au trăit şi pe care l-au atins, pentru fiecare dintre noi. Ai înţelege atunci de ce ne place atît de mult să ne găsim prieteni şi fraţi în trecut... Eu nu vorbesc aici despre arhetipuri, despre permanenţe spirituale, despre simboluri sau mai ştiu eu despre ce. Vorbesc despre nişte prezenţe reale, care sînt şi nu sînt, ca mine şi ca tine, ca tot ce ne înconjoară. Nu vorbesc nici măcar despre întrupările mărturisite de Pitagora, nici despre cele anunţate de el, ci despre cu totul altceva. Dacă nu le vezi singură, n-am cum să te conving... De asta cred că e mai bine să vorbim despre stări... Uite, după băieţii lui Ken Kesey o să te mire că mie îmi place Xenofon din *Anabasis,* poate pentru o anumită limpezime morală sau chiar pentru o anumită retorică devenită mod de viaţă. Mie, care detest retorica... Nu m-am gîndit bine ce mă atrage atît de mult la aventura din *Anabasis,* la Xenofon care cercetează măruntaiele păsărilor înainte de a lua decizii grave, dar cu siguranţă că nu amănuntul acesta magnific. Dacă am să stau vreodată de vorbă cu el, ceea ce e foarte posibil, şi am să-i spun că îl socotesc, prin intermediul unei anumite stări, fratele meu, cred că şi el mi-ar vedea limitele, ar vedea cît pot şi cît nu pot, ar simţi dacă îi sînt frate sau nu; mai mult nu l-ar interesa; adică nu s-ar uita că eu port bluejeansii ăştia amărîţi şi el togă, nu l-ar interesa că el a fost retoric, iar eu am detestat retorica, nu i-ar păsa că el, poate, a fost blînd, iar eu violent sau viceversa. Toate astea n-au nici o importanţă...

S.R.: Sigur... Am impresia însă că dacă cineva ar lua numai acest aspect exterior, acest aspect de „stil" cum îl numeaţi — social, să zicem — al unui om şi l-ar studia, ar simţi



şi acolo acel ceva pe care dumneavoastră îl conferiţi numai anumitor experienţe şi planuri... Vreau să spun că acel lucru se simte atîta timp cît un om îl reprezintă sau atita timp cît acel om reprezintă un lucru rotund.

G.N.: Numai că noi vorbim despre mişcări literare, despre grupuri... In fine, tot vorbind poate scăpăm de ele... La cei care au fost realmente suprarealişti, cel mai puţin interesant este tocmai faptul că au fost suprarealişti... Dacă ţi-aş vorbi despre mine ca structură, ţi-aş spune că la tot ce mi s-a întîmplat pe plan social am găsit totdeauna o explicaţie compensatoare. Adică am spus: lucrurile stau aşa şi aşa. Foarte bine. Adică m-am absolvit de ele văzînd clar că vin de la lumea exterioară, care este aşa cum este... (Să-ţi mai amintesc că, undeva, separarea aceasta nu funcţionează, şi că acel „foarte bine" putea să fie ceva foarte rău?) Cel mai tare m-au afectat lucrurile petrecute în interior (să-ţi mai amintesc că, undeva, separarea între interior şi exterior nu funcţionează?), ştiind foarte bine că din exterior, în majoritatea cazurilor, nu ţi se pot întîmpla lucruri care să te lezeze dacă în interior eşti destul de bine... Vezi cît operez cu binele şi cu răul? N-am încotro... Cu alte cuvinte, am ştiut dintotdeauna că există o posibilitate de echilibrare a lucrurilor. Aşadar, m-au afectat cel mai tare lucrurile interioare, nu cele exterioare... Deşi ceea ce spun e bazat pe o experienţă demnă de încredere, îţi atrag atenţia că există pe lume aşa-numiţii oameni „cu stea", care, indiferent de interiorul lor, au o strălucire exterioară, falsă sau nu, datorată cu totul exteriorului. La asemenea oameni de excepţie exteriorul pare decisiv şi

atotputernic. Asemenea oameni (care, poate, îşi au interiorul lor) sint, în mod straniu şi spectaculos, aruncaţi, pierduţi pe vârtejurile înnebunite ale unui mare dezechilibru pe care încearcă să-L acopere impunîndu-L interiorului celorlalţi... Dar mai bine să ne oprim...

# III

*Poetul vede în măsura în care orbeşte...* TERIBILUL INTERZIS, Cerneala surdă, 1945

G.N.: Poate ai observat cît sînt de neştiutor în unele privinţe şi cîte lucruri îmi sînt neclare... De fapt, nici nu mă interesează să-mi fie clare. Certitudinile mele sînt de altă natură, mult mai convingătoare, pentru mine, decît cele explicative... Spun, nepremeditat, nişte lucruri, şi simt, chiar în momentul cînd le-am spus, cît de puţin am spus... De fiecare dată sper ca puţinul acesta încîlcit, care, în orice caz, abia dacă izbuteşte să zgîrie suprafaţa, va fi în stare să declanşeze certitudinile tale, adesea fără nici o legătură cu ale mele... Dacă se întîmplă aşa, atunci începem să ne înţelegem... Eu îţi vorbesc despre libertate şi, în acelaşi timp, îţi spun că *n-ai dreptul &* te superi...

Dacă, în timpul convorbirii noastre, ceva ţi se pare că ar putea fi altfel sau că este exprimat prea încîlcit, te rog să mă intrerupi... Dar poate vrei să vorbim despre altceva...

S.R.: Eu mă gîndeam să vorbim despre dragoste...

G.N.: Mai întii, aş vrea să-ţi spun că, din anumite motive exterioare, despre dragoste nu se poate vorbi cu asprime, cum vorbesc eu acum... In plus, nu prea îmi place memo-nalistica... Iar dacă vorbim despre dragoste, vreau, nu vreau, trebuie să povestesc nişte fapte petrecute mai de mult sau



mai de curînd, să încerc să le leg şi să constat pînă la urmă că n-am spus decît vorbe... Cum să încep? Poate spunîndu-ţi că pentru mine, *de cînd mă ştiu pe lume,* dragostea a fost necesitatea care mi-a ocupat punctul central al existenţei, şi pe care, sper, am realizat-o cel mai deplin. îmi vine foarte greu s-o separ de poezie, de fapt nici n-o separ decît pînă una-alta - poate pentru că am fost socotit un fanatic al poeziei de către unii care practică separarea... Privit din exterior, pesemne că în privinţa dragostei am părut dintotdeauna ceea ce se numeşte un sobru şi, din această perspectivă, probabil că am şi fost aşa... Să încep ca la carte? Am avut o copilărie lipsită de tandreţe sau cel puţin aşa am simţit-o eu etc... Tata a murit cînd aveam doi ani — doi ani în care şi-a pregătit cu perseverenţă o moarte justificată pentru el, după cîte mi-am dat seama mult mai tîrziu... Aşadar, într-un fel, eram fiul unui mort. Poate de asta moartea şi întunericul m-au speriat întotdeauna. Nu m-am uitat niciodată la un mort, nu am putut trece niciodată pe lîngă un cimitir, noaptea, fără să mi se strîngă inima. Nici acum nu pot să dorm singur, cu lumina stinsă, într-o casă în care ştiu că a murit cineva etc. etc...

Cum eram şase copii, mama avea alte treburi decît să mă mîngîie pe mine. M-a sărutat o singură dată în viaţa ei, cînd am plecat pe front...

Surorilor le-am anihilat eu tandreţea. Eram îngrozitor de ironic şi, fiind socotit de foarte mic „deşteptul casei", aveam asupra lor o incontestabilă autoritate, exercitam un fel de tiranie cinică al cărei rezultat a fost răceala, măcar aparentă. Singură Zoe-Olga, cea mai mare dintre surori, apărată de oligofrenia ei, m-a răsfăţat cît a putut şi mai mult decît atit, dar infirmitatea avea darul să o scoată din competiţie...

Am insistat, cu oarecare jenă, asupra amănuntelor acestora pentru că ele formează cadrul unei perioade în care pot vorbi



fără să greşesc despre dragoste. Pentru că marea dragoste am trăit-o, în prima ei formă, la patru ani. La aceeaşi vîrstă am mai avut nişte stări, la fel de puternice, diminuate mai apoi, între 14 şi 30 de ani. Nişte lespezi de neuitat, nişte imagini ale dorinţei, de cea mai mare amplitudine, nu ştiu cum să-ţi spun... în unele zile, vara sau toamna, zile cu totul speciale, cînd eram frînt de oboseală, după joacă, şi se lăsa amurgul, simţeam în mine o stare de linişte imensă, aş spune de linişte cosmică dacă nu mi-ar fi ruşine să pronunţ asemenea cuvinte... In orice caz, o stare de fericire, pînă la extaz... Starea aceasta (sau amintirea ei, o vreme) am avut-o mai apoi de cîte ori am simţit nevoia să scriu. între paisprezece şi treizeci de ani, am simţit-o mai diminuată. Apoi am regăsit-o, legată de nevoia de a scrie, dar şi de altele, la fel de intensă ca în copilărie...

Fiindcă veni vorba, am să-ţi mai povestesc ceva de pe la patru ani, legat poate de dragoste. Pe-atunci aveam o ceată de copii, cărora le eram un fel de comandant şi ne jucam de turbam... Pe străzi sau pe maidane. Inventasem un joc: „de-a furtuna". Eu propuneam şi dădeam semnalul jocului. Era un joc simplu: alergam înnebuniţi şi urlam: „furtuna! furtuna!"... Şi totdeauna venea furtuna, crede-mă. Poate că o presim-ţeam eu şi de asta dădeam semnalul jocului... După furtună se întîmpla să urmeze ploaia,

care uneori ne prindea departe de casă. Atunci ceilalţi se speriau. Dacă ajungeau uzi acasă, puteau fi pedepsiţi. Eu îi asiguram că n-o să-i plouă, le spuneam să plece fără grijă, rămîneam să veghez, să opresc ploaia, pînă cînd îi socoteam la adăpost, apoi plecam şi eu. De fiecare dată ploaia se pornea *exact în clipa cînd intram în casă.* îţi închipui că, în mod secret şi inebranlabil, mă puteam socoti *regele ploilor*... Iată climatul în care, bîntuit de extaze secrete, am trăit prima formă a dragostei. Bagă de seamă că vorbesc despre dragoste şi nu mă înşel în privinţa aceasta...



Cu fetiţa pe care am iubit-o atunci, n-ai să crezi, am avut şi o întîlnire sexuală, cum au mai toţi copiii; dar, în afara acestui „accident", nu prea ne jucam împreună. Dragostea mea, nemaipomenită, atotcuprinzătoare, îşi păstra caracterul ei secret. La zece ani, m-am îndrăgostit de o altă fetiţă. Cred că era cu un an mai mare ca mine. Biata de ea, a devenit, cu timpul, o mare actriţă de dramă, apoi un munte de grăsime... Eram topit de dragoste. Nu-ţi poţi imagina cît de reală, cît de imensă, cît de copleşitoare a fost dragostea mea pentru fetiţele acelea... Apoi, la paisprezece ani, am mai iubit, la fel de puternic, o fată care locuia undeva, într-o casă cu etaj. Nici nu-i ştiam numele... Mă plimbam în fiecare seară, ore întregi, pe strada ei, ca să-i văd umbra la geam. Cred că nu m-a văzut niciodată. Cred că dacă aş fi văzut-o mai de aproape, n-aş mai fi iubit-o. Dar aşa, o iubeam pînă la extaz...

Pe la 14 ani, am săvîrşit sacrilegiul amoros, dacă mă pot exprima astfel, şi n-am mai iubit. Adică, am făcut ce fac toţi băieţii la vîrsta aceea, am ţinut la cîte o fată, mi-am rezolvat problemele destul de jalnic; cînd n-aveam suma necesară, urmau aventurile mărunte cu unele personaje, e şi neplăcut să-mi amintesc, nişte prietene de-ale mamei, de pildă... Nu se mai putea vorbi despre dragostea extatică, aşa cum o cunoscusem eu... La atotputernicia sexualităţii, rezolvată cam la întîmplare, adaugă orgoliul meu imens şi firesc, dispreţul pentru fetele de vîrsta mea, şi poate ai să înţelegi...

La 18 ani am întîlnit o domnişoară, o apariţie extrem de stranie. Era cu şase ani mai mare decît mine, avea părul complet alb şi un nas cam mărişor (ceea ce îi sporea ciudata frumuseţe), purta rochii demodate, strident de demodate, părea ieşită dintr-o povestire de Poe... Am văzut-o prima dată lîngă un pian şi am izbucnit în rîs... Fireşte, i-am spus că de ea rid... Pe atunci (eram student) străbăteam o epocă pe



care o consideram „revoluţionară". Printre altele, agitam drapelul libertăţii sexuale, socoteam familia drept principalul focar de infecţie a vieţii sociale (împrumutasem proverbul lui Eluard şi Peret „bate-ţi mama cît e tînără") - ca să nu mai vorbesc de mizeria poeziei, de mizeria vieţii umane în genere. Găsisem şi o rezolvare posibilă, pentru toate: revoluţia. Necesitatea ei mi se părea în afara oricărei discuţii, deşi starea poeziei şi starea sexualităţii (pe atunci nu mai vorbeam de iubire) constituiau principalele pivoturi ale agitaţiei mele. Poate că tonul meu pare uşor ironic, dar te rog să crezi că luam lucrurile foarte în serios, că le priveam cu toată gravitatea cuvenită şi că băiatul acela de 18 ani se bucură şi acum de adîncul meu respect... Domnişoara (avocată) nu era de loc vicioasă, adică nu intenţiona să corupă un adolescent, oricît de drăguţ şi de inteligent ar fi fost el. Era şi logodită... Pînă la urmă, însă, a fost dat să se întîmple. De-atunci, un an sau doi am stat mai mult împreună, în camera ei închiriată. Eu, fireşte, mi-am văzut mai departe de treburile mele „poetice" şi „revoluţionare". Apoi, nişte împrejurări asupra cărora n-am să insist au silit-o să se reîntoarcă la familia ei, undeva, departe. Ne-am făgăduit (în cea mai mare măsură eu luasem hotărirea) să ne continuăm, liberi, viaţa despărţită, să nu ne mai scriem. Am condus-o la gară, ne-am îmbrăţişat şi trenul a plecat... în clipa aceea, mi-a îngheţat inima. Fireşte, nu ne-am scris, nu ne-am căutat, ne-am ţinut pînă la capăt grava noastră hotărîre. (Am revăzut-o apoi, peste ani şi ani, poate am să-ţi povestesc cum, a fost o întîmplare ciudată.) După despărţire, a urmat o perioadă în care nu am mai putut regăsi densitatea (acesta mi se pare cuvîntul cel mai potrivit) dragostei de la 4 ani, de la 10 ani şi de mai apoi...

Poate întîlnisem un moment catastrofic, poate aşa li se întâmplă celor mai mulţi, nu ştiu... Pot să spun doar că în



perioada despre care vorbesc, petrecută în parte la Paris, în parte prin cazărmi sau pe front, am avut destule prilejuri să mă îndrăgostesc, am fost, de cîteva ori, convins chiar că sînt îndrăgostit, aş fi putut să mă sinucid din dragoste sau să mă socotesc cît se poate de fericit, dat fiind că, de la o vîrstă, dragostea e alta dedt cea de la 4 ani... Mă amăgeam însă şi simţeam în permanenţă că marea linişte a dragostei — îngăduie-mi să-i spun aşa — îmi devenise

inaccesibilă...
Să nu-ţi închipui că eram un nesatisfăcut sexual. Şi nici că priveam sexualitatea ca pe ceva secundar. Tentaţiile ascetice aveau pentru mine alte direcţii: de pildă, mi-ar fi plăcut să nu scot o vorbă, zece ani în şir... La 4 ani, poate, deşi nu sînt prea sigur... Şi nici faptul că o parte a perioadei aceleia am petrecut-o în condiţii de jalnică degradare umană. Cu mine, lucrurile se petreceau cam aşa: am stat odată, împreună cu alţii, într-o pădure, timp de 10 zile, plin de păduchi şi flămînd. Spaţiul, tot spaţiul de care puteam dispune, era de un metru pătrat, în jurul calului pe care trebuia să-L mai şi îngrijesc. Dormeam pe şaua pusă pe pămîntul gol. N-aveam cu ce să mă spăl. Ceilalţi nu ştiu cum se descurcau pe metrul lor pătrat. Dar eu, chiar de a doua zi, am început să scormonesc stratul de frunze pe care mă aflam şi am descoperit curînd, la o oarecare adîncime, minunea unor dantelării nemaipomenite. Ai dezgropat vreodată frunze putrezite, mîncate de vreme şi de umezeală?... Minunea ne este întotdeauna la îndemînă, pe cel mai nefericit metru pătrat. Rămîne doar să întinzi mîna... Am uitat să-ţi spun că în prima parte a perioadei aceleia mă însurasem (pe la 21 de ani, timp de un an) cu o fată foarte drăguţă. Apoi a fost Anita, pictoriţa aceea spaniolă cu care trebuia să plec în Peru cînd a izbucnit războiul, apoi Claude, apoi...

Ataşamentul sexual poate crea şi întreţine iluzia dragostei. împreună cu alte iluzii, el formează ceea ce este luat drept dragoste... Am folosit şi pînă acum destule cuvinte murdare sau murdărite. Printre ele, te rog să accepţi şi cuvîntul *iluzie...* De aici înainte, voi vorbi din nou despre dragoste. Era în perioada în care scriam *Medium.* Cartea aceasta, pe alocuri îmbibată de literatură, încerca să adune, foarte rudimentar, unele date ale existenţei mele. Trăisem destule ca să înţeleg că lucrurile se petrec altfel decît sîntem condamnaţi să credem că se petrec, chiar dacă le privim de pe poziţii aşa-numite înaintate... încercam să semnalez traiectoriile hazardului, să-mi identific viaţa cu liniile lui sinuoase, să provoc declanşarea evidenţei lui. Fireşte, totul se petrecea în viaţa reală, dar cartea înfăţişează destul de puţine fapte, şi acelea înecate în literatură. Iată de ce le numesc rudimentare... în *Medium* vorbeam despre propria mea experienţă, enunţam o anumită posibilitate de a cunoaşte şi a declanşa unele fenomene altfel decît pe obişnuita cale a conştientului. Făceam şi erori, ce e drept, prima dintre ele fiind aceea că încercam să explic ceea ce se poate înţelege fără explicaţii, mai ales fără explicaţii. Dar nu despre asta e vorba acum...
Perioada cînd am trăit şi am scris *Medium* a coincis pentru mine şi pentru omenire, în general, cu anii cînd trăiam cu nervii încordaţi la maximum, anii în care viaţa şi moartea se amestecau sub ochii noştri, anii războiului, cînd fiecare ne pomenisem pierduţi într-o viaţă în care nimic nu mai era de recunoscut, într-o viaţă ostilă, aspră, nimicitoare, ucigaşă. Era ca şi cum cineva te-ar fi aruncat brusc din gheaţa polului în dogoarea tropicelor şi apoi iar pe banchize, fără ca bietul tău trup să se poată, cît de cît, adapta. Imaginează-ţi în ce stare mă aflam eu (proaspăt smuls din Montparnasse, din inti-

mitatea textelor lui Albert le Grand sau Paracelsus, din experienţele şi discuţiile poetice cu Victor Brauner, cu Herold, cu ceilalţi prieteni), călare pe un cal, într-o stepă, nemîncat, plin de păduchi, hotărît să nu folosesc arma pe care o titram după mine şi aşteptîndu-mă să fiu oricînd ucis fie de cei ce se apărau, fie de „ai noştri", în cazul în care mi s-ar fi descoperit dosarul unei foste activităţi politice... Cînd îţi spun toate astea te rog să crezi că nu literaturizez deloc, te rog să crezi că am trăit într-o neîntreruptă febră fatalitatea aceea neagră, din care nu înţelegeam nimic. Şi cînd spun *febră,* te rog să crezi că mă refer la o temperatură luată cu termometrul cel mai concret şi care niciodată, în această perioadă, nu a scăzut sub 39 de grade. In mod curios, în asemenea conditii-limită, cu nefericita mea sensibilitate, în loc să mă pierd am început să declanşez şi să simt şi mai puternic existenţa unor canale parapsihologice (iartă-mi cuvîntul) uluitoare. Poate am să-ţi povestesc odată cîte ceva, n-am scris despre ele, mi-am trăit febra şi atit... Iar vorbesc încîlcit... In fine... *Medium* l-am scris mai mult noaptea. Liniile generale, ca şi cadrul existenţei mele de atunci, ţi le-am înfăţişat... Ce nu ţi-am spus este că, în perioada aceea, în febra aceea pe care o consider, oricît ţi s-ar părea de ciudat, eliberatoare

(cînd conştientul îşi dovedea din plin incapacitatea de a rezolva ceva), o dată cu declanşarea febrilă şi necontrolată altfel decît prin linişte şi nu prin agitaţie a realităţilor şi posibilităţilor interioare şi exterioare, necesitatea şi gustul dragostei căpătaseră la mine culorile extazului cunoscut în copilărie.
De fapt, în *Medium,* pe aceste date, pe baza unor certitudini şi experienţe ivite cu mult înainte, descriu (repet: cam literar şi cam rudimentar) încercarea de a rezolva liniile de cauzalitate ale unui hazard devenit pe atunci lege indubitabilă a existenţei prin contopirea lui cu mişcări

interioare de mare adîncime. încercam să fac mai drepte spiralele drumului către o întîlnire care simţeam că trebuie să se împlinească, pentru care probabil treceam prin toate încercările acelea cumplite; cu alte cuvinte, mă pregăteam pentru marea dragoste şi mă îndreptam spre ea...
*Medium* erau convorbirile mele nocturne cu o fantomă vie, cu iubita mea care, eram sigur, exista undeva pe lume şi a cărei întîlnire căutam să o grăbesc cît mai mult. Eram sigur că şi iubita, fără să mă cunoască, fără să-mi bănuiască existenţa, făcea, de partea ei, aceleaşi eforturi... Pe Lygia am cunoscut-o atunci, dar n-am recunoscut-o imediat, din cauza dresajului la care sîntem supuşi în permanenţă, a conştientului care (deşi începusem de mult să mă eliberez) îşi mai păstra forţa de suprafaţă prin standardele de frumuseţe, cultură, spectaculozitate şi aşa mai departe pe care mi le impunea... Cîţiva ani n-am ştiut, n-am îndrăznit să ştiu, că fantoma căutată nu mai era o fantomă, ci o fată vie, că ea îmi răspundea mesajelor, că se afla lîngă mine, că venise, gata pentru marea întîlnire... Cu Lygia m-am purtat de la început altfel decît cu toate celelalte fete pe care le cunoscusem pînă atunci. Dar purtarea aceasta nu avea deloc darul să faciliteze explozia realizării. Mă purtam cu ea cum te-ai purta cu un copil (eram cu 6 ani mai mare, deci, prin 1940, ea avea 19 ani, iar eu aproape 25...). O protejam (imaginează-ţi!), o sfatuiam să nu se încurce cu un sucit ca mine, să-şi caute un băiat drăguţ şi de treabă... Apoi au venit anii de după război. Umblam ameţit de foame. Mîncam, la mama, un fel de terci de mălai, foarte subţire, lăsat să se răcească. Sau înşiram pe o sfoară vinete tăiate şi, cînd se uscau, le fierbeam în apă, fără nimic altceva. De fumat, îmi umpleam pipa cu frunze de gutui uscate pe balcon. încercasem tot felul de frunze, dar cele de gutui se pretau mai bine la utilizarea aceasta, deşi lăsau în pipă o unsoare destul de neplăcută. Eram şi foarte

bolnav: un timp a trebuit să stau într-un sat, pe lîngă Baia Mare, pe unde se mai găseau cartofi şi, aproape şase luni, nu am mîncat decît cartofi fierţi, fără sare, fără nimic. Asta se întîmpla prin 1945, cînd veneam în Bucureşti doar ca să-mi văd puţinii prieteni, pentru manifestările noastre colective. Pe atunci se pare că mai eram încă foarte agresiv...
Nu-ţi povestesc toate astea ca să-ţi fac portretul unui poet flămînd, bolnav, izolat, care stătea undeva, departe, şi nu vorbea cu nimeni săptămîni în şir, pentru ca apoi să apară, violent şi dur, să-şi terorizeze prietenii pentru cea mai uşoară lipsă de rigoare. Aşa m-ar fi putut descrie pe atunci cine mă cunoştea numai pe dinafară... Eu îţi vorbesc despre o perioadă de purificare prin post şi prin tăcere involuntară, pe care o străbăteam şi în cadrul căreia mă mişcăm indiferent la amănuntele nutritive sau sonore înşirate mai sus. Acum, pot să afirm cu certitudine că era o fază de pregătire foarte importantă, ca nu făceam nimic conştient (nu m-au atras niciodată exerciţiile fachirice), că însuşi aspectul *de. post* şi de *tăcere,* cărora eram silit să mă supun, îmi era indiferent, nu-L căutam cu dinadinsul.
Aş vrea să adaug că îmi beam apa dintr-un pahar de cristal... N-am să vorbesc despre experienţele mele (să le numim „poetice") din perioada aceea, şi nici despre ce declanşau, despre ce îmi permiteau ele să văd, pentru că am intra într-un domeniu al incredibilului... E mai bine să-ţi închipui că eram aşa cum puteam fi văzut şi că totul se desfăşura pe liniile, oricum neobişnuite, dar accesibile înţelegerii, ale poeziei... Prin 1945 am publicat *Inventatorii Banderolei,* un act de agresivitate împotriva lui Luca şi Trost, justificat pentru mine altfel decît s-ar părea la prima vedere. O prostie, în orice caz... De fapt, mă plictisea cumplit activitatea lor din ce în ce mai teoretică şi mai politică (boala

comună a suprarealismului din întreaga lume atunci şi mai apoi); mă supărau spaimele lui Luca... Şi eu aveam crize de spaimă, cumplite; erau zile cînd, înainte de a trece o treaptă, conştientul se revanşa şi atunci, adunînd în conştient ceea ce văzusem şi înţelesesem, îmi era frică să rămîn singur, mă temeam să nu înnebunesc în faţa acestei cu totul alte realităţi. Dar, după trecerea treptei, redeveneam liniştit, îmi dispărea orice urmă de spaimă... Mi se întîmpla ca acum, cînd mă trezeşte din somn cîte un coşmar şi cînd mă liniştesc imediat dacă mă duc la fereastră şi văd că afară plouă... Spaima permanentizată mă plictisea pentru că era dovada rămînerii pe pragurile conştientului. Iar despre teorie, ce să mai

vorbesc... Cu Luca şi cu Trost, fireşte, eram agresiv şi pentru că îi iubeam şi simţeam că nu mai comunicăm... închipuie-ţi un om foarte sigur pe ceea ce ştie despre gravitate, de pildă, şi care, într-o bună zi, se pomeneşte zburînd, pur şi simplu. Nu crezi că ar avea de ce să-L apuce spaima?... Iar dacă se alege numai cu spaima, nu-i păcat că zboară?... De fapt, titluri ca *Teribilul Interzis, Poetizaţi, poetizaţi...,* ca şi întoarcerea mea manifestă spre o aparentă literatură, marcau o ieşire posibilă, deşi ineficace, împotriva teoriei şi a spaimei... Unele fragmente din *Cerneala surdă,* pe care te invit să le reciteşti ca să înţelegi mai bine ce spun, arată destul de evident despre ce era vorba...
Aspectul „pentru-contra" literatură marca o încercare de echilibrare prin sacrilegiu. Eu şi acum, cînd mă simt prea sublim, spăl vasele... Ce să-ţi mai spun dspre „romanul" scris cu Dan şi cu Gigi... Cam pe atunci apăruse şi *Metapsibologia* lui Freud şi orice poet care lucra pe propria lui piele putea să-şi dea seama, citind această încercare de punere în sistem a experienţelor şi observaţiilor de o viaţă întreagă ale unui psiholog, chiar de talia lui Freud (ca suprarealist, îi acor-

dasem întreaga mea stimă şi atenţie), că e o biată glumă rudimentară faţă de ceea ce poate cunoaşte el, poetul... Pînă la urmă, freudismul, apărînd ca sistem, tindea să devină capcană, din fericire măruntă... Şi iată că, într-o seară, plimbîndu-mă prin Bucureşti, am rămas ţintuit în mijlocul străzii. Şi s-a oprit, cred, tot mecanismul ceresc, încremenit în momentul acela. Toate standardele, toate etaloanele, inclusiv cele poetice, suprarealiste, revoluţionare, care mă mai lucrau pe zonele de suprafaţă, au pleznit. In locul lor s-a instalat o lumină simplă, un adevăr pe care ele mă împiedicau să-L văd: atunci am ştiut că o iubesc pe Lygia. Şocul eliberator a fost atît de puternic încît nu exagerez cînd spun că lumea, întreaga lume, s-a oprit pe loc... Numeşte asta erotomanie sau cum vrei. La urma urmei, toate trebuie să aibă un nume... Ai văzut limpede că dragostea, exact ca iniţierea în unele mistere, are nişte trepte superioare pe care nu le poţi atinge dacă nu eşti disponibil pentru ele... Am văzut limpede că nu iubisem niciodată, că presimţisem dragostea numai în copilărie, în amurgurile acelea extatice (fireşte, numai parţial, adică fără importanta cheie a sexualităţii) şi în orele de convorbiri cu fantoma mea... Am înţeles că, de fapt, pentru asta mă pregătisem toată viaţa şi că, pentru a ajunge aici, trebuise să arunc multe gunoaie, multe murdării, să mă lovesc de multe ziduri. Am văzut limpede cît mă înşelasem în tot acel timp cînd, trăind jos, crezusem că iubesc... Am înţeles că fusesem un biet cretin, de un soi deosebit, fireşte, şi am recunoscut asta nu ca masochist, ci ca om liber, stăpîn pe sine. Cred că dacă s-ar face un fel de „Who's who" al dragostei realizate nu s-ar găsi, la suprapopulaţia actuală a Pămîntului, un număr de oameni suficient măcar să umple cîteva pagini... Fireşte, viaţa şi experienţele mele poetice (n-am cum să le numesc altfel) au continuat, deplasîndu-se din ce în ce mai mult spre zone

unde necesitatea echilibrării periodice faţă de exterior era la fel de acută, dar nu despre asta e vorba acum...
Ştii, stăteam întins pe pat şi o rugam pe Lygia să-mi citească poeme dintr-o carte pe care ea n-o mai văzuse niciodată, scrisă într-o limbă străină. Era întuneric deplin, şi ea îmi citea, fără greşeală... Să nu-ţi închipui că eram atît de cretin încît să reduc dragostea la nişte experienţe de soiul acesteia. Văzusem destule în viaţa mea şi nu mă mai mira nimic. Cînd le făceam, însă, şi eu, şi Lygia luam, totuşi, unele măsuri, pentru ca nici o eroare să nu fie posibilă... Ştii, Lygia, care desenează de obicei ca un copil, îmi ilustra poemele ţinînd creionul cu dinţii, în întunericul cel mai compact, după ce o legam la ochi, iar pe sub legături puneam şi un strat de vată. Ai văzut poate vreunul din desenele ei... Ceea ce uimeşte e mai ales perfecţiunea execuţiei... Se întimpla să mă duc la vreun cinema unde nu mai fusesem niciodată, unde nici nu ştiam ce film rulează, şi la uşa lui mă aştepta Lygia, cu biletele gata cumpărate. Intram în cinematograf fără să ne mirăm... Ştii, îţi povestesc ce se poate povesti... Din lucrurile astea mărunte, care se pot întimpla şi în afara dragostei, poate ai să alegi dte ceva... Nu te lăsa însă ispitită de capcana explicativă a mediumnitătii sau a telepatiei. E vorba de cu totul altceva... îţi spun şi eu ce se poate spune...
Pe atunci făceam şi unele experienţe. Ceea ce întrevă-zusem, bănuisem, începuse să se manifeste clar. N-am să-ţi dau amănunte. Aş vrea să-ţi spun doar că prin dragoste pătrundeam în marele mister al lumii, prin dragostea pe care o realizam eu şi pe care, fără nici un fel de orgoliu, cred că o realizează foarte puţini oameni. Majoritatea oamenilor izbutesc să cunoască doar mici fragmente ale unei perma-nenţe — de cele mai multe ori prin intermediul sexualităţii care, din fericire, le-a mai rămas...

Pentru un bărbat, a realiza dragostea despre care vorbesc eu înseamnă a regăsi, ca bărbat, feminitatea, adică esenţa şi principiul lumii, a fi reprimit în mijlocul ei. El vede, din punctul acela, senin şi liber, totul. Şi totul arată altfel. Iar el simte, vede şi se manifestă altfel. Fireşte, tinînd seama de limitele lui... Pentru asta, nu e nevoie, cred, de calităţi spectaculoase. Nişte umili în aparenţă, nişte bieţi oameni, greu de deosebit, pot deţine cheile lumii, fără ca ei să ştie măcar, pot realiza lucruri extrem de profunde şi de proporţii nemaipomenite, fără să bănuiască şi fără să-i intereseze, aşa cum cei mai frumoşi arbori înfloresc fără să ştie că sînt cei mai frumoşi. Iar în cazul lor nu există arbitri care să le măsoare înflorirea...
Eu nu vorbesc acum numai despre învelişul şi despre miezul extatic al dragostei, numai despre faptul că în dragoste, în misterul dragostei, se află cheile principale ale lumii. Dragostea, înţelegerea şi împlinirea dragostei sînt dincolo de tot ce am spus, acolo unde încep incredibilul şi incomu-nicabilul... Toate acestea sînt cît se poate de personale şi fiecare le înţelege numai la limita disponibilităţii lui. Eu vorbesc despre una dintre principalele forţe de mişcare ale lumii, despre un principiu gigantic, despre ceva care nu este numai uman, despre ceva care depăşeşte regnurile, fiind cuprins în ele...
Vorbesc ca să vorbesc — asta e legea dialogului Şi, crede-mă, am sentimentul deplin al inutilităţii vorbelor. Totuşi, fiindcă vorbim, iată, mă gîndesc la un ins, la care vrei tu, să zicem la Sfîntul Augustin, cu imensa lui capacitate amoroasă, cu imensa lui disponibilitate şi căruia, asemenea unui fetişist oarecare, feminitatea i se prezintă altfel decît nouă, acestora... Fireşte, forţa principiului-concret şi a disponibilităţii insului e deplină. Ele îl fac să devină un caz-limită, un *ales* în toată

puterea cuvîntului. Dar nu despre asta e vorba acum... Iar fetişul, în cazul lui, devine gigantic şi chiar poate păstra caracterele feminităţii, deşi femeia, ca incarnare a feminităţii, este înlăturată... Pentru mine, aici e ceva în neregulă. Poate că destinul lui, aruncîndu-L pe alte cercuri... Sau, ca să nu vorbim numai despre inşi izolaţi, hai să privim un cuplu celebru: Helo'ise şi Abelard. După toate datele, s-ar părea că ei reali2ează, cu un destin propriu, funcţia dragostei. Marea lor iubire, nefericită dar spectaculoasă, îi transformă în exemple pentru ceilalţi oameni. Eu nu pun k îndoială realitatea şi forţa reală a dragostei, dar cred că undeva, în nenorocirea lor, e o greşeală, poate de domeniul favora-bilităţii. Dragostea despre care vorbesc eu, această cheie a unei atotputernicii de care ea nu are nevoie pentru că nu-i este exterioară — şi care cel mai adesea nu e deloc spectaculoasă şi nu devine exemplu (ca orice mister) —, nu se poate mişca pe o traiectorie a nenorocirii, nu poate duce la nimic rău. (Te rog să ai nişte rezerve dacă vrei să ştii ce înţeleg eu prin nenorocire şi prin rău, în cazul de faţă.) Mai degrabă mi se pare exemplar cuplul dintr-o povestire extrem-orientală în care iubitul umblă înnebunit, ai zice că de suferinţă, ca să-ţi dai seama, la urmă, că suferinţa lui nu exista; iar ea zace şi moare, dar de fapt e o zeiţă care se joacă de-a moartea... In orice caz, suferinţa — nenorocirea — e un subsidiar neimportant şi ei o pot oricînd lepăda...
Nu ştiu dacă am exprimat măcar atîta cît se poate... Nu Ştiu dacă ţi-am spus esenţialul... Poate că ţi l-am spus...
S.R.: în ce sens nenorocirea? Vă gîndiţi la moarte, la suferinţă?...
G.N.: Mă gîndesc la Abelard, la castrarea lui, şi aşa mai departe. Mă gîndesc la Romeo şi Julieta, mi se pare că au rit amîndoi, nu? Cum să-ţi spun, am impresia că marile

cupluri de îndrăgostiţi au devenit exemplare mai ales prin forţa cu care dragostea lor a încercat să se opună încercărilor, nenorocirii. Se pare că îndrăgostiţii exemplari au avut totdeauna nevoie de o probă şi că proba lor a fost nenorocirea. In asemenea cazuri dragostea încetează a mai fi ea, în principal, şi devine altceva... Vreau să spun că se insinuează ideea probei prin nenorocire ca o caracteristică a dragostei sau măcar ca o condiţie a dragostei exemplare, ceea ce e cam acelaşi lucru...
Eu ştiu că aici se strecoară o greşeală, că e vorba de o imixtiune a conştientului, că dragostea nu poate duce la ce a dus în cazul aşa-ziselor cupluri exemplare despre care vorbim, decît dacă acele cupluri intră, printr-o greşeală străină dragostei, pe o linie de forţă destructivă, care le retează, şi retează dragostea...
Cei la care dragostea este ceea ce trebuie să fie, cei la care dragostea se împleteşte perfect cu linia vieţii, nu prea dau spectacolul dragostei... Ca în toate marile mistere ale lumii, cel ce dă spectacolul nu este eroul real. Adică spectacolul este dat de altcineva, care înfăţişează una sau alta dintre trăsăturile eroului şi apoi îşi scoate, cu sau fără voia lui, veşmîntul îmbrăcat pentru circumstanţă...

S.R.: Mă gîndeam — poate pentru ca dragostea vine din aceleaşi locuri ca şi moartea — că legătura lor nu este întirn-plătoare. Mi se părea că pentru doi copii, cum sînt Romeo şi Julieta, pot interveni, de dincolo de ei, nişte forţe care să-i împingă spre moarte. Dar am senzaţia că ei pleacă şi vin din acelaşi loc şi că se întorc unde trebuie. Am senzaţia unui lucru care se desfăşoară aşa cum trebuie — în care ei sînt victimele unei forţe care îi tîrăşte şi pe care ei n-o pot stăpîni...
G.N.: Eu nu ştiu cum e cu Romeo şi Julieta şi nici nu prea aş vrea să ştiu... Fireşte, şi moartea, ca şi dragostea, ca şi

feminitatea, ca şi altele despre care n-am convorbit, e una din marile şi puternicele forţe misterioase ale lumii... Fireşte că există o legătură între ele... Fireşte că se moare de mai multe ori în timpul cît se realizează o dragoste... Dar dragostea nu e numai moarte, nu poate să fie numai moarte, nu poate să ducă numai la moarte ca să devină exemplară... A lega dragostea numai de moarte înseamnă a o lega numai de un capăt al lucrurilor. Şi de ce să faci asta, cînd sînt mai multe capete?
S.R.: Nu, nu gîndeam aşa... Pentru mine nici moartea nu e numai moarte...
G.N.: Poate nici pentru mine... Dar poate fi şi numai moarte... Eu am cunoscut-o odată, la propriu, am fost pe pragul ei, cu mulţi ani în urmă, cînd am făcut un colaps... Te asigur că era o stare foarte plăcută, de mare linişte interioară, ca în unele extaze, dar nu mi-am dorit-o niciodată şi nici nu mi-o doresc... Ea poate fi frumoasă, şi teoretic, şi poetic. Mă rog, posibilitatea aceasta există, după unii autori... In ceea ce mă priveşte, rămîn la versiunea mea — iar colorarea dragostei numai cu un capăt al lucrurilor — un capăt pe care ea îl conţine şi de care este conţinută — mi se pare o mutilare... Dacă cineva îmi teoretizează frumuseţea morţii, eu nu pot decît să-i spun: foarte bine, dar oamenii doresc să trăiască mult... Vorbesc foarte superficial. Dacă ai înţelege altfel decît prin vorbe ceea ce spun acum, lucrurile ţi-ar apărea aşa cum sînt, adică mult mai complicate, în simplitatea lor...
Cînd moartea intervine la ne-vremea ei (nu ştiu ce e asta, la ne-vremea ei), cînd vieţile îndrăgostiţilor sînt retezate şi moartea sau nenorocirea devin culorile esenţiale ale dragostei, devin etalon şi esenţă, cînd iubitul este castrat, iar-iubita închisă în mănăstire, ce pot să mai spun? Tot ce ştiu eu despre dragoste contrazice traiectoria asta... Eu nu judec un cuplu sau altul... Poate că şi ele au realizat dragostea, poate că

şi ele au găsit una din marile chei ale lumii... în orice caz, o asemenea desfăşurare a dragostei eu nu am cunoscut şi nu mi-am dorit niciodată. Pe linia vieţii mele cred că numai dacă aş fi făcut o foarte gravă greşeală aş fi putut intra sub influenţa unor forţe care să mă ducă la ceea ce pentru ei poate că e o realizare... Nu ştiu cum să-ţi explic... Nu generalizez... Vreau doar să spun că, de obicei, cuplurile care sînt prezentate drept exemplare s-au mişcat pe linii ale nenorocirii... Ţi-aduci aminte de Orfeu? Dragostea lui reuşise săvîrşirea miracolului... Eurydice fusese regăsită... Proba fusese trecută... Dar mai exista o probă şi acolo Orfeu *a. greşit.* Aici, nu mai încape îndoială. Faptele ne sînt arătate chiar aşa: destinul nefericit al dragostei a fost declanşat, definitivat, la Orfeu, dinăuntru, de o nedisponibilitate pentru treapta următoare a miracolului, din ceea ce e îndeobşte socotit drept o greşeală... Sigur, miturile nu sînt nici biografii, nici literatură, de aceea ele pot fi mai clare, mai evidente...
Biografiile exemplare, dar şi nefericite - mă gîndesc tot la Abelard şi la Heloi'se — ca şi exemplele literare — Romeo şi Julieta, sau Faust şi Margareta, sau Bonnie şi Clyde, de pildă
— conţin mai totdeauna în ele un conflict de comportament, inteligibil sau nu, un conflict nu al iubiţilor între ei, ci al unuia dintre iubiţi. Iar greşeala aceasta e trecută pe seama iubirii... Eu nu pot să judec personajele cuplurilor. Orice soluţie le-aş fi dat — presupunînd că aceasta ar fi fost posibil
— ar fi fost o soluţie a mea, a mea ca persoană, a liniei vieţii mele şi nu şi-ar fi găsit locul firesc în vieţile lor... Cine ştie ce dualitate trăia vreunul dintre ei, cine ştie ce discordanţă exista între forţa iubirii şi disponibilitatea lui în faţa unei astfel de forţe care solicita miracole... Iată ce cred că i-a aruncat în nefericire iremediabilă, realizîndu-i, totuşi, ca exemple... Dar eu vorbesc despre personaje şi cupluri mitice sau literare,

deşi sînt convins că există pe lume nişte simpli, nişte puri, în care miracolul se realizează şi care sînt capabili să se menţină pe treptele miracolului, aşa cum juştii duc în spinare marile probleme ale lumii fără să ştie şi fără să-i intereseze să ştie că fac asta...
Nu ştiu de ce le spun „simpli"... Poate pentru că nu sînt teoreticieni şi nu se lasă teoretizaţi, poate

pentru că nu devin nici mituri, nici mari personaje literare ci, pur şi simplu, realizează dragostea... Cred în existenţa lor, iar dragostea, aşa cum o fac ei, mi se pare cea mai desăvîrşită, cea mai strălucitoare... Asemenea oameni sînt foarte greu de întîlnit şi chiar cînd îi întîlneşti - să zicem, din întimplare - sînt foarte greu de descoperit, de văzut. Pentru că ochii îţi fug totdeauna pe de lături...
S.R.: Dar celelalte feluri de dragoste, accesibile majorităţii oamenilor, sau chiar simpatia, prietenia, cum le priviţi?
G.N.: Toate sînt deosebit de importante... Vezi, eu vorbesc aşa, ca unul care ştie ce spune, pentru că, întîmplător şi cu nişte mijloace proprii, mi-am „imaginat" într-un anumit fel, aş zice, *mişcarea lumii.* Şi tot ce am trăit nu a făcut decît să demonstreze ceea ce era imaginat... De fapt, ne mişcăm pe nişte traiectorii de favorabilitate şi de nefavorabilitate; întîlnim oameni, plante, obiecte, astre care ne sînt favorabile sau nefavorabile, care împlinesc legile mari ale acestui principiu...
Favorabil şi nefavorabil - iată că folosesc iar nişte termeni convenţionali pe care nu pot să ţi-i explic mai în adîncime, pentru că ar însemna să-ţi explic un întreg sistem, foarte complicat şi, în plus, pe drumul acesta al explicaţiilor, ne-am izbi curînd de limitele incredibilului, aşa că...
Aş dori deci să accepţi noţiunea de favorabil şi să crezi că prima ei caracteristică e chiar favorabilitatea, aşa cum o defineşte limbajul curent... Aş mai vrea să mă crezi cînd

afirm că favorabilitatea nu ţine de domeniul conştientului, că ea nu e o calitate numai a oamenilor... Că intră în liniile, în principiile mari ale vieţii, ale naturii sau cum vrei să-i spui şi că funcţionea2ă şi în curentele de mişcare de dincolo de conştientul uman...
Dar să revenim la *oamenii* favorabili sau nefavorabili... Pe aceştia, spre deosebire de marii îndrăgostiţi, îi întîlneşti la tot pasul, aşa cum îi întîlneşti pe cei ce cred că sînt îndrăgostiţi... Caracteristica, specificul lor, de care îţi dai seama destul de uşor, e simplă: îţi merge bine sau îţi merge rău cînd îi întîlneşti, cînd ai de-a face cu ei... Simplu. După cîteva contacte îţi dai neapărat seama şi ţi-i faci prieteni sau îi eviţi. De foarte multe ori, însă, aparenţa e foarte neutră, principiul iese mai tirziu la iveală sau nu provoacă nimic spectaculos şi e trecut cu vederea...
Aparenţa aceasta de neutralitate e binevenită: îţi dai seama ce i s-ar putea întirnpla unui novice căruia i s-ar deschide o asemenea fereastră şi — dincolo de obişnuitul „îmi poartă noroc" sau „îmi poartă ghinion" - ar începe cazna chinuitoare de a descoperi, cu mijloace conştiente, în fiecare om, piatră sau fir de iarbă, aspectul favorabilităţii sau al nefa-vorabilităţii?... Aş vrea însă, înainte de a bîigui mai departe, să lăsăm nefavorabilitatea, să vorbim numai despre favorabili... Aşadar, favorabilii au darul de a ne fi... favorabili. Iar oamenii, care sînt mai conştienţi decît îţi închipui (ţine seama că pentru mine ceea ce conştientul întunecă nu este inconştientul, ci altceva...), confundă favorabilitatea cu cercurile ei de manifestare, provenite toate din aceeaşi sursă, dar foarte diferite, totuşi, adică încurcă afinitatea cu simpatia, cu prietenia şi chiar cu diferitele trepte ale dragostei... Mulţi, fiindu-şi favorabili pe o linie, cred că se iubesc — şi chiar, la limita disponibilităţii lor - se iubesc. Cu ei nu-i nimic de

făcut... Eu îţi vorbesc despre experienţa mea amoroasă şi oricine ar vrea s-o reconstituie ca atare, pe propria lui piele, ar fi nefericit, pentru că nu şi-ar face experienţa lui. (Urit cuvînt, dar n-am altul la îndemînă...) Iată, de pildă, una dintre confuziile posibile în privinţa favorabilităţii: în afara prietenilor mei (dintre care unii, favorabili pe planul biografiei, s-au dovedit a-mi fi cît se poate de nefavorabili pe planuri desfăcute sau şi-au pierdut, uneori după ani şi ani, favorabilitatea certă într-o altă perioadă a disponibilităţii mele şi a disponibilităţii lor), am cunoscut manifestarea, extrem de favorabilă pentru mine, a unor ticăloşi reali, indubitabili... Unul dintre ei mi-a salvat chiar viaţa, într-un moment extrem de grav... Nu ştiu dacă ti-am povestit cum atunci, cînd moartea se apropiase cel mai tare de mine, pe front, mi-a salvat viaţa un personaj odios (crede-mă că nu vorbesc moralist) pe care eu îl numesc înger. Criminal pentru alţii, pentru mine — în scurtul moment cît l-am întîlnit — a fost un favorabil... Mi se pare foarte ciudată această schimbare, această dezvoltare, această preschimbare a răului în bine, într-un bine pur, neîndoielnic, nu ştiu cum să-ţi spun... Personajul acela, reprezentînd toate atributele răului, acolo unde răul există, nu a făcut în cazul de faţă bine unui rău... Adică nu şi-a îndeplinit funcţia de rău, care era caracteristica lui generală pe un plan destul de larg, ci o funcţie de bine, deşi a rămas mai departe rău, continuînd o viaţă din ce în ce mai ticăloasă, care L-a eliminat din rindul oamenilor în mod violent... Nu-ţi vorbesc despre foarte desele întîmplări mai mărunte ale fiecăruia dintre noi, care sînt rezolvate de cine te aştepţi mai puţin, şi, în mod uluitor uneori, de cine te aştepţi să constituie o piedică pentru rezolvarea lor. Eu am în vedere aici un moment crucial, de viaţă şi de

moarte, în care apare un ticălos, şi el e pentru tine

înger, şi nimeni nu te crede — adică e înger pe linia vieţii tale, pe traiectoria ta, întîlnită întîmplător, o clipă... Repet că nu vorbesc despre rău şi despre bine în sensul moralei obişnuite şi că nici nu socotesc binele numai din punctul rezolvării propriilor tale probleme, pentru că, la limita aceasta, de foarte multe ori ceea ce socoteşti că e bine se dovedeşte apoi a fi rău şi viceversa... In orice caz, personajul despre care îţi povesteam reprezintă pentru mine un exemplu de exponent al favorabilitătii în momentul dat, şi asta împotriva traiectoriei lui caracteristice sau poate — iartă-mi cuvîntul acesta încărcat de atîta murdărie - pentru ispăşirea lui de o clipă...

In general, dincolo de conştient şi de teorie, oamenii cunosc lucrul acesta care face parte din practica vieţii lor. Fără să se lase obsedaţi de el (cu unele rare excepţii, se mai întîmplă şi aşa), ei îl observă de multe ori, îl iau în serios mai mult decît ai crede cînd îi auzi oficializîndu-şi, instituţiona-lizîndu-şi, generalizîndu-şi concluziile... Şi normele de comportament... In practică, oamenii sînt mult mai inteligenţi, adică nu mai inteligenţi, pentru că inteligenţa e o prostie; vreau să spun că se mişcă mult mai bine decît reuşesc să-şi explice... Şi decît exprimă... Ei ştiu să se ferească de piază rea, de ghinioane, de purtători de ghinioane, de obiecte nefavorabile, de zile nefaste etc... Şi, cu cît se socotesc mai culţi, mai civilizaţi sau mai ştiu eu cum, îşi ascund tot mai mult concluziile personale, ivite cu sau fără voia lor în viaţa de zi cu zi... Cei mai mulţi - şi cei care procedează cel mai bine -se mulţumesc să constate liniştiţi ce se întîmplă şi-şi văd liniştiţi de treburile lor. Cîte unii, mai dotaţi cu darul observaţiei, încearcă să desprindă firele încîlcite ale unor aşa-numite hazarduri. Unii dintre ei fac bine ce fac, adică observă şi nu trag concluzii, nu-şi deschid noi capcane explicative şi limitative în acelaşi timp. Atenţi la asemenea

lucruri, ei izbutesc uneori să pătrundă în ele, să se mişte în conformitate cu ele. Iar celor mai disponibili, simplitatea principiului li se relevă într-o bună zi, fără a fi comunicabilă, fireşte... Alţii teoretizează, cum fac eu acum, deşi te rog să crezi că toată teoretizarea asta a mea nu face doi bani, că nu atinge decît suprafaţa suprafeţei lucrurilor...

Ţi-am vorbit despre favorabilitate pentru că, într-un fel, ea cuprinde şi dragostea. Vai, ce cumplit te-ai înşela insta-lîndu-mă într-o categorie filozofică (în oricare dintre ele) dacă, pentru a mă face oarecum înţeles, după legile dialogului, aş folosi metafora lui Platon, adică rotundul... E vorba numai de o metaforă... Ştii, ai putea crede cam aşa: cînd cele două părţi ale rotundului iniţial se reîntîlnesc, poate fi vorba de dragoste... Atunci favorabilitatea devine altceva sau poate numai atunci e deplină: devine dragoste...

Păcat că Platon îşi aplică metafora numai la oameni... Oricum, la oameni împlinirea aceasta se petrece extrem de$_k$ rar, ea constituie una din marile chei ale lumii, care nu-i este dată oricui şi nu are nevoie de teorie şi de explicaţii... Vreau să spun că înţelegerea ei nu are nimic comun, nu poate avea nimic comun cu tot ce poate fi explicat conştient. Pentru asta m-am servit de o metaforă... Momentul întilnirii e momentul de încremenire sau de explozie, moment în care îndrăgostiţii îşi regăsesc contactul cu ei înşişi, contactul cu Lumea. Fireşte, sexualitatea joacă un rol important în toate acestea: ea compensează, o clipă, nu ştiu cum să spun, redă (fragmentar, dar extrem de puternic) legătura cu axa mare a Lumii. Ea nu poate în nici un caz lipsi din dragoste, unde legătura devine permanentă... Explozie sau încremenire sau explozie încremenită, cum vrei să-i spui, iar dedesubt se mişcă favorabilitatea, care nu e numai treapta aceasta şi ale cărei alte trepte nu sînt numai dragoste...

De aceea, cînd intră în joc sexualitatea sau derivaţiile ei, întîlnirile dintre favorabili - ei între ei pe ceea ce mai numim încă bine sau mai numim încă rău —, atracţiile inexplicabile, nejustificate de multe ori, afinităţile, simpatia, prietenia sînt confundate cu dragostea... Eu, ca de obicei, vorbesc despre viaţa mea şi nu fac generalizări sau judecăţi de valoare. Habar n-am care e forma superioară sau inferioară, nici nu cred într-o superioritate sau inferioritate permanente şi valabile pentru toţi. Nici nu mă interesează măcar dacă cred sau nu cred...

S.R.: Să mai continuăm sau să ne oprim aici?

G.N.: Aş zice să ne oprim... Astăzi am vorbit numai eu...

# IV

*Necesitatea pe care o încerc este departe de aceea de a explica...*

TERIBILUL INTERZIS, Cerneala **surdă, 1945**

S.R.: Mă gîndeam să continuăm astă-seară convorbirea de data trecută, dacă n-aveţi nimic împotrivă... Să vorbim despre prietenie, despre favorabili şi nefavorabili...
G.N.: N-am nimic împotrivă... Atîta doar că nu ştiu ce aş mai putea spune, pentru că data trecută pornisem pe o linie explicativă, adică mă aflam pe o direcţie, pe o linie oarecare, iar acum nu prea ştiu de unde să...
S.R.: Vorbeam despre dragoste...
G.N.: Ştiu... Memoria a păstrat cuvintele, dar a pierdut *starea* convorbirii aceleia... Pe starea de data trecută, probabil am epuizat ce aveam de spus, altfel nu ne opream... Nu am epuizat însă problema favorabililor, care e alta, de aceea nu intra în limitele bietei mele teoretizări... Dacă îmi amintesc bine, după ce bîlbîisem ceva despre cuplurile amoroase, spuneam că foarte puţini oameni sînt disponibili pentru dragoste... Mai spuneam că, în majoritatea cazurilor, se face o confuzie... Am insistat cam prea mult asupra confuziei acesteia numai din cauza frecvenţei ei destul de mari... Altfel nu s-ar justifica tot ce am spus... Dar am nemulţumirea că am vorbit pe negativ, adică despre ce se întîmplă cantitativ, despre faptul că bieţii oameni aşa conştientizează dragostea,

că astea, cu foarte rare excepţii, sînt limitele lor... Şi ar fi trebuit să vorbesc despre altceva... Dar totul intră într-un cerc mult mai amplu. De aceea am spus că am epuizat totul vorbind despre dragoste. Mai mult despre limitele şi limitările ei. Confuzia, în cadrul favorabilităţii, spuneam că se datorează faptului că, în condiţiile vieţii, de cîteva mii de ani şi din ce în ce mai mult (poate dintotdeauna şi în mod constant egal), oamenii cred că este vorba de dragoste pentru că nu sînt, ei înşişi, disponibili pentru dragoste... Eu folosesc întruna aceste cuvinte: favorabil, disponibil etc, şi am să le mai repet, dar să ştii că ele semnifică altceva decît s-ar părea...
Deci, din cauza limitelor disponibilităţii, oamenii rămîn la anumite trepte conştiente, realizează pînă la ele. Dar pe mine nu mă interesează să le fac un proces din asta şi sper că nici pe tine. Nu mă interesează să vorbesc despre felul cum realizează *ei* dragostea, nici să le pun note... Favorabilitatea, sînt sigur, nu e ceva care se petrece numai între oameni, nici măcar sub forma dragostei. Intre doi oameni se petrece numai dragostea despre care am vorbit data trecută, adică dragostea cuplului amoros... Ea, însă, intră pe cercuri şi pe linii de favorabilitate vaste, foarte generale şi care îmbrăţişează toate regnurile... Cu alte cuvinte, favorabilitatea nu e ceva numai omenesc, după cum nimic nu e numai omenesc... Mi se pare că îţi povesteam odată, mai de mult, un lucru care mi se părea emoţionant: îţi spuneam că *am vă^ut* demnitatea, demnitatea asta socotită omenească, manifestîndu-se cît se poate de clar la unele plante şi la unele animale care sînt purtătoarele ei... Iţi povesteam că am văzut aristocraţia (în sensul bun al cuvîntului) la unii oameni, la unele plante, la unele animale, la unele minerale... în toate regnurile, şi nu între regnuri, după nefericita noastră împărţire conştientă... Şi una, şi alta sînt nişte principii naturale (dacă mă pot

exprima astfel şi dacă poţi scăpa de ceea ce înţelegi tu printr-un principiu). Ţin, adică, de natura neabstractă a numerelor...
Dar despre toate astea poate vom vorbi altădată, ca să nu încîlcim şi mai mult nişte lucruri şi aşa destul de încîlcite... Aşadar, dacă favorabilitatea are să ţi se pară mult mai amplă, mult mai cuprinzătoare, ai să vezi mai clar ce spun cînd folosesc pentru cineva sau pentru ceva noţiunea de favorabil...
Favorabili, ca şi nefavorabili (cei ce poartă *ghină,* după semnificaţia cea mai simplă) poţi întîlni în toate regnurile şi în toate întîmplările vieţii tale. Există o neîntreruptă şi atotcuprinzătoare circulaţie a favorabilităţii şi a nonfavora-bilitătii - iar dragostea se integrează în conceptul acesta foarte general care, în liniile lui, se interferează pe regnuri şi dincolo de regnuri, pe spaţii şi dincolo de spaţii, şi aşa mai departe... Un *summum* al favorabilităţii — şi totodată o treaptă şi o realizare a ei pe plan omenesc - este dragostea despre care am vorbit data trecută şi care nu se desprinde, aşa cum nimic nu se desprinde, din mişcarea stihiilor generale. Atîta doar că ea este mai aproape de miezul principiului decît suratele ei cu care poate fi adesea confundată... De fapt, viaţa fiecăruia nu e decît o metaforă a principiului. Şi nu numai viaţa fiecăruia... Din nefericire, cuvintele, toate cuvintele sînt conştientizate, socializate, umanizate şi nenorocite. Trebuie să le desfaci de toate foile ca să mai găseşti o urmă din ceea ce vor să exprime. Şi atunci totul se complică. Dintr-o dată dragostea se aşează pe altă rînduire a lumii. Dintr-o dată dragostea şi favorabilitatea sînt acelaşi lucru fără să fie acelaşi lucru... Şi nu le mai confunzi, deşi ţin de aceeaşi substanţă... Cred că nu e necesar să-ţi explic de ce... Există o schemă mare *{schemă* e un fel de a vorbi), poate am să-ţi arăt odată desenul, pentru că liniile sînt mai puţin îmbîcsite

decît cuvintele, deşi te-aş sfătui să-ţi priveşti totdeauna cu neîn-

credere ochii... Pe „schema" aceea, favorabilii se află altundeva decît nefavorabilii. Şi acum, iar se complică: îţi spuneam că pentru mine, într-un moment crucial al vieţii, favorabil a fost un ticălos, aflat în momentul acela acolo unde eu nu mă aflam, deşi eram împreună. Iţi spun cu certitudine că pe liniile principiului nu ne aflam în zone similare. Iar cînd spun *ticălos,* nu vorbesc ca moralist — deşi personajul putea fi calificat ca atare din orice unghi l-aş fi privit; era o larvă, în sensul mare al cuvîntului. Şi atunci, cum de era favorabil?

Era o larvă a curenţilor care depăşesc undeva, în confuzia actuală a gîndirii omeneşti, binele şi răul. Poate ai să gîndeşti: dacă lucrurile sînt împărţite aşa, unde e plasată limita la care scapi de conştient?... Vreau să-ţi spun că, pentru mine, cuvîn-tul *conştient* nu are nici o legătură cu conştientul lui Jung sau al altora... Pe „schema" despre care vorbeam, personajele de tipul favorabilului ticălos, îngerii ticăloşi, apar ca atare în conştient... Pentru mine, aşezarea e răsturnată; conştientul se află dedesubt, acolo unde e maladia... Deşi este la suprafaţă... Adică suprafaţa stă cu capul în jos... Undeva, înăuntru... E nevoie să-ţi mai spun că nu cred în existenţa susului şi a josului?... Despre înăuntru se vorbeşte îndeobşte ca despre ceva care conţine măruntaiele pămîntului, de pildă... în mod greşit, toate lucrurile sînt *introduse* înăuntru... Cerul şi paradisul şi tot ce vrei, eu *le introduc* în afară... Cînd spun deci că socotesc conştientul situat *înăuntru* sau dedesubt, am în vedere o altă împărţire, despre care vorbesc numai ca tu să poţi scăpa o clipă de obişnuitul raport înăuntru-înafară, sus-jos, şi să înţelegi măcar că bîiguiak mea de acum se referă la altceva...

Eu zic, deci, că înăuntru, acolo unde ar trebui să fie infernul chiar dacă este în afară, acolo se află conştientul, acolo e partea bolnavă, acolo se mişcă...

*(Sună telefonul. După o scurtă convorbire, Gellu Naum revine.)*

G.N.: Săracul I... Spune că e bolnav. Are dureri de cap... Despre ce vorbeam? Mi se pare că făceam o teorie despre înăuntru şi în afară. N-are nici o importanţă... Reţine doar că trebuie întoarse, dar nu în sensul înţelegerii trebuie întoarse... Contrariul conştientului (care nu se reduce numai la a fi contrariul conştientului, ci e miezul nostru real) poartă un nume pe care n-am să-L rostesc... Vreau să-ţi repet doar că e altceva, cu totul altceva decît inconştientul şi că mişcarea sa este cu totul alta decît cea pe care încearcă să ne-o înfăţişeze Jung şi ceilalţi... Fireşte, nu vorbesc despre unii înţelepţi care ştiu foarte bine şi de foarte multă vreme despre ce e vorba, ci despre teoreticieni şi în primul rînd despre maestrul tău Jung, care mi se pare mie destul de avertizat, cînd e vorba de inconştient... Numai că pisicuţa mea, Japonica, văd că se opune la ce spun acum... Dar poate că nu se opune... Poate mă aprobă. Ea mă înţelege foarte bine... Să ştii că eu, cînd nu trebuie să spun ceva, simt un fel de gol în cap... Ţi-am povestit ce mi s-a întirnplat odată, la ambasada Braziliei, cînd m-au avertizat nişte clopoţei de felul golului acestuia?... In linii mari, cred că pot să continui... Despre ce vorbeam?

S.R.: Despre o răsturnare necesară...

G.N.: Toate teoriile, toate explicaţiile se petrec pe plan conştient... Să ştii că noi tot pe planul acesta ne aflăm acum, aşa că nu pune mare bază pe spusele mele şi pe înţelegerea ta... Dar vorbeam despre Jung. Tu îl aduci cu tine... Greşeala lui foarte mare, printre altele mai mici, mi se pare că e aceea de a privi unele forţe, pe care el le plasează în inconştient, ca pe impulsuri oarbe, pierdute în beznă şi încercînd să-şi facă un loc... De fapt, purtătoarea acelor forţe e o luminoasă realitate, foarte activă. Ceea ce ne împiedică să o vedem e maladia noastră, adică conştientul... Iată ce este conştientul...

Iar purtătoarea, al cărei nume n-am să-L rostesc, poate acţiona din plin, în mod vizibil (nu cu ochii) dacă eşti disponibil, adică dacă eşti eliberat de conştient...

Cînd spun „eliberat de conştient" — adică disponibil — să nu-ţi închipui că e atît de simplu... Cîteodată e cumplit, pentru că tot ce credeai că ştii se răstoarnă... Dacă treci treptele astea... Uite, eu aveam un cal, Platon, şi, fiindcă veni vorba, mă gîndesc că Platon, celălalt Platon, filozoful, a încercat să-i facă pe ceilalţi să simtă existenţa celeilalte (de fapt, singurei) realităţi stabilind un raport de iluzie şi neiluzie... Iţi aminteşti alegoria peşterii? Dar mă opresc... Ce vreau să spun? Cînd vorbeam despre întflnirea favorabililor, despre cupluri de îndrăgostiţi şi nu mai ştiu despre ce naiba, de fapt, după cum vezi, dedesubtul cuvintelor exista un întreg fir, neconştient... De obicei, eu gîndesc prin comportament... Nu mă supun unui comportament prestabilit, preconceput, ci simt că aşa şi nu altfel

sînt de acord cu mine. Ideile, gîndurile sau cum vrei să le zici nu-mi preced şi nu-mi succed gesturile... Iar dacă pînă la urmă iese un sistem, să-i fie de bine! Ştiu să scap de el, imediat ce simt că nu ne mai potrivim. Asta poate fiindcă sînt poet şi nu filozof... Adineauri m-am oprit brusc. Te rog să crezi că oprirea aceea a fost o oprire în mine... Adică am tăcut şi nu m-am forţat să duc mai departe un fir de gîndire... Nu ştiu ce trebuia să tac, dar ştiu că trebuia să tac... Vorbeam despre foarte puţinii oameni care realizează dragostea. Dar totodată vorbeam despre o lume bolnavă, grav bolnavă. Dualitatea este simptomul cel mai direct, cel mai puternic al maladiei de care suferă, pe lîngă celelalte existenţe, şi omenirea... Spun *pe lîngă celelalte existenţe* pentru că nimic nu mă împiedică să cred că — măcar prin tendinţa spre dedublare - maladia poate atinge şi plantele, şi pietrele... în condiţiile acestea, oamenii — şi poate nu numai oamenii — se

înmulţesc, dar nu mai realizează, decît cu rare excepţii, dragostea... Există însă unii - acum vorbesc de fiecare, separat, nu de amîndoi aşa-zişii îndrăgostiţi ai unui cuplu -care izbutesc să-şi regăsească unitatea anihilîndu-şi dublul, conştientul, maladia, devenind deci disponibili pentru acţiunea realităţii reale...
Cum să te fac să nu-ţi fugă din nou gîndul la Platon? Ştii, Platon e duşmanul de moarte al poeţilor (nu numai al versificatorilor), e duşmanul poeziei, al gîndirii poetice. Platon trăieşte momentul de pieire aproape totală a orfismului şi de maturizare a filozofiei, de atunci şi de mai apoi... Duşman al poeziei? Foarte bine, dacă simţi limitele poeziei şi vrei să treci dincolo de ele... Numai că e cumplit să încerci asta folosind mijloacele conştientului (filozofia, de pildă) şi vezi unde s-a ajuns... Ceea ce te induce în eroare la Platon, ceea ce ţi-L poate face mai simpatic e faptul că nu a scăpat total de ceea ce vrea să distrugă, că în dualitatea lui se mai simte măcar orfismul... Fiindcă veni vorba de filozofi, ai să-mi reproşezi poate stima pentru Heraclit sau pentru Pitagora, şi pe bună dreptate... Dacă te gîndeşti bine, matematizarea gîndirii (probabil, forma conştientului pe două mii de ani de acum înainte) îşi găseşte un strămoş destul de activ în Pitagora... Despre Heraclit şi despre dialectică, să nu mai vorbim... Ştii, apreciez faptul că n-au lăsat scris mai nimic (mă refer, fireşte, la Heraclit, pentru că la Pitagora nici nu poate fi vorba...). Nu sînt nici primii, nici ultimii, demni de toată stima noastră, ale căror scrieri, nu ştiu cum, s-au pierdut. în ilustra familie a oamenilor acestora, mulţi n-au sens nimic, ferindu-ne de capcane... Ii apreciez, apoi, pentru comportamentul lor strălucit, în total acord cu doctrina... Şi apoi, chiar declanşînd ce au declanşat pentru o lume de bolnavi, şi Heraclit şi Pitagora ne-au lăsat intact gustul

miracolului - să nu crezi că Pitagora mai mult dedt Heraclit... De rest, nu ştiu dacă sînt ei răspunzători. înclin să cred că nu... Din ce am vorbit pînă acum poate ai înţeles că favorabilitatea nu se reduce numai la un raport între x şi *y,* că e un principiu, un curent şi o forţă uriaşă, primordială. In cazul maladiei generale, a conştientului, realizarea dragostei depline reprezintă mai degrabă o excepţie... La personajele cuplului acţionează favorabilitatea pentru că ele sînt disponibile, pentru că ele (fiecare) şi-au regăsit unitatea, adică s-au eliberat de conştient... A te elibera de conştient nu înseamnă a delira sau mai ştiu eu ce, ci, în primul rînd, a-ţi regăsi unitatea... Aşa că, vorbind despre dragoste (şi men-ţionînd rolul important al sexualităţii), poate vezi acum că vorbeam despre altceva, de natură, cum să-i spun? cosmică, magică?... Şi atunci, se destramă falsul proces pe care îl făceam aşa-zişilor îndrăgostiţi, pentru că oamenii sînt oameni şi îşi au limitele lor... Unii *se nasc* disponibili şi favorabilitatea nu face dedt să-i mişte pe planul acesta... Iar ei pot apărea ca nişte simpli, ca nişte umili, în nid un caz ca nişte victime... Alţii se pot naşte ultracangrenaţi de conştient (procesul, de fapt, se amplifică în cadrul desfăşurării biografiei...), iar o favorabilitate abătută de pe alte linii, o aparentă stea îi mişcă spre lucruri străludtoare. Dar nu despre asta e vorba...
S.R.: Eu mă simt tentată să aplec toate lucrurile spre înăuntru... Şi din cauza asta favorabilitatea mi s-ar părea o stare în care...
G.N.: Favorabilitatea nu este numai exterioară... Ea e o forţă, una din marile forţe ale universului, nu ştiu cum să-ţi spun, dar e şi cuprinsă... Există forţele acestea care sînt şi liniile de mişcare ale Lumii — nu ale lumii sociale, ci ale Lumii, în genere... Omul rămîne în contact cu ele, se mişcă în mişcarea lor, dacă e disponibil pentru ele. Şi nu numai omul.

A fi disponibil, repet, înseamnă a fi eliberat de conştient - nu a fi inconştient... Vreau să-ţi atrag atenţia asupra faptului că după incursiuni chiar teoretice şi bîlbîite în domeniul acesta, oridt ţi s-ar părea

lucrurile de mărunte, de inutile, de încîlcite (şi asta e, de obicei, tendinţa de apredere), cu gustul misterului pe limbă, conştientul te lucrează mai puternic decît în mod obişnuit. El se revanşează provocîndu-ţi plictiseli, şi la propriu şi la figurat. Tu să fii atentă... Astăzi, mîine sau poimîine s-ar putea să ai o stare de plictiseală surdă, de nelinişte fără motiv. Sau s-ar putea să ai plictiseli în afara celor discutate, să ţi se întîmple lucruri pe care să nu ştii de unde să le iei. Acestea sînt reacţiile sigure ale conştientului... Să nu te sperii, să ştii că trec... Ele sînt un semn că, într-o oarecare măsură, nu conştient, ai înţeles ceva, în sensul bun al cuvîntului, adică ţi s-a eliberat ceva. Dar acel ceva trebuie să ţi se elibereze nu din afară înăuntru, ci, mai ales, dinăuntru în afară... Aid mai folosesc cuvintele acestea, *în afară, înăuntru...* Dar şocul, a cărui primă manifestare pare că e provocată din afară, ai să-L înţelegi mai bine dacă ai să-ţi aminteşti cum e cînd citeşti o carte de poezii. Citeşti poeziile cuiva şi ele ţi se par foarte frumoase, starea ta, disponibilitatea ta permite contactul cu starea poetului. După un timp, într-o altă stare, le reciteşti şi te miri singură că au putut să-ţi placă... S-ar putea ca între două lecturi să fi evoluat, iar mirarea să fie justificată... Numai că se întîmplă ca, după o altă trecere de timp, cînd eşti şi mai evoluată, să reiei lectura aceloraşi poezii şi ele să-ţi placă mai mult chiar decît prima dată... Atund înţelegi că e vorba de o echivalenţă a stării tale cu starea poetului respectiv... Cam aşa se întîmplă şi cu bîiguielile noastre teoretice, care mai totdeauna conţin, totuşi, ceva... Iar reacţia primă e o stare de plictis, a conştientului, care lucrează imediat... Eu vorbeam de interior, dar



interiorul şi mai ales forţele acestea sînt în mod inextricabil legate de exterior... Ele sînt în stare - chiar cînd te crezi incapabil să declanşezi tu însuţi linii de forţă - să te facă să simţi efectul conştientului tău agravat, prin reacţii venind de la alte persoane. Alte persoane, uneori necunoscute, se leagă de tine, te bruschează - se poate întimpla şi asta - şi nu mai înţelegi nimic... De obicei, însă, e vorba de o stare psihică, de cumplită plictiseală, de un sentiment al inutilităţii... îţi atrag atenţia asupra ei pentru că de cîte ori vom atinge cît de cît o anumită zonă vei avea asemenea stări... Sper să nu fie prea grave, deşi gravitatea lor poate arăta semnele unui început de eliberare. îţi spun drept, după toată teoria mea demonstrativă, n-aş crede că... Dar n-am dreptate... Da...

G.N. *{pare obosit, de aceea e oprit magnetofonul; după un scurt interval):* Poţi să-L deschizi... Mi-ai spus acum, cît era închis, că ai impresia că eu îţi arăt un lucru cu degetul, iar ţie îţi vine s-o iei în partea cealaltă... Şi ştii la ce mă gîndeam eu, tocmai cînd spuneai asta sau chiar cu putin înainte de a spune? Mă gîndeam la un proverb care mi-a rămas în cap de cîteva zile. L-am citit undeva, cred că într-o revistă. Mi s-a întipărit puternic în minte şi mi-a revenit de cîteva ori de atunci. Ştii, înainte de a vorbi tu, mă gîndeam ce limpede a văzut cel ce L-a formulat. E un proverb extrem-oriental şi sună cam aşa: „Ii arăţi luna cu degetul şi el se uită la deget..." Cam ăsta e procesul. Cam asta se întîmplă... Aici e toată greutatea... în asta constă atotputernicia actuală şi nenorocirea conştientului... Pentru asta sînt mai bune faptele decît vorbăria teoretică. Mie nu-mi place să fac memorialistică, să-mi povestesc viaţa, să mă uit înapoi, dar n-am încotro... Crede-mă că am un sentiment de jenă, peste care mi-e destul de greu să trec. L-am avut cînd ţi-am povestit despre poetul acela care ţinea morţiş să-i fiu guru; îl am de cîte ori povestesc cîte ceva care



mă pune într-o lumină mai deosebită... Deşi, ai să înţelegi cîndva, era necesar în convorbirea noastră să-ţi povestesc asemenea întimplări... Şi apoi, atitudinea asta a mea, de magistru, destul de comică, în timpul convorbirilor noastre. Şi apoi, atitudinea ta...

Mă simt jenat, apoi, pentru că, uneori, spun cîte ceva foarte important şi care, dincolo de o anumită limită, nu trebuie spus... Eu simt cînd ajung la limita aceea, dar nu-mi place, în acelaşi timp, să mă simt superior pentru că aş şti mai mult... Cîteodată, în timpul convorbirilor noastre, mă simt pe o falsă poziţie, uneori necesară, dar care nu-mi aparţine... Pentru că nu-mi fac din control o stare conştientă... Şi atunci simt un fel de jenă. Să-ţi dau un exemplu: dacă faci bilanţul aparent al întîmplării mele cu poetul acela, ai să zici că eu eram o fiinţă net superioară, iar el un biet nenorocit care se îndrepta spre mine ca fluturele spre lampă. Cam aşa ţi-am povestit eu şi poate cam aşa era... Oricum, superioritatea asta manifestă mă deranja... Poate că în economia convorbirilor noastre are să se vadă că jena asta tine de altceva... O să vedem noi... Pînă una-alta, eu am simţit-o...

S.R.: Proverbul pe care îl aminteaţi e un proverb Zen...
G.N.: Fiindcă veni vorba, ştii, pe mine m-a impresionat întilnirea, destul de scurtă şi de teoretică, cu Zen... Din tot ce am citit nu am reţinut nimic şi nici nu m-a interesat să reţin, fiind vorba de teorie sau de texte... Teorie mai teoretică decît cea pe care ţi-o fac eu ţie şi, bagă de seamă, făcută de oameni care se reclamă de la Zen... Ba chiar filozofie... Cred că bătrînii înţelepţi şi-ar rupe toiegele pe spinările filozofilor ăstora, altminteri destul de respectabili, cam ca Jung. In fine... M-a impresionat faptul că nişte oameni de la celălalt capăt al lumii, oameni pe care pînă nu demult îi ignoram total, ştiau foarte bine şi de foarte multă vreme lucruri pe care credeam că

numai eu le ştiu, că le descoperisem eu, pentru mine... Poate exagerez un pic: totdeauna am fost convins că mai există pe pămînt oameni care ştiu şi ei... Iar dedesubtul teoriei şi al textelor Zen am simţit (înlăturind suprafaţa, demonstraţia şi reţinind numai starea de recunoştere) că e vorba de ceea ce ştiam... Am reţinut, nu cum reţii din lectura unor cărţi teoretice, am reţinut printr-o stare sau, mai bine zis, am recunoscut cu plăcere echivalenţele, deşi erau prezentate, ulterior - cu mijloace inutilizabile în asemenea practici... Am reţinut mai ales din povestioare şi din parabole...
S.R.: Mă întreb: dacă o altă forţă - violenţa, de exemplu — întîlneşte forţa favorabilităţii, ce legătură se poate naşte între ele?...
G.N.: Poate acum ai să înţelegi mai bine ce e favorabili-tatea, care e altceva...
Eu nu ţi-am dat o cheie explicativă pentru toate... Am vorbit despre dragoste, ca limită a manifestării favorabilităţii între doi oameni, şi aşa mai departe... Dar toate astea nu se leagă decît tangenţial de ceea ce eşti tu înclinată să socoteşti drep violenţă...
Eu cred că violenţa, ca atare, nu există, după cum nu există nici inversul ei...
S.R.: Aş vrea să vă spun mai exact la ce mă gîndeam... Vorbeaţi odată cu mare stimă despre Sade... Iată ce nu înţelegeam...
G.N.: De ce să ne referim iar la autori?...
S.R.: Atunci să-L lăsăm pe Sade... Să luăm un personaj care, pe un plan sau pe altul, reprezintă violenţa... înţeleg că vorbeaţi despre Sade ca personaj...
G.N.: Ştii, pentru mine Sade era unul din steagurile atitudinii umane într-un moment de mişcare a lumii, un steag necesar tocmai din cauza a ceea ce în mod obişnuit e privit

ca violenţă... Pe planul desfăşurării mentalului, continui să-L privesc tot aşa... Şi nu-i accept pe cei de pe o poziţie inversă, dacă nu sînt la fel de strălucitori...
S.R.: Nu ştiu... Eu mă întrebam atunci dacă Sade iese din planul conştient, social, natural al epocii lui...
G.N.: Fireşte că nu. El e o manifestare... Vorbim acum despre cultură. Sade e socotit drept o atitudine reprezentată *cultural*... Cu asta eram şi eu de acord, la un moment dat. Dar dacă părăsim planul acesta, violenţa şi nonviolenţa dispar... Iar Sade sau oricare altul devin altceva... Mîine, în alt moment, pot să fiu de acord cu reprezentarea unei alte atitudini, dacă m-aş apuca, cine ştie cum, să revin la cultură... Asta n-o să însemne că detest ceea ce se numeşte răul ca manifestare generală a lumii la un moment dat. Intre timp — cam de mult - am făcut o întoarcere de 180°: atitudinea mea, comportamentul meu tind cu necesitate spre ceea ce s-ar numi binele... Dar cred că e vorba de o necesitate a mea, care poate fi şi a lumii, şi a naturii, la un moment dat...
Cum aş putea să condamn (sau măcar să calific) un trăsnet care cade şi aprinde o pădure de sute de hectare?... El poate fi privit ca o reprezentare a violenţei, dar eu nu înţeleg şi nu ştiu ce urmări favorabile poate avea căderea lui... De unde poţi şti ce purifică şi ce strică el, dincolo de micile mele calcule?... Pot deosebi totuşi o bubă care nu poate fi decît bubă, un rău pe planuri conştiente şi conştientizate. Atunci vorbesc şi eu despre rău şi, pînă la noi ordine, îl resping... Uite, sîmbătă mîncam undeva şi s-au aşezat la masa mea două personaje, soţ şi soţie, veniţi întîmplător acolo. (E nevoie să-ţi mai spun că, de fapt, *întâmplările* sînt, de obicei, declanşate tot de noi?) Personajele despre care vorbeam sînt de profesiune artişti, plasticieni-muzicieni, aşa ceva. Şi sînt cît se poate de onorabile. Nu practică răul, ca îndeletnicire

socială. Nu sînt nici asasini, nici falsificatori de bani, măcar... Sînt un fel de ploşniţe... Şi mi-au vorbit despre preocupările lor onorabile, în modul cel mai onorabil, iar eu am plecat de acolo bolnav. Cîteva zile m-am simţit murdărit, spurcat de onorabilitatea lor. A fost un contact cu răul, în formă cît se poate

de onorabilă. Crede-mă, l-am simţit din plin... Asemenea exemple mi se par însă foarte limitative, nu ştiu cum să le echilibrez. Numai pentru că ele îmi repugnă, numai pentru că sînt împotriva lor, numai pentru că îndeobşte în prezenţa lor pot distinge ceea ce se numeşte răul, eu afirm că sînt de partea binelui şi împotriva răului. Dar dacă trec altundeva, acolo unde realitatea e mai profundă, nu mai despart binele de rău... Ştiu doar că *nu fac tău.* Asta *ştiu...*

Cultural, teoretic, conştientizant, instituţionalizant, pot să vorbesc şi despre violenţă şi despre inversul ei... Asta însă nu mă interesează deloc... Violenţa mi se pare justificată în unele desfăşurări, tot atît pe cît mi se pare de justificată nonviolenţa în altele... Ca principiu, nu le despart, nu le deosebesc... Dacă întîlnesc, pe plan social, de pildă, un măgar care mai e şi conştient pe deasupra, atunci fireşte că mă supăr...

S.R.: N-am vrut să vă întrerup, nu mai ştiu cînd, deşi v-aş fi întrebat ceva... Din ce spuneaţi, s-ar fi putut înţelege că, într-un fel, conştientul nu e numai uman...

G.N.: Mi-am dat şi eu seama. Spuneam asta, spre surprinderea mea... Dar dacă vorbeam aşa, înseamnă că aşa gîndeam... Eu am vorbit despre conştient ca despre o maladie de care omenirea e atinsă de foarte multă vreme şi care, la ora actuală, stă, din nenorocire, la baza modului de viaţă al speciei noastre... Dar mai există şi alte asemenea manifestări socotite — în mod îngust — specific umane şi numai umane. Să luăm, de pildă, inteligenţa... Sau mai bine să



n-o luăm... Mi se pare inacceptabil să-i separ în asemenea hal pe oameni de restul lumii încît să cred că, în afara lor, nu există inteligenţă... Nu intru în amănunte, mi-e silă... Iată la ce poate duce o ciudăţenie numită antropomorfism... In modul cel mai firesc şi mai simplu cu putinţă, dacă ştiu că o maladie, o cangrenă, roade omenirea de timp îndelungat (orizontal şi vertical), nu văd de ce s-ar manifesta numai la om... Eu nu vorbesc de apendicită sau de hernie, ci despre o stare de totală nefavorabilitate a cărei substanţă pluteşte şi există (nu ştiu de ce am spus că pluteşte, dar aşa am spus...) pretutindeni... Cred că există minerale atinse de conştient, cred că există plante conştiente... Cred că există abaterea aceasta cumplită, cangrena aceasta a principiului, deşi poate mai puţin agravată decît la om...

Sper ca, de acum încolo, de cîte ori vom vorbi despre conştient să înţelegi mai bine ce vreau să spun... Să ştii că şi demnitatea, şi aristocraţia (în sensul bun al cuvîntului), şi mizeria morală le văd manifestindu-se clar, dincolo de om... Eu nu vorbesc despre o gripă la cristale, pentru că oamenii au gripă... Aici nu e vorba de gripă... Probabil că şi cristalele îşi au gripa lor, alta şi aceeaşi ca a oamenilor... In felul acesta, conştientizînd, conştientul poate fi privit ca răul şi ca binele. Dar acolo unde lucrurile nu se mai despart, conştientul nu încape...

S.R.: Cînd vă întrebam, mă gîndeam la un fel de ofertă a naturii, pe plan sesizabil... în fine, mă gîndeam la intrarea lucrurilor în nişte legi, în nişte relaţii de cunoaştere, de cauze-efecte...

G.N.: Conştientul, din păcate, nu este exterior... El este interior-exterior... Natura oferă lucruri cognoscibile, adică omul poate cunoaşte, poate înţelege cauze şi efecte. Natura nu oferă nimic şi oferă tot... Dar nu asta înseamnă conştient... Eu



vorbesc despre o gravă maladie, despre o cangrenă, despre o nenorocire... Aici este pericolul... Nu te mai gîndi la Rousseau... Ce-ţi spun n-are nimic a face cu întoarcerea la natură. Şi, dincolo de viaţa socială, nu e deloc adevărat că am fi fericiţi dacă *am trăi* după legile constelaţiilor, după legile pelinului, după legile moluştelor... Conştientul te împiedică să vezi ceea ce spun... Eu vorbesc ca om, şi vorbind ca om mă uit la pisicuţa mea Japonica... Aş dori din tot sufletul, nu să trăiesc ca ea, ci să am demnitatea ei, care aparţine felinelor, în genere... Aş dori din tot sufletul să fiu aristocrat ca Japonica... Vezi, există nişte calităţi umane, care nu sînt numai umane şi pe care, în mod ciudat, nu le-am văzut la nici un om atit de împlinite ca la Japonica... Mulţi trec pe lîngă ele şi nici nu le bănuiesc măcar... Dar ele există, şi atunci... Şi eu mi le doresc, adică la mine sînt mai ales în starea de dorinţe, pe cînd la ea sînt realităţi depline... între noi fie vorba, pentru mine Japonica nici nu e pisică, decît într-o prezenţă accidentală a principiului... Eu ştiu foarte bine asta, şi ea ştie la fel de bine... Şi ea ştie că eu ştiu, şi eu ştiu că ea ştie... Iar în unele momente de intensă admiraţie din partea mea, cînd simt că sînt foarte aproape de ea, îi şi spun: măi, Japonica, nu mai face pe nebuna cu mine... Hai, vorbeşte-mi... Iţi spu-neam, într-o zi, că Japonica e înger. Să ştii că nu glumeam. Un înger-pisică. Şi ea rămîne pisică, parcă numai ca să mă convingă pe mine că e numai pisică şi prin asta mă convinge, din ce în ce mai mult, că nu e numai pisică... E un joc extrem de subtil, nu ştiu cum să ţi-L descriu... Vezi, eu sînt altceva decît

ea. Nu ştiu pe ce treaptă m-aş afla dacă ne-ar compara cineva, chiar tinînd seama de faptul că eu sînt om... în orice caz, ea are nişte calităţi, greşit socotite umane, pe care eu, omul, i le invidiez... Nu ştiu dacă eu am vreo calitate, omenească sau nu, pe care ea să mi-o invidieze... Nu m-aş

mira deloc, crede-mă, dacă, într-o bună zi, Japonica ar începe să rîdă şi mi-ar spune: „măi prostule...".
Conştientul spuneam că este interior-exterior. Mai spuneam că e maladia generală a omenirii... Aş vrea să adaug că nu e neapărat legat de cunoştinţele pe care le capeţi trăind, citind, văzînd... Unii oameni se pot elibera de conştient dobîndind în acelaşi timp foarte multe cunoştinţe, să le zicem ştiinţifice, pentru că aceste date ale conştientului sînt anihilate ca atare şi devin altceva... Cam aşa se întîmpla cu alchimiştii care învîrteau ani de zile la mojar ca să găsească piatra filozofală... Ştiinţa lor, folosită după legile ei, duce uneori la rezultate de cu totul altă natură. Cîte unii, dacă nu găseau piatra filozofală, găseau, în schimb, o disponibilitate mai preţioasă decît aurul. Aş vrea să înţelegi că spun toate acestea doar ca să vezi cum nişte cunoştinţe, nişte date materiale sau de alt fel se anihilează şi redevin altceva. Voiam să spun că prezenţa lor poate să nu fie dăunătoare, că ele pot chiar ajuta fără să aibă vreo importanţă în sine faptul că, de obicei, ele constituie şi cadrul justificativ al maladiei...
S.R.: Eu aş spune — deşi n-are nici o legătură cu ceea ce spuneaţi dumneavoastră care vorbeaţi despre conştient ca despre o dualitate, o dedublare — că alchimiştii, pentru că trăiau într-o altă perioadă a gîndirii, nu aveau, nu puteau să aibă aceeaşi atitudine ca noi faţă de lucruri. Nu le disociau atit, nu le conştientizau atît, le luau în întregul lor, cu partea de lumină şi de întuneric...
G.N.: Am luat exemplul alchimiştilor pentru că trebuia să vorbesc despre oameni de ştiinţă şi ei îmi sînt, oricum, mai simpatici. De fapt, voiam să spun că poate exista şi o cale de eliberare prin acumulare de cunoştinţe, dacă acumularea nu devine capcană şi dacă noile date nu înlocuiesc, în negativ, vechile date ale conştientului... După cum pot exista şi

oameni care se duc în pustiu şi tac şi meditează (nu filozofează) ca să ajungă la rezultate identice cu ale celorlalţi... Cu alte cuvinte, sugeram că mecanismele sînt diferite şi indiferente... Aş vrea să ne înţelegem însă asupra unui lucru: vorbind despre alchimiştii pe care îi iubesc în mod deosebit, vorbesc tot despre nişte oameni. Şi ei ar fi putut la fel de bine să fie altceva decît au fost... Unii şi-au regăsit unitatea... Foarte bine... Nu trebuie să-ţi închipui însă că toţi porneau de la concepte generale sau că nu toţi porneau de la concepte generale şi nici că începeau altfel decît orice om care începe ceva... Apoi, alchimişti mai există şi astăzi. Faţă de cei din trecut, ei au o situaţie mai grea pentru că, fireşte, conştientul e ceva mai organizat exterior, mai scientizat, mai culturalizat, deşi aparent e mai liber... în schimb, ei pot experimenta fără să fie socotiţi discipoli ai diavolului... Opresiunea conştientului e mai mare acum... Poeţii, alchimiştii, cei ce simt posibilitatea miracolului şi pornesc spre el aleg o cale sau alta, indiferent care... Diferenţa e numai materială... Pentru că poţi să fii poet şi pînă la urmă să nu faci decît poezii sau poţi să fii alchimist şi pînă la urmă să nu faci decît o măruntă treabă tehnică... în fond, şi unit, şi altii caută şi găsesc sau nu acelaşi lucru, dacă sînt poeţi sau alchimişti în sensul în care vorbesc eu... Pe mine nu mă interesează maladiile vindecate de Paracelsus, nici teoria lui, care poate fi foarte bună... El este fratele meu pentru că simte şi caută acelaşi lucru pe care îl simt şi îl caut şi eu... Acelaşi lucru care nu e atrăgător numai prin *cote'-ul* lui misterios (atracţia pentru mister poate fi bună la început, poate deschide prin ea însăşi o cale care te poate duce unde trebuie, dacă o depăşeşti, după cum te poate tîrî în noroi)...
Văd că am început să vorbesc despre altceva... Voiam să spun că poţi fi mulţumit sau dezamăgit oriunde te-ai uita, şi că alchimiştii nu constituie o excepţie în privinţa asta numai

pentru că sînt alchimişti... Eu, de pildă, am avut într-o vreme o mare admiraţie pentru Cornelius Agrippa şi apoi o mare deziluzie cînd, citindu-i corespondenţa, am văzut în ce măsură mai rămăsese artificier... Asta nu mi se poate întîmpla cu Heraclit sau cu vreun vechi înţelept de prin părţile noastre sau din Orientul foarte îndepărtat. Poate pentru că de la ei nu prea ne-a rămas corespondenţă... Oricum, la ei falsa limită a timpului, dacă nu dispare complet, rămîne foarte fragilă... Chiar cînd avem unele amănunte biografice, destul de derutante, ca în cazul lui Socrate, ele par mai exterioare decît la Agrippa. Fireşte, nu mă gîndesc la Socrate filozoful, teoretizat şi teoretizant, convorbitor de profesie, ci la cel la care mai găseşti, destul de puternică, prezenţa *daimon-uhn* şi consecinţele ei...
Poate că numai structura mea e de vină pentru deziluziile astea. îmi pare rău că l-am adus, nu ştiu de

ce, pe Socrate în mijlocul nostru. Se vede că am obosit...
*(E oprit magnetofonul. După o micăpau^ă...)*
S.R.: Aş vrea să revenim la un lucru mai vechi, în legătură cu muzica, şi nu numai cu muzica...
Vă spuneam, acum cîteva zile, că mulţi tineri de astăzi pot să nu mai aibă raporturi culturale cu cultura... Ei pot asculta muzică — Bach, de exemplu — nu din dresaj, nu din respect sau din snobism, ci pur şi simplu din necesitate, de plăcere. Mă mai gîndeam că suprarealiştii, de pildă, au dărîmat într-un fel sau au închis definitiv nişte drumuri false... Pe mine un personaj (să zicem un poet), întîlnit într-o carte sau întîlnit pe stradă, mă interesează în acelaşi fel. Sau poate să-mi displacă în acelaşi fel...
Sigur că şi formele acceptabile de manifestare ale tinerilor, despre care vorbeam, violente sau mai ştiu eu cum, pot deveni, cu timpul, raporturi culturale, pot intra în cultură, se pot transforma în altceva, dar...


G.N.: Fireşte... Sînt nişte mecanisme... Ştii, mi-ai dat să citesc cartea lui Hesse şi mi-a displăcut profund. Ea place multora dintre tinerii aceia care îmi plac şi mie... Dar, dincolo de tot ce spune Hesse, eu simt atîta artificialitate, încît mi se pare insuportabil; Hesse încearcă să mobilizeze conştientul, să-L aducă mai la zi, să-i garanteze eficacitatea şi cred că băieţii se înşală sau poate că puţin le pasă şi folosesc de la Hesse, fără să-şi dea seama, tocmai ce nu e Hesse. Iată alt antipatic printre noi şi tot eu l-am adus... într-o stare acută şi agravată, se caută inversul conştientului... Dar tot conştient... Există o necesitate de drogare în masă, care se şi practică. Există o nevoie de căutare, pe nişte planuri ale unei sensibilităţi dincolo de sensibilitate... Eu le privesc foarte senin şi le accept... Iar specia, indiferentă la atitudinea mea personală, îşi vede de treburile ei...
Omenirea lucrează cu treburile astea. Dar ele se petrec paralel, cînd conştient, cînd nu, cînd teoretizat, cînd nu, se petrec paralel — zic, cu un mare interes, cu o mare fugă spre natura pierdută. (îngăduie-mi să-i spun aşa...) Cu alte cuvinte, se caută un cadru în care să se poată respira şi cadrul acesta nu trebuie confundat cu mecanismele de căutare, împotriva cărora nu pot avea nimic...
Şi pentru că am pomenit despre o fugă spre natura pierdută, despre o dorinţă de reîntoarcere, sînt nevoit să adaug că nu e vorba, iarăşi, de o formulă *ă la* Rousseau, ci de o întoarcere *suigeneris,* care nici nu e întoarcere măcar... Aş vrea să elimini de aici noţiuni ca: înainte, înapoi etc... Acestea toate se petrec într-un cadru extrem de citadin, extrem de tehnicizat, extrem de rafinat, cultural pînă dincolo de cultură. Acestea toate sînt, într-un fel, natura... Procesul era în plină desfăşurare şi atunci cînd nu cuprinsese încă mulţimi întregi. Se manifesta la anumiţi oameni, cu anumite disponibilităţi. Acum, el coincide cu nevoia unei atitudini mai generalizate

faţă de viaţă. Mă refer la marile mişcări contemporane ale tineretului, care nu mai sînt simple semne. La provo, la hippie şi la altele pentru care am multă simpatie. Vreau să spun că marile mişcări ale tineretului din zilele noastre nu s-au declanşat din cauza adoptării unei vieţi nomade sau a folosirii drogurilor. După cum nici necesitatea acestora din urmă nu a fost declanşată de marile mişcări...
Vreau să spun că ele sînt strîns legate şi împletite, că ele reprezintă o faţă a încercării de a se ajunge la un capăt, peste social, peste cultural - de a se ajunge la un capăt, poate, peste toată lumea... Şi senzaţia aceasta este destul de generalizată... Poate că aşa, bruscînd, violentînd, se va găsi o cale... Poate că aşa, sau poate că altfel... în orice caz, pentru căutătorii aceştia zgomotoşi am la fel de multă stimă ca şi pentru cei care la vremea lor se duceau în pustiu ca să reia contactul cu tăcerea. După cîte vezi, sînt foarte vorbăreţ. Deşi afirm că tăcerea e unul din lucrurile cele mai esenţiale, pălăvrăgesc întruna... Dar hai să ne oprim...

*Evidenţa de care vorbesc este această stranie evidenţă, prea orbitoare ca să apară în altă parte decît în întunericul cel mai opac. Ea este asemenea conturului umbrelor noastre care devine cu atît mai precis cu cît este lumina mai puternică.*
TERIBILUL INTERZIS, Cerneala surdă, 1945
S.R.: Aş vrea să vorbim despre mai multe lucruri şi ezit să aleg. Astăzi, pe stradă, mă gîndeam la copii, la o eventuală umanitate a copiilor, ca *stare.* Ce probleme ar avea ea? Cum ar intra ea în raport cu forţele lumii, cu favorabiBtatea, de pildă?
Cu alte cuvinte, pentru un om e unitară viaţa lui? Dar pentru oameni, în general? Iar copiii, unde e locul lor?
G.N.: Nu prea înţeleg...
S.R.: Vreau să întreb: starea asta a copilăriei în ce bagaj de stări adulte intră? Nu individuale, ci

colective, generale. Cu alte cuvinte, copilul, încă neconştient, în ce maladie a lumii adulte sau în ce parte a lumii adulte rămîne?
G.N.: Dacă am înţeles bine, te gîndeai la conştient. Socoteai conştientul drept o *stare* care poate să dispară sau să se dezvolte, pe măsură ce omul se dezvoltă de la copil la adult... Şi voiai să ne situăm în perioada aceasta numită copilărie, care s-ar părea că există înainte de contaminarea omului cu conştient, înainte de maladia conştientului... Apoi să ne situăm în perioada de după copilărie... Da... Şi la ce altceva te mai gîndeai?
S.R.: N-are legătură cu ce spuneam... Am avut un vis azi-noapte şi voiam să vi-L povestesc...

G.N.: Povesteşte-L...
S.R.: In prima parte a visului, pe şoseaua din faţa casei părinţilor mei, trecea un rîu mare; eu mă temeam să intru în rîu, dar, după o vreme, m-am aruncat în apă şi pe deasupra mea curgea un fel de cascadă. Am înotat cam o staţie dincolo de casă şi am ieşit din apă... Intre timp, rîul secase, iar eu mergeam pe albia lui, împreună cu alte femei, şi adunam de pe jos crengi de măr înflorite şi le împărţeam femeilor... In a doua parte a visului, stăteam de vorbă cu o fată, o cunoştinţă de-a mea care a studiat muzica... Şi eu îi spuneam că vechea notă *ut* (pe care o folosesc la rebusuri), vechiul *do* — care reprezintă originea muzicii — vine de la cuvîntul *uter.* Dar ea spunea că nu-i adevărat, că la baza muzicii stă nota *do cate* — după cum susţinea ea — vine de la cuvîntul *dove* care (în vis) însemna *lebădă.* Şi eu mă gîndeam că probabil, în *leacul lebedelor,* Ceaikovski a avut imaginea lebedelor albe şi negre de la clapele albe şi negre ale pianului...
In partea a treia a visului, mergeam cu dumneavoastră pe un drum. Pe o margine şi pe alta a drumului stăteau grupuri de bărbaţi. Un grup pe care mi-L amintesc era format din tineri îmbrăcaţi în alb. Noi mergeam să ne întîlnim cu prietenii dumneavoastră. La un moment dat, am văzut un grup de oameni albaştri şi am spus: iată, aceştia sînt prietenii dumneavoastră... Dumneavoastră v-aţi dus să vorbiţi cu ei, iar eu m-am aşezat la o parte, pe marginea drumului, lîngă o fată, şi mă concentram să-mi invoc spiritul. Spiritul a apărut — era un băiat transparent — şi atunci m-am trezit...
Voiam să vă spun, în legătură cu visele, că mie îmi place să-i citesc pe Hegel sau Kant nu cultural sau sistematic, ci pentru că ei intuiesc nişte lucruri care sună ca o propoziţie visată. Iar muzica e legată de corp *(ut — uter).* Şi, sub forma aceasta, nu mi se pare raportul cu cultura sensibil şi probabil nu mai mie.

G.N.: Cînd ai să revezi convorbirile noastre, ai să vezi că Hegel revine... El se află acolo, undeva — am mai vorbit despre el. Apreciam, cred, atunci, o redimensionare a conştientului şi — prin asta — o scăpare de conştient... Vorbeam, cred, despre o redimensionare a conştientului pînă la delir, pînă la sistematizarea delirantă — lucru pe care L-a mai încercat mai apoi, mărunt-teoretic şi cumplit de artificial, Salvador Dali...
Dacă nu mă înşel, spuneam atunci că la Hegel sistemul capătă dimensiuni noi, că Hegel redimensionează tot ce eu, de obicei, înjur (sisteme şi nu mai ştiu ce), că el dă proporţii monumentale unui lucru extrem de periculos, pe care oamenii îl folosesc mai departe, chiar sub forma lui de monument, unui nimic — dar că asta e, într-un fel, şi acceptabil, pentru că nimicul nu mai poate exista sub forma lui cea mai perfidă, adică a lucrului obişnuit, nejenant, familiar, care ţi se pare că e al tău şi datorită căreia poate supravieţui intact... Pînă la urmă, însă, sistematizările de acest tip (în care cuprindeam, dacă nu cumva mă înşel, şi pe cele ale lui Jung), încercînd să cuprindă totul şi să dea o explicaţie globală se reîntorc la conştient şi îl fortifică... Fireşte, poate exista o înţelegere globală, dar la baza ei nu stă conştientul, ci o necesitate de cu totul alt ordin... Pe o treaptă intermediară, există sistematizare şi la Paracelsus, dar ea nu mai păstrează misterul, nu mai păstrează sentimentul că lucrurile nu sînt şi nu pot fi decît parţial exprimate... La Hegel, ca şi la Jung, mecanismul anihilează, într-o imensă măsură, produsul şi aceea care vorbeşte este unealta, de o forţă şi o grandoare pe care nu se poate să nu le saluţi, pînă devine ea însăşi produs... In acest sens, şi Hegel, şi Jung sînt poeţi, dar poeţi care vor să exprime zonele poeziei cu mijloace absolut contrare poeziei... Dar, pentru că sînt poeţi, ei îşi transfigurează prin supradimensionare instrumentele. Şi, fireşte, nu nasc decît

monştri, dar sub monştrii aceştia pluteşte, pînă la un anumit moment, poe2ia... Adică maşina înnebunită devine propriul ei produs, un produs de demenţă... Să nu-ţi închipui că sînt oricînd dispus

să laud delirul, dar, în măsura în care el înseamnă o şansă violentă de a ieşi din carceră, nu se poate să nu-L accepţi... Cred că am mai spus toate astea şi le-am repetat acum doar ca să amintesc unde e conştientul şi unde nu e, pentru ca, apoi, să fie tocmai invers...
Un lucru aş dori să subliniez: pericolul cel mare nu e în ceea ce e grandios, spectaculos, ci în ceea ce e mărunt, familiar, obişnuit... Iar lucrurile cu adevărat profunde sau faptele cu adevărat semnificative pe care încerc să ţi le povestesc îmbracă, de îndată ce încep să le exprim, o foarte nostimă tentă de diletantism, de lucru neimportant, de banalitate. E cursa cea mai obişnuită a conştientului... Aş vrea să mă opresc puţin la visul tău, ca să nu uit. Am să-ţi spun tot ce pot să spun eu despre vise, şi atit. Tot ce cred eu că ştiu: visul tău e de bun augur... Mai mult nu ştiu şi nu mă interesează să ştiu... Am putea face teoria chibritului, am putea găsi o sută de mii de interpretări, mai mult sau mai puţin interesante şi false... Visul conţine semne bune... Cînd povesteai, deloc ştiinţific şi deloc neştiinţific, eu ascultam şi eram atent, fără să vreau, la semne... Vorbeai de apă şi apoi apa a secat...
S.R.: Mie îmi plăcea visul cînd îl gîndeam ca pe o formă a convorbirilor noastre, ca pe o revenire asupra unor lucruri discutate pînă acum, despre prietenii dumneavoastră suprarealişti, despre muzică şi, parcă în prima convorbire, spre sfirşit, vorbeaţi despre un fluviu...
G.N.: Oh, conţinutul manifest... Rămîne să-L mai găsim pe cel latent şi sîntem oameni făcuţi... Fireşte, se poate şi aşa... Eu am reţinut că la un moment dat începeai *să împărţi* flori... Am putea spune multe lucruri, poetice sau savante...

Nu mai vorbesc despre oamenii aceia albaştri... Există, despre ei, o întreagă literatură, o literatură mai aparte... Da, oamenii albaştri (de unde şi „sîngele albastru" devenit, odată cu istoria şi cu nu mai ştiu ce, un simbol al aristocraţiei) -oamenii albaştri există în nenumărate mituri... (Să-L lăsăm la o parte pe Apollinaire şi copilul său albastru din *Poetul asasinat...),* în mituri, oamenii albaştri sînt totdeauna veniţi din alte lumi. Ei sînt aleşii, cei în stare să-i înveţe *altceva* pe ceilalţi, cei care devin zei sau eroi... S-ar putea înşira şaptezeci de mii de cuvinte despre ei, dar eu mă mulţumesc doar cu atîtea ca să mă reîntorc de unde porniserăm, adică de la întrebarea ta legată de conştient şi de locul copiilor... Ştii, e o situaţie care ar putea deveni jenantă pentru mine dacă n-aş avea simţul umorului: îţi răspund la nişte întrebări, de parcă le-aş şti pe toate... Eu nu ştiu nimic. Te rog să crezi că nu fac pe modestul... în primul rînd, îmi răspund mie, ca să văd ce sînt în stare să trăncănesc... Pe cînd vorbesc, încerc să-mi dau seama dacă sînt sau nu de acord cu ce spun... Şi asta nu pentru că ar exista în mine două persoane, una care vorbeşte şi alta care ascultă... *Eu* mă ascult... Există un singur *eu* care încearcă să explice, pe un plan străin, cu mijloace care îi sînt străine... încearcă să explice pe un plan în care, de la bun început, nu are pic de încredere. încearcă să exprime nişte lucruri... Şi ceea ce pun la îndoială este *exprimarea* lucrurilor. Cînd le exprim şi *simt* că sînt de acord, chiar dacă exprimarea e neclară şi încîlcită, ştiu că neclarul şi încîlcitul sînt aparente şi că, dedesubtul lor, am spus ceea ce trebuia spus... Eu *simt* asta, iar dialogul nostru, nu te supăra, nu are loc între mine şi tine, ci, în primul rînd, între mine şi mine, cu ajutorul tău...
Aici o să-mi pui la îndoială unitatea, dar n-am ce face...
S.R.: Mă gîndeam că greşeala e a mea, fiindcă eu întreb ceva în general, ceva care cere generalizări, cere teorii... Ar

trebui să întreb altceva, dar mi s-ar părea atunci că nu sînt firească... Nu ştiu de ce, nu pot...
G.N.: Pesemne că trebuie să lămurim mai bine unele lucruri ca să scăpăm odată de ele... Ele se leagă tot de conştient, e normal să se lege tot de conştient, mi se pare foarte firesc... In vise, există mai multă libertate, eşti mai disponibil... De asta desfăşurarea lor, deşi metaforică, poate căpăta un înţeles mai limpede, poate sări nişte etape, poate să nu ia în seamă nişte false noţiuni... Pe dnd aşa... Cred că n-am fost deloc clar şi nu ştiu cînd o să fiu îndeajuns de clar pentru că totdeauna vor rămîne nişte rezerve şi nişte straturi... Cînd vom vorbi despre ceea ce eu numesc conştient, de pildă, cînd ai să ştii ce este şi cînd ai să ştii că tot mai există straturi pe care nu le-am atins încă şi că noi nu facem decît să zgînem cu unghia unele aspecte — abia atunci are să se ivească celălalt aspect, pe care nici nu l-ai bănuit măcar... Vorbesc acum pe-o oarecare orizontală, dar şi pe verticală, pentru că e o capcană foarte adîncă, adică foarte simplă... Dar să revenim la copiii despre care gîndeai că sînt contaminaţi, la un moment dat, de maladia conştientului. Mai întii, trebuie să ştii că, sub aspectul acesta, nu există copii. Ai să vezi mai apoi că ei există şi sub acest aspect... Dar, pentru că toate există şi nu există în acelaşi timp, iar atunci cînd există toate există pe muchie de cuţit, să acceptăm posibilitatea ca ei să nu existe... Deci, nu există

copii. Nu există copii, iar problema conştientului nu e numai o problemă omenească. Aici am nişte îndoieli, în legătură cu altceva... în fine... Chiar dacă ar fi o problemă specific omenească, tot ar pluti în aer ca o primejdie pentru tot ce e dincolo de omenesc. Pentru că tot ce este omenesc există — şi cred că nu mă înşel — în afara omului şi înainte de existenţa omului şi va exista şi după dispariţia omului.

Cel putin ca germeni, ca principii, aşa cum există numerele, indiferent de om...
Acum las la o parte vorbăria asta despre „existenţă" şi despre „principii" şi am să vorbesc ca o calfă de chirurg medieval: am să-ţi spun că - nu ştiu cum - copilăria înseamnă, întii de toate, o mărime, o greutate fizică. Copilul e un om care cîntăreşte 3-4, pînă la 50 de kilograme. (Piticul, fireşte, e tot un om, dar e şi o excepţie...) Deci, copilul poate fi privit şi sub aspectul acesta, al greutăţii fizice — poate fi privit ca o greutate vie... Şi, imediat după naştere, în greutatea asta vie încep să funcţioneze nişte mecanisme. La copiii de om - cred că eşti convinsă că există şi copii de urs, de pisică, de pom, după cum există şi copii de rocă — dar să rămînem la copiii de om fiindcă aşa vrei tu şi nu numai fiindcă aşa vrei tu, ci pentru că vorbim de conştient şi tu îl cam legi numai de om, pe cînd eu, afirmînd că e marea cangrenă a omului, marea lui maladie, cred că există în tot ce există... Bun... Mi se pare că am devenit prea calfa de chirurg medieval... Deci, copilul poate fi orice - o greutate vie, de pildă — la care funcţionează ceva care nu va mai funcţiona după cîtăva vreme, fiind înlocuit cu altceva existent şi mai înainte, dar preponderent acum. Frumoasă definiţie... Sau: copilul e un obraz, o faţă rotundă, un corp rotund, strîns în jurul unei guri şi al unui anus... Ceva care suge şi elimină şi iar suge şi iar elimină...
S.R.: Un fel de aspirator...
G.N.: Un fel de aspiro-respingător. E un punct de vedere funcţional. Cam aşa... Un fel de plantă... Aşa rămîne şi mai tirziu, dar nu chiar aşa... Dar copilul mai poate fi privit şi de pe un alt plan, de pe cel al senzaţiei, al sensibilităţii, al inteligenţei (îmi pare rău că ies din La Mettrie, din mecanisme şi maşini, şi că par mai contemporan...). In copilul de

om coabitează instincte, senzaţii, sentimente etc... Se vorbeşte mult despre sexualitate. Fireşte, sexualitatea este unul din marile mecanisme de mişcare ale lumii... Dar în copil mai coexistă şi senzaţia de libertate (nu în sens social, conştient), de linişte şi de nelinişte, reale, şi care funcţionează toate supuse funcţiei primordiale în aspiro-respingătorul cu faţă de îngeraş, adică funcţiei lui vampirice... Iţi prezint cam urît copiii. Ştiu că sînt drăguţi. Şi mie îmi plac, dacă nu-mi urlă prin casă... Poate pentru că sînt om, tot ce e mic şi plăpînd mă emoţionează şi aş face pe falsul-dur dacă n-aş recunoaşte... In genere, pot fi socotit drept „un om bun"...
Dar, după cum ai pus tu întrebarea, s-ar putea înţelege că, trecînd de la o fază vampirică, deşi inocentă (el e foarte inocent; uneori are şi aripioare...), spre o altă fază, copilul e contaminat de o maladie gravă pe care eu o numesc „conştient". In momentul acela el devine bolnavul pe care eu îl judec şi îl detest... Apoi va deveni adolescentul bolnav, în care funcţionează cu preponderenţă alte părţi ale mecanis-mului, mult mai puternice. El va fi în stare să uite gustul laptelui şi rostul primordial al sînului (dacă e băiat) pentru plăcerea de a mîngîia sînul. Cu alte cuvinte, se produce un fel de inversare: mecanismul ocupă locul sentimental al produsului... Şi, pe măsură ce adolescentul creşte, devine tot mai bolnav. Iar la maturitate, nu mai e nimic de făcut... Şi mai există o posibilitate: pe măsură ce creşte, un fost copil, dacă e o excepţie, se va elibera de conştient şi va deveni un fel de înţelept sau cum vrei să-i spui, ceea ce mi se pare că ar fi mai aproape de adevăr... Acum, după ce am fost calfă medievală, după ce am adoptat simplitatea destul de grosolană a lui La Mettrie, am să mă pun în postura cine ştie cărui Pasteur cu un microscop rudimentar în buzunarul redingotei şi care ignoră total ultimele date ale ştiinţei şi filozofiei secolului


XX. Mă şi amuză cînd rostesc cîte un nume de felul acestora. Auzi aici: Pasteur, La Mettrie, Kant, Hegel, chiar Socrate... Cu puţină bunăvoinţă aş fi putut să înşir şi alte nume, mai contemporane, ca să par şi mai jalnic... Să ştii însă că nici unul dintre cei pe care ţi i-am înşirat nu face parte din familia mea, nu este fratele meu... Dar să revenim... Aş vrea să-ţi spun, fără să mă refer la nimeni, că avariţia, misoginismul şi multe alte asemenea boli (în forma lor cea mai acută, cînd toată lumea e de acord să le considere *boli)* sînt, de multe ori, ereditare. N-are rost să-ţi spun de ce afirm asta, dar sînt sigur că dacă ai fi văzut, ca mine, copii care le manifestau încă din leagăn şi i-ai fi putut urmări de-a lungul unei

vieţi, n-ai mai avea nici urmă de îndoială. Ele, deci, nu sînt pricinuite ci, cel mult, dezvoltate în societatea omenească: „îngeraşuT'-copil vine pe lume, adeseori, cu ele gata făcute şi atunci de ce i-ai pune aripioare?...
S.R.: Nu ştiu de ce... Nu ştiu ce judecată făceam, deşi, cînd aţi vorbit odată despre Pitagora la 4 ani, mă gîndeam că, într-o măsură, era vorba de acelaşi Pitagora de mai tîrziu...
G.N.: Sigur că da... Acelaşi care fusese Aithalides şi Euphorbos şi Hermotimos din Clazomene, şi Pyrrhos, pescarul şi alţii... Eu nu fac procesul copiilor şi s-ar putea ca tot ce am spus să nu fie decît o prostie de circumstanţă... Nu mă interesează nici eredităţile, nici mai ştiu eu ce; am vorbit despre ele, penibil, după cum penibil am adus în discuţie cîteva nume, doar ca să-ţi clatin convingerea că lucrurile ar sta aşa cum ne sînt prezentate sau cum le prezentăm noi... Nu este vorba de o boală în sensul vreunui oreion invers şi care apare pe măsură ce pierzi starea de inocenţă a copilăriei... Ci de o stare generală a omului, pe care el o are, probabil, şi în faza de foetus... Şi nu pe baza eredităţii. (N-am să-ţi explic cum vine asta. Poate că nici nu e aşa...) O boală

care durează de multe milenii şi nu dă semne că ar începe să slăbească... Ştii, eu vorbesc cu înverşunare împotriva conştientului; înverşunarea asta a mea pare o obsesie şi poate chiar este, de aceea poate o să te mire că devin o clipă concesiv: dacă ai reuşi să te eliberezi, nu prea mult, de maladia asta şi ai începe să vezi nişte lucruri, ai simţi cît e de rău în primele momente. Şi ai afla cum conştientul, pe care eu îl blamez atîta, începe să-şi găsească unele scuze: te apără de un şoc îngrozitor. Fireşte, în condiţiile existenţei lui în existenţa noastră... Unui om căruia hrana i-a fost refuzată timp de douăzeci de zile nu-i poţi da dintr-o dată o masă îmbelşugată. El trebuie hrănit cu grijă şi cu măsură, treptat, ţinînd seama de posibilităţile organismului său în acele momente. Altfel, i-ai produce un şoc prea mare, l-ai putea ucide... Iată cum lipsa de hrană, după ce a fost ea însăşi cauza unei grave îmbolnăviri a organismului, un vehicul al morţii, şi mai este încă prin urmările ei un pericol, devine un remediu, un mijloc de supravieţuire... In sensul acesta, conştientul, apărîndu-se, te apără de propria ta pieire, te apără de şocul care, produs prea brusc, l-ar ucide şi te-ar ucide... De aici grija ca iniţierea să se facă treptat şi sub directa supraveghere a unui iniţiat, grijă aflată în mai toate practicile de acest gen. Ea nu e o glumă, oricît de palidă şi de sistematizată ar fi iniţierea respectivă... Dar să lăsăm iniţiaţii cu bucuriile şi cu nefericirile lor... Am să-ţi povestesc o întîmplare de la Comana unde, după cum ştii, vrăjitoria şi anexele ei se practică cu aceeaşi fervoare ca la Paris sau la New York, deşi cu o tehnică mai pură, mai puţin delirantă... Dar nu despre asta vream să-ţi vorbesc... Acum cîţiva ani, cînd primul om a pus piciorul pe Lună, l-am privit şi eu la televizor. Exact în clipa aceea Japonica năştea primul ei pui şi, dacă n-o mîngîiam, ţipa cumplit, aşa că, de fapt, emoţia mea a fost,

într-un fel, împărţită... Cînd torul s-a terminat cu bine, şi naşterea şi aselenizarea, am ieşit pe uliţă. Acolo l-am întîlnit pe Mitică. Mitică e un zidar în vîrstă, ţigan, prieten de-al meu. Am stat şi stau cu el zile întregi pe barcă, în stuf, fără să scoatem o vorbă şi ne simpatizăm reciproc... Mitică mai şi citeşte unele cărţi uluitoare, romane, descoperiri geografice etc, pe care le înţelege cum vrea el. In afară de simpatie, mai are şi un fel de stimă pentru „cultura" mea... Ce să-i faci?... Ca orice om care, fără să caute dinadins, a cunoscut ore de îndelungă tăcere şi meditaţie în mijlocul naturii, Mitică e un fel de înţelept, un fel de „bătrîn" al ţiganilor din sat...
Spuneam, deci, că am ieşit pe uliţă şi l-am întîlnit pe Mitică.
— Ai văzut la televizor? — l-am întrebat. Au debarcat pe Lună...
Mitică s-a uitat în dreapta şi în stînga, apoi mi-a răspuns, confidenţial:
— Propagandă, dom' Gellu...
Văzuse cu ochii lui, dar nu credea. Nu voia să creadă. Nu voia să-şi clatine universul lui, bine proptit pe stîlpi de susţinere, asemenea celor pe care îi clădeşte el...
Iţi închipui ce s-ar fi întîmplat dacă prietenul meu ar fi realizat, brusc, că lucrurile nu sînt deloc aşa cum crede el, că el însuşi se află pe un fel de portocală demenţială care se învîrteşte, pierdută în spaţiu, fără coloane de sprijin?... *Dacă ar fi realizat asta,* i s-ar fi prăbuşit cerul pe cap, s-ar fi apucat cu mîinile de copaci ca să nu cadă undeva, unde nu există liniştitorul sus şi jos. De aceea, înţeleptul meu refuza să creadă. Ceea ce ai fi tentată să numeşti ignoranţă îi devenise scut de apărare în faţa unei alte

ignorante, mai sofisticate... Ţi-am spus povestioara asta - şi aş mai putea să-ţi spun şi altele, la fel de adevărate — ca să-ţi sugerez ce s-ar întîmpla

dacă, eliberîndu-te brusc de conştient, ai realiza cum stau în realitate lucrurile. Şocul ar fi infinit mai puternic, crede-mă, pentru că e vorba de ceva mult mai grav, mult mai înnebunitor, mult mai de nesuportat în condiţiile conştientului. Nepregătiţii, cei care prin jocul cine ştie căror forţe se află în faţa faptului împlinit, dacă nu au o structură cu totul specială, capabilă să tină piept şocului, nimeresc în ospicii. Şi nu sînt puţini... Iar cei, foarte rari, a căror structură e aptă pentru o disponibilitate totală, devin sfinţi, taumaturgi, magi sau mai ştiu eu ce, în orice caz în jurul lor începe să reînvie, pentru un timp, miracolul... Dar să nu-i pui să-ţi explice sau să-ţi descrie măcar ce se întimplă: fiecare îţi va spune povestea lui, care poate fi absolut adevărată şi aceeaşi, deşi diferită. Şi care e atit de diferită, încît nu pare deloc aceeaşi. De obicei, adepţii unuia sau altuia văd numai ce e diferit, ceea ce e absolut biografic şi se chinuiesc să se adapteze, *ei,* datelor personale ale maestrului, drumului personal, exercitiilor lui personale — şi de cele mai multe ori nerepetabile. Şi se deschid o mulţime de lotuşi, pe lume, şi se privesc mandalale, şi se iau poziţii... Ceea ce nu e rău, dar de obicei nu se întimplă mare lucru, iar cel mai adesea se întimplă o nenorocire. Pe cînd înţelepţii îşi zîmbesc între ei şi se dispreţuiesc profund, sau se stimează la fel de profund, ştiind că e vorba de cu totul altceva... Nimic nu este aşa cum este şi nici măcar aşa cum pare. Cînd spun că trăim într-o imensă pasăre care ne poartă — sau cine ştie ce altă metaforă de acest gen — nu fac decît să sugerez gustul adevărului, cu limitatele mijloace ale poeziei. Nu realizez decît o slabă exprimare senzorială a acestui gust, posibilă la pragul poeziei. Dar totul este altfel, atit de altfel... Crezi că eşti pe dinafară şi nu eşti pe dinafară... Şi nu eşti pe dinafară, eşti pe dinăuntru... Crezi că te uiţi în afară şi nu te uiţi în afară, te uiţi înăuntru... Crezi că înăuntru

e în afară şi e tocmai invers şi e chiar aşa... Adică e cu totul altfel... Şi ce e grav e că nu e invers, ci e chiar aşa... Adică e cu totul altfel... In asta constă nenorocirea, şi nu în faptul că e cu totul altfel... Şi nici că nu are nici o importanţă cum este... Conştientul fixează irevocabil, ca într-o baie fotografică... Şi degeaba îţi spun eu că nu este aşa... Tu ai să-mi spui că aici e un perete. Şi eu îţi spun: nu este un perete, mai întîi pentru că nu există pereţi. Şi numai soluţia din baia aceea fotografică poate face să apară un perete... Şi dacă n-ar fi soluţia aceea ai vedea, acolo unde crezi că există un perete, o cîmpie nesfîrşită... Dacă ai putea să scapi de soluţia aceea, ai vedea cîmpia... Şi ai vedea că orizontul e altul... Dar nu te-ar mai interesa că orizontul e limitat de un perete... Nu asta e problema... Important e să nu mai ai asemenea probleme... Şi atunci conştientul n-ar mai apărea ca o adunare de cunoştinţe...
S.R.: Da, dar problemele acestea se declanşează singure, nu ţi le faci dinadins şi pentru mine realitatea nu e concretă, nu e palpabilă, nu e sistematizată... Dar cîteodată se adună nişte stări, nişte coşmaruri, fără participarea mea, nu ştiu cum să spun...
G.N.: Răspunzi aşa pentru că eu iau nişte exemple şi folosesc nişte metafore elementare, faţă de care eşti apărată şi poţi spune nu... Eu nu vorbesc despre realitate şi nereali-tate, despre da şi nu, despre pentru şi contra, despre rău şi bine... Vezi cum se nasc alte capcane, socotite îndeobşte idei superioare şi ele tin tot de conştient, deşi s-ar părea că vorbesc împotriva conştientului?... îţi spun toate astea pentru ca să poţi înţelege mai bine ce înseamnă conştientul... Eu vreau să-ţi spun — şi aici e toată greutatea de a înţelege că conştientul e *altceva...* — că el nu intră deloc în datele folosite de noi şi care ne-ar putea ajuta, aparent, să-L definim... Dacă vorbim despre copii sau despre „ne-copii" sau despre noi, nu

vorbim despre conştient... De obicei, eu spun conştient doar unui simptom al maladiei, pentru că noţiunea de maladie o cuprinde şi pe aceea de a fi dăunător, de a provoca din partea noastră necesitatea respingerii. Ceea ce numesc eu maladie este de fapt numai ceea ce naşte necesitatea respingerii. Ea mă face să pun pecetea de maladie pe un fenomen... Dacă simt, cu toată fiinţa mea, nevoia de a respinge ceva, dacă simt că necesitatea de a respinge acel ceva e foarte puternică, atunci afirm că maladia e foarte puternică... Maladia e maladie, fireşte. Ea declanşea2ă necesitatea. Dar eu vreau să-ţi spun că vorbim despre lucruri total diferite. S-ar părea că, tot repetînd asta, folosesc o formulă care mă scoate destul de uşor din încurcătură... Să ştii că nu e aşa: eu am senzaţia că, tot repetînd formula, atunci cînd ea se impune, şi *nedefinind, incomunicabilul devine sesizabil prin nedefinire...* Pentru că, în realitate, eu vorbesc despre altceva...

Spuneam despre conştient că e o maladie care durează de milenii. Iţi închipui că mileniile însemnau pentru mine secunda prezentă: maladia o au şi copiii care nici nu ştiu să vorbească, şi oamenii în toată firea... Dar în acelaşi timp nu o au şi pot scăpa de ea fără să facă nimic pentru asta - adică totul depinde de fiecare şi de structura fiecăruia... Cum să-ţi spun? Dacă ai practica anumite exerciţii (unii le practică, dar nu te sfătuiesc, decît dacă descoperi singură necesitatea şi formele care ţi se potrivesc şi, mai ales, dacă nu eşti singură) — dacă ai practica, zic, unele exerciţii legate de mediumnitate, de pildă, sau de altceva, ai putea sesiza lucruri în care *n-ai crede;* dar ele *ar fi,* chiar datorită neîncrederii, *pentru că neîncrederea s-ar referi la ele,* deci, măcar aşa, necrezînd în ele, ai şti cît de cît despre ce este vorba — şi arunci, ele ar deveni mai convingătoare decît o sută de mii de explicaţii şi de argumente, pentru că ai şti măcar la ce mă refer cînd rostesc cuvîntul



*altceva,* ai şti că vorbesc despre lucrul acela de necrezut, imposibil de sesizat cu mijloacele obişnuite de înţelegere şi cunoaştere... Atracţia e mare pentru că unii oameni izbutesc destul de uşor, fără probleme prea mari. Dar ei sînt puţini şi chiar dintre puţinii aceştia, după cum îţi spuneam, unii nimeresc prin ospicii... Oricum, neîncrederea ţi-ar răsturna un pic şi încrederea în ceea ce socoteai de nezdruncinat...

Atunci ai vedea că eventuala lipsă de preocupări faţă de problemele conştientului constituia, de fapt, un foarte bine stabilit sistem, un sistem pe o altă treaptă... Să iau un exemplu, simplist şi oarecum comic: să zicem că aş rosti, faţă de tine, un cuvînt, iar scaunul de acolo s-ar ridica în aer la simpla rostire a cuvîntului aceluia... (îmi amintesc acum de tînărul care îndoaie furculiţele cu privirea. Să nu-L întrebi cum se întîmplă asta, fiindcă n-o să ştie. Şi să nu încerci, fiindcă n-ai să izbuteşti decît cel mult să îndoi furculiţa, ceea ce e cu totul altceva...) Deci, scaunul se ridică şi asta te-ar scoate un pic din sistem... Atunci ţi-ai spune: iată un fenomen care ţine de un alt domeniu, de un domeniu misterios... Să-i zicem domeniul X, altul decît al realităţii obişnuite... Aşadar, domeniul X ar exista şi el alături de „realitate"...

După ce ai face separarea asta, destul de tulburătoare (şi care, de fapt, reprezintă replica, la altă treaptă, a conştientului, dar care nu are nimic a face cu acel *altceva* despre care tot vorbesc eu), ai putea crede că, la o anumită provocare a unei alte realităţi, apartinînd unui domeniu misterios, s-ar mişca lucruri şi planuri într-un fel care nu mai seamănă mişcării lucrurilor şi planurilor din realitatea conştientă... Şi le-ai găsi un loc, şi ai începe să faci ce mai fac şi alţii, ai avea o preocupare poate atractivă... Iar la un moment dat, fenomenul, repetabil acum de cîte ori încerci, şi-ar găsi o explicaţie oarecare şi ar trece în domeniul realităţii conştiente, pentru



început mai la periferie; s-ar conştientiza şi ar constitui el însuşi, cu falsa, totdeauna falsa lui explicaţie, o barieră...

înţelegi de ce e nevoie de ocultizare? De altfel, oculti-zarea, voită sau nu, e necesară uneori şi în ştiinţă: dacă fenomenul Y este descoperit înainte de capacitatea conştientului colectiv de a-L cuprinde, omul de ştiinţă se pomeneşte, fără voia lui, ocultizat, adică aflat în faţa unei realităţi pe care o exprimă zadarnic, pentru că i se opune ceea ce ştiu ceilalţi, cu numeroase argumente. Ocultizarea, datorită refuzului colectiv, există şi în domeniul poeziei, aflată la pragul conştientului şi uneori dincolo de el. Fiindcă veni vorba, nu concep dobitoc mai mare decît cel care, după ce ar auzi bîiguielile astea ale mele, ar încerca să-mi interpreteze, să-mi explice, să-mi dezocultizeze poemele în „lumina" lor. Toată pălăvrăgeala mea nu are nimic a face cu poemele mele, deşi e acelaşi lucru. Dar, ca să fie acelaşi lucru, trebuie mai întîi să fie înţelese ca fiind altceva, nu ca un lucru separat... Fireşte, mai există şi o ocultizare voită, atunci cînd nu te interesează să-şi vîre altcineva nasul în treburile tale... Cînd ştii că lumea este în realitate alta — deşi aceeaşi —, cînd nu mai sînt posibile separarea şi recurgerea la un domeniu misterios în spatele căruia să te ascunzi, cînd eşti disponibil, fără primejdia cumplită a şocului, să înţelegi, atunci nu te mai interesează să înţelegi aşa cum eşti deprins şi ai nevoie de o linişte nemaipomenită, care, de altfel, ţi se şi oferă şi pe care n-o cauţi dinadins, pentru că ea este condiţia însăşi a disponibilităţii tale... Dar pînă acolo conştientul găseşte, pe fiecare treaptă, putinţa de a te nelinişti... Ţine seama că în jocul acesta al tău cu tine încep să se mişte forţe cu care n-ai bănuit niciodată că ai putea avea vreo legătură... Ţine seama că, de fapt, nu e numai un joc între tine şi tine... Pe fiecare treaptă, conştientul găseşte rezerve, din ce în ce mai subtile... Dar, într-un fel,



ai putea spune că el te şi apără: dacă ai febră mare şi ieşi în ger, mori; deci atunci căldura îţi e

favorabilă, deşi poate deveni şi chiar este febră... Iar dacă n-ai febră, primejdia gerului nu mai există... Eu vorbesc acum despre conştient ca despre o cauză a febrei şi ca febră... Eu vorbesc despre ceea ce se opune acelui altceva, care, la un anumit moment, nu mai e incomunicabil, pentru că incomunicabilitatea şi comu-nicabilitatea, acolo, în miezul lucrurilor, nu mai interesează, nu mai există, chiar... Cum să-ţi spun? Acolo te afli în firescul lucrurilor... In organizarea noastră individuală şi colectivă, numai conştientul ne împiedică să mai fim în lucruri... Şi ne împiedică să mai fim în lucruri în aşa fel încît nici nu mai credem măcar în existenţa lucrurilor, ci credem în existenţa lucrurilor aşa cum ne-o prezintă el...

Dacă ne-am muta, pe cît posibil, pe planul acela... Mă opresc pentru a-i da un nume de circumstanţă, dar să ştii că nici nu vorbesc măcar de un plan... Am să-i zic planul de neconştient sau planul de libertate, nu contrar conştientului şi nici contrar nelibertăţii... Există nume pe care nu trebuie să le rosteşti, asta o ştiu şi cei ce lucrează cu religiile, dar e cît se poate de adevărat şi pentru mine care mă consider laic... De asta dau alte nume, care menţin legătura cu nişte contrarii şi pot sugera, astfel, ceva... Pot numai sugera... Dacă ne-am muta, deci, pe planul acela, ai vedea ce e posibil să se petreacă în mentalul uman... Ai vedea... Mai bine mă opresc... Noi revenim la conceptele globale, dar nu acolo e pericolul. Pericolul şi marea greutate sînt în lucrurile mărunte, obişnuite. In lucrurile care nu ţi se mai par probleme, care ţi-au intrat atita în sînge încît nu le mai vezi... De pildă, cum mişti mîna, cum întorci capul, cum spui bună ziua... Numai unul din exemplele acestea e potrivit... Vreau să spun că unele lucruri, care par cu totul lipsite de importanţă, sînt extrem de



importante şi, adeseori, în ele se află şi cheia, în ele e şi pericolul... Iţi aminteşti: îi arăt luna cu degetul şi el se uită la deget... Acesta e procesul... Sub ceea ce te ţine acolo şi din cau2a a ceea ce te ţine acolo... Dacă se uită cineva la lună şi are predispoziţii spre generalizare, nu mă supără. Dar nu-L mai suport dacă, la un moment dat, observaţiile lui devin sistem şi mai sînt şi instituţionalizate...

îmi place aerul diletant şi artizanal pe care îl au discuţiile astea... Uită-te numai cum s-au schimbat sistemele cosmice, de la Aristotel la Copernic şi la Mitică... Iar oamenii le-au acceptat cu multă seriozitate, le-au şi impus, ca adevăruri ştiinţifice definitive... Puţini dintre ei au avut îndoieli, o mică minoritate... înţelepţii au privit ca nişte înţelepţi... Noua concepţie generală a plutit în aer pînă cînd, la un anumit moment, după slabe sau după înverşunate rezistenţe ale mentalului uman (care vădeşte mai totdeauna o tendinţă spre comoditate, spre conservatorism spiritual), s-a generalizat şi s-a impus ca un adevăr la fel de definitiv... Rezistenţele persistă şi după aceea, pentru că cei mai mulţi înţeleg noua concepţie generală ca pe o explicaţie formală, acceptată de majoritate, dar interesantă numai pentru cosmografi... Ea nu le afectează viaţa imediată mai mult decît le-o afecta vechea formă sau le-o va afecta viitoarea formă... Vezi, dar, că, luată de-a valma, omenirea pare înţeleaptă, după cum pare demenţială de multe ori, şi luată tot de-a valma... Deci, schimbarea globală a mentalului nu e de cele mai multe ori nici gravă şi nici interesantă... Generalizarea şi abstractizarea îi ating direct doar pe cîţiva, pe cei care, fiind mai mult sau mai putin implicaţi structural sau biografic în operaţia respectivă, au parte de elogii sau de lovituri de bîtă... Am luat un exemplu mărunt şi nenorocit ca să privim cît de cît mecanismul de fixare al conştientului colectiv... Precum se vede, o majoritate



senină (aici ignorantă şi indiferentă, ceea ce mi se pare că nu e rău) poate face nedureroase schimbările formale ale conştientului... Rareori, cînd o astfel de schimbare pe planul mentalului colectiv atinge un punct acut, un punct de maximă intensitate, majoritatea urlă... In rest, nu se supără nimeni dacă Soarele sau Pămîntul se află în centrul sistemului... Puţinii implicaţi direct se bucură sau mor de tristeţe; rezistenţele, chiar cele înverşunate, dispar treptat sau brusc; apoi urmează o nouă mică repriză şi gata... După cinci-şase sute de ani (cifra n-are nici o importanţă) se descoperă şi se impune un nou plan de nimic şi se introduce în conştientul colectiv un nou aşa-zis adevăr definitiv, pe cînd ceea ce există şi se mişcă există şi se mişcă mai departe, indiferent la toate firavele adevăruri definitive...

Aş vrea să adaug că toate acestea nu se petrec numai pe un timp conceput orizontal... Să nu crezi că fac elogiul ignoranţei... Mie, dimpotrivă, mi se pare că nu poţi ignora un lucru decît dacă îl ştii foarte bine şi că sînt obligat să ştiu cît mai multe ca să nu ştiu nimic; după cum sînt obligat să nu ştiu nimic ca să mai pot şti cîte ceva... Cînd mă aud vorbind aşa, îmi vine să trag cu tunul... Şi vorbesc... Pe scurt, în toată încîlceak asta am impresia că ne-am continuat discuţia despre conştient. Precum vezi, aici nu e vorba de incomunicabil, ci mai mult de indefinibil... Numai cînd vei înţelege cît de cît ce este lucrul acela pe care îl numesc *altceva,* nu va mai fi nevoie să vorbim despre el, nu pentru că l-am ignora, ci

pentru că este *altceva...*
Ciudat este că vorbim despre nişte *alte planuri* şi despre *altceva* şi încercăm să le teoretizăm, din care cauză ele ne apar ca nişte nedumeriri teoretice şi conştiente... Şi atunci încercăm sa le înţelegem ca atare... Cum să spun? Cînd îmi povesteşti un vis care, în felul său, e altceva, atunci ascult

desfăşurarea lui fără să mă gîndesc dacă ai sau nu ai dreptate, dacă e frumos sau nu e frumos; nu urmăresc neapărat semnele premonitorii, ci ascult, pur şi simplu; în orice caz, nu mă gîndesc, ca atunci cînd îţi exprimi opiniile despre mentalul colectiv sau despre Hegel sau despre Kant, sau despre mai ştiu eu cine şi mai ştiu eu ce...
Din păcate, ca să putem comunica, eu fac teoria chibritului. Asta e regula jocului... Dar dacă ai privi lucrurile cu aceeaşi seninătate ca atunci cînd asculţi povestindu-ţi-se un vis, de pildă, dacă nu ai separa de viaţa lumii ceea ce ţi se povesteşte, atunci totul ar fi foarte bine, înţelegerea ar fi mult mai liberă...
Există tendinţa de disociere pe care ai pomenit-o la începutul convorbirii noastre de azi; numai că ea nu este legată de o vîrstă sau de alta... Disocierile, reflectările în noi ale unor disocieri, dresajul disocierilor conştiente atacă sectorul înţelegerii senine, bazat pe un fel de încredere generală, din care se exclud echivocurile pentru că acolo nimic, nici chiar echivocul, nu mai poate fi echivoc şi nu mai poate fi altfel decît echivoc. Nu fac sofisticărie stupidă dacă continui pe acelaşi ton: separarea încrederii de neîncredere, a importantului de neimportant nu dispare, deşi ceea ce este demn de încredere îţi provoacă neîncredere, iar ceea ce este important ţi se pare neimportant... Pentru că tu primeşti în calitatea ta de conştient — primeşti pe invers — şi atunci nu numai că primeşti, dar şi creezi disocieri, false contrarii şi o teorie a contrariilor, false antinomii de care numai cu mare greutate te poţi elibera... Iar eliberarea nu poate însemna în nici un caz explicarea şi înţelegerea conştientă a unui lucru - ci trăirea lui...
Vezi tu, cîteodată poţi citi o carte, să zicem de poeme, şi, după ce ai citit-o, poţi constata că nu ai reţinut nimic din ea sau că ai reţinut cu totul altceva decît părea că ţi se spune în cartea aceea... Ţi s-au comunicat şi ai reţinut nişte stări, care

sînt ale tale, pe care le recunoşti şi care nu seamănă cu materialul comunicat decît ca stare; materialul prim al comunicării îşi pierde specificitatea şi devine materialul, cu totul diferit, al stării tale, echivalent stării comunicate... Primirea unei comunicări teoretice e altceva: e o dezbatere a conştientului cu el însuşi... Nu ştiu cum să-ţi spun, ca să fiu mai clar, că tot ce discutăm nu are nici o legătură cu necultura sau cultura, cu necititul sau cititul...
De la un om care ar sta douăzeci de ani în pustiu şi n-ar citi nimic, n-ar şti nimic, ar medita sau n-ar medita etc, sînt sigur că aş putea afla nişte adevăruri pe care le-aş recunoaşte ca fiind ale mele... După cum aş putea afla şi recunoaşte aceleaşi adevăruri de la un om care ar sta douăzeci de ani îngropat printre cărţi şi n-ar face altceva decît să studieze şi iar să studieze...
Cu alte cuvinte, nu despre cunoştinţe vorbesc eu acum, deşi ele pot fi extrem de importante şi chiar sînt... E foarte greu, pentru că noi vorbim despre un nimic grav... Un nimic care ia proporţii nemaipomenite... Şi vorbim despre nimicul acesta, el nefiind, pînă la urmă, decît un nimic... Dar un nimic foarte grav...

# VI

*Oamenii despre care vorbesc sînt dincolo de flăcările intolerabile ale binelui si ale răului, dincolo de viaţă şi de moarte. Ei spun lucruri care ti pot interesa pe ceilalţi.*
TERIBILUL INTERZIS, Cerneala surdă, 1945
S.R.: Astă-seară aş fi vrut să vorbim despre superstiţii. Mă gîndeam, acum cîteva zile că, de fapt, ele sînt mai mult de natură şi de condiţie socială. Adică un individ sau un grup de indivizi, temîndu-se de anumite lucruri sau mecanisme sociale, se apără de ele printr-un comportament pe care îl cred eficient în urma exersării lui, vreme îndelungată, de către alţii... Şi se apără prin supunere, laşitate, prudenţă etc... Dar ceea ce numesc ei superstiţii, adică ceea ce ei minimalizează şi resping, ţine de un alt domeniu, de un domeniu de viaţă antică, de un bagaj pre-creştin, păgîn...
G.N.: Fireşte, „superstiţie" e un cuvînt peiorativ... Dar tu nu despre asta vrei să vorbim, ci despre nişte fenomene care nu ţin de domeniul religios şi nu intră nici în mecanismul explicaţiilor sociale obişnuite - din care cauză sînt separate de cei ce vor să le ponegrească, să le alunge şi sînt calificate de ei cu termenul de „superstiţie"... Superstiţiile reale, cele ce intră în domeniul care am impresia că te interesează şi în care oamenii, mărturisindu-şi sau nu, trăiesc din plin, depăşind barierele sociale...

Trăind în plină superstiţie, oamenii abuzează de *cuvînt* şi îl folosesc împotriva unor fenomene de care ei se apără, de care conştientul se apără, de care ei încearcă să fugă, să scape...

.



Poate ar fi bine să preci2ăm ceva: de obicei, e vorba de fenomene care par mărunte, neînsemnate, adică nu au amploare... Dacă aceleaşi fenomene capătă amploare, atunci li se spune altfel. Cu alte cuvinte, termenul negativ devine mai grav, injuria devine mai gravă, reacţia social-conştientă e mai gravă. Aşa, dacă ai întîlnit o pisică neagră sau mai ştiu eu ce... Merge... Nici nu merită să vorbim... Sau, hai să combatem... Prin ştiinţă... De altfel, ai spus de la început cam ce se poate spune... Pe mine, asemenea treaptă a superstiţiilor nu mă interesează ca atare. Fireşte, şi aici ca şi pretutindeni pot exista prostii, observaţii greşite ale unor efecte care pot duce la descoperirea unor falşi generatori de cauze şi de efecte... Oamenii acceptă însă superstiţia culturii sau a politeţii sau a căsătoriei... Mă rog... Ei trăiesc, în general, alte trepte ale unor aceleaşi superstiţii... Asta nu înseamnă că unele dintre cele enumerate mai adineauri se bucură de avantajul injuriei... Dimpotrivă... In genere, viaţa oamenilor e o viaţă de superstiţii.

S.R.: Mă gîndesc că ar fi mai bine dacă am vorbi pe un plan personal.

G.N.: Bine... Se întîmplă, sigur, nenumărate asemenea fenomene în momentul în care intri pe circuitul lor, adică atunci cînd eşti disponibil pentru ele... De cele mai multe ori, însă, dacă eşti disponibil, activ sau pasiv, fenomenele se petrec şi nu le observi... In majoritatea cazurilor ele se petrec fără să le înţelegi, fără să ţi le explici... Ceea ce nu e rău deloc. Nici nu te interesează să ţi le explici... Adică intri în ele, te afli pe circuitul, în zona lor, o zonă în care, de fapt, te afli întotdeauna — şi opui rezistenţă... Să zicem că, la un moment dat, rezistenţa conştientului dispare, deci că devii disponibil şi fenomenul îţi ajunge la cunoştinţă — nu la conştient — că, deci, „îţi cade fisa", adică



începi să înţelegi cîte ceva... Iată: întîlneşti un om de mai multe ori şi, de fiecare dată, întilnirea asta declanşează ceva: îţi merge bine sau îţi merge rău, orice ai face... Prima dată, a doua, a treia oară, poate că nu observi nimic. Dar, într-o bună zi, observi că de cîte ori te întîlneşti cu personajul acela ţi se întîmplă ceva deosebit, în bine sau în rău. Şi spui că el îţi poartă noroc sau îţi poartă ghinion... „Iţi cade fisa" - cel mai adesea fără nici un fel de efort raţional — adică găseşti o altă perspectivă în desfăşurarea lucrurilor, o perspectivă în care relaţiile dintre fenomene şi forţele care le declanşează încep să depindă de întîlniri între persoane...

Acum ne aflăm în domeniul acesta, al relaţiilor cu oamenii. Poate, odată, o să vorbim despre relaţiile cu obiectele. Ele sînt aceleaşi, deşi sînt altceva...

Oamenii cei mai obişnuiţi ştiu toate astea, după o îndelungată experienţă a speciei... Chiar cei ce combat „super-stitiile" îşi au observaţiile lor secrete şi personale... Am luat un exemplu mic şi neînsemnat: cutare îmi poartă noroc sau îmi poartă ghinion... Pînă unde pot ajunge asemenea declan-şări de forţe în urma unor întîlniri (uneori ele nu fac decît să prevestească ce are să urmeze şi atunci anunţătorul e socotit prin eroare element declanşator), poate ţi-am mai povestit altădată, de aceea am să-ţi dau un exemplu cît mai pe scurt.

Pe cînd aveam 15-L6 ani, cunoşteam o fată, o prietenă de-a surorilor mele, foarte drăguţă... Era cu vreo doi ani mai mare decît mine... Bagă de seamă că nu fata aceasta e personajul principal, dar rolul ei de intermediară nu poate fi în nici un caz trecut cu vederea... Tot întîlnindu-ne, cu diferite prilejuri, ne mai îmbrăţişam, ne mai sărutam... Făceam asta ca pe un sport, destul de plăcut... Nimic grav... Numai că fata aceea tindea, firesc, spre un partener mai de vîrsta ei... Şi aşa, mi-a explicat într-o bună zi că eu aş fi nu



numai drăguţ, ci şi inteligent şi că aş putea înţelege, deci, că, deşi e destul de plăcut, sportul nostru e cam lipsit de perspective... Şi mi-a mai spus că ea cunoaşte o fată care mi s-ar potrivi exact ca vîrstă şi pe care ar vrea să mi-o prezinte...

Iar eu, cu o nonşalanţă incalificabilă, i-am răspuns: foarte bine... Aşa se face că, peste cîteva zile, a apărut prietena ei, care avea vreo 14 ani... Curînd am reînceput, cu noua mea prietenă, exerciţiile erotice la care mă deprinsesem cu predecesoarea ei. Dar n-a trecut mult şi m-am plictisit... Fireşte, nu ştiam, n-aveam de unde să ştiu, la ce poate duce o dragoste de adolescenţă... Am constatat asta mult mai tîrziu. Se pare că fetiţa aceea avea nişte capacităţi de iubire deosebite, putea să declanşeze rostogoliri şi urcuşuri uluitoare... Din păcate, nu i-am cunoscut aspectele pozitive, ci numai pe cele

negative...
Trecuseră ani... O şi uitasem... Credeam că şi ea mă uitase, că păstrase doar amintirea cîtorva întîlniri de adolescenţă... Peste 20 de ani, cînd am reîntîlnit-o, era căsătorită, dar mai păstra un bileţel de demult, pe care i-L scrisesem cu cine ştie ce prilej... Mi-a povestit atunci că fusesem „marea ei dragoste", că fusese profund îndurerată cînd ne-am despărţit, că voise să devină un personaj important ca să regret ce făcusem... Mă rog, obişnuitele cuvinte...
Pînă la întîlnirea aceasta, ultima, după 20 de ani, au mai fost cîteva şi tocmai întîlnirile acelea vreau să ţi le povestesc...
Prima reîntîlnire s-a petrecut pe stradă... Ştii, într-o carte a lui John Collier, *Bărbatul Maimuţei,* eroul, ajuns la cea mai neagră mizerie, mort de foame, rătăcind pe străzi, e cules şi aruncat într-o imensă limuzină de maimuţica lui care îl iubise şi pe care el o părăsise (o maimuţica adevărată), devenită între timp mare vedetă... N-aveam cu eroul lui Collier decît o vagă afinitate socială, ca să zic aşa... Dar domnişoara despre care îţi vorbesc, deşi nu era o maimuţica reală, s-a coborit din

limuzină ca să-mi vorbească şi, închipuie-ţi, mi-a povestit că devenise mare vedetă într-un teatru de varietăţi... Cu o fericire de nespus mă invita la teatru s-o văd, să văd cine este... Voia să-mi pară rău, să o regret, pentru asta făcuse tot, după cîte mi-a povestit... Nu m-am dus la teatru. Am văzut afişele, am citit cîteva cronici şi am evitat-o... Aveam alte treburi... Apoi, au început să se manifeste posibilităţile ei negative... Rezolvase o primă etapă, satisfăcătoare şi nesatisfacătoare... Aveau să urmeze etapele revanşarde...
Eu, pînă acum, ţi-am vorbit într-un anumit fel despre dragoste. Şi iată că acum dragostea devine un motor capabil să propulseze o fetiţă oarecare pe nişte linii care trebuie cel puţin să dea de gîndit... Ne-am reîntîlnit într-o seară, tot pe stradă şi tot din întîmplare... Trecuse un timp de cînd o revă-zusem în postura de „star"... „Ce mai faci?", m-a întrebat. „Cum ştii", i-am răspuns. Şi am plecat... în noaptea aceea a fost cutremurul cel mare, care a dărîmat blocul Carlton... Coincidenţă, mi-am spus... A doua oară, ne-am întâlnit tot pe stradă... Am glumit: „Ţii minte, data trecută a fost cutremur...". „Da, a fost îngrozitor...". Şi ne-am despărţit... In ziua aceea s-a declarat războiul...
O dată cutremur, o dată război, mi-am zis. Ciudate coincidenţe... Au trecut ani. Războiul s-a terminat. Am întîlnit-o din nou. A doua zi a început hepatita infecţioasă, maladia aceea îngrozitoare şi care aproape m-a dărîmat... Nu ştiu cum să-ţi spun, a fost mai cumplit decît acum cîţiva ani, cînd am făcut criza aceea depresivă... Nu aveam nici o posibilitate să mă îngrijesc. Era în primii ani de după război şi eu mă aflam în afara sistemului... A urmat prima plecare la ţară, satul de lîngă Baia Mare, şi un post de şase luni în care timp nu m-am atins de nimic altceva decît de cartofi fierţi...

Am stat acolo, complet i2olat. Mă dram din cînd în cînd pînă la Bucureşti ca să-mi văd prietenii, în legătură cu activităţile noastre poetice... E drept, pe un plan personal se petreceau destule lucruri deosebit de interesante, datorate, într-un fel, şi situaţiei mele speciale de atunci... In alte condiţii, poate nu s-ar fi petrecut chiar aşa... Dar nu despre asta e vorba acum...
Deci, trei întâlniri cu fata aceea pentru care fusesem „marea dragoste"... Urmate, pe rînd, de un cutremur cumplit, de un război cumplit, de o maladie cumplită... Poate că ea era numai mesagerul... Oricum, părea tot mai evident că e un mesager al nenorocirilor. Şi nu era o simplă purtătoare de *ghină* pe care o anihilezi descheindu-te la un nasture sau făcînd un gest... Iar coincidenţa, pentru mine, care am fost dintotdeauna atent la astfel de lucruri, începuse să semene a altceva... Iată de ce m-a apucat groaza cînd, după un timp, am reîntîlnit-o. In halul în care mă aflam — umblam ţinîndu-mă de ziduri, atît mă slăbise boala — mi-am spus că nu poate urma decît moartea... In ziua aceea, îmi amintesc, a fost o reformă monetară. Eu n-aveam ce pierde... N-aveam un ban... Dar, pentru mulţi, n-a fost tocmai bine... Am constatat devierea aceasta spre un plan care nu mai era personal. Pesemne, exerciţiile mele începeau să mă apere. Dar tot eram îngrijorat... Trebuia să fac ceva mai mult... Ar fi fost simplu s-o evit, nu-i aşa? Dar tocmai asta nu se putea. O întîlneam rar şi, ca să zic aşa, întîmplător. Şi tocmai pe atunci mă aflam într-o stare de disponibilitate totală în ceea ce priveşte întîlnirile. Puteam să mă aşez undeva, la un colţ de stradă, şi să aştept un timp, după care apărea, cu siguranţă, cine ştie ce personaj la care mă gîndeam şi care se mira singur că trece pe acolo... Ieşeam, într-o anumită stare, pe străzi şi întîlneam oameni pe care voiam să-i întîlnesc... Fireşte, era o condiţie

să fac lucrul acesta numai pentru a-L face, fără să urmăresc nimic de ordin social, conştient sau mai

ştiu eu cum... Şi dacă ar fi fost numai atît... Dar, în aceeaşi stare, ieşeam fără să mă gîndesc la nimeni precis... Trebuia să lucreze *întîlnirea,* nu ceea ce voiam eu să fie întîlnire... In fine, e prea complicat să-ţi explic acum... Vreau să vezi doar că nu puteam evita unele întîlniri care trebuia să aibă loc, chiar dacă erau de nenorocire, pentru că...
Aşadar, constatasem că am de a face cu o declanşatoare de nenorociri sau cu o mesageră indubitabilă a nenorocirilor. Mai constatasem că, la ultima întîlnire, nenorocirea deviase, în sensul că nu mă mai atinsese personal. Dar răul rămăsese rău, asupra altora. Iar încarnarea aceasta a nenorocirii sau mesagera nenorocirii îşi îndeplinea funcţia de cîte ori venea în contact cu mine... Contact care, iniţial, fusese o mare dragoste... Iată de ce ţi-am povestit toate prostioarele cu nişte adolescenţi, cu un star, cu John Collier... Ca să vezi cum poate să mai apară dragostea... La prima reîntîlnire, mi-a povestit, de data asta ea, că, a doua zi după ultima noastră întîlnire, i se întîmplase o mare nenorocire: intrase în spital... După un an, am întîlnit-o iar. Acum observase ea că de cîte ori ne întîlnim... Din nou i se întîmplase o nenorocire... Şi atunci m-a îngrijorat faptul că pot eu să *port gbină,* ceea ce nu mi-ar fi plăcut deloc... Eu nu voiam să-i fac rău... Mă temeam să nu fi mers prea departe, să nu fi întors totul asupra ei... Şi am făcut ceva, de domeniul liniştii... Iar ultima dată cînd am întîlnit-o, nu s-a mai întîmplat nimic... Ca să termin povestea personajului, am să mai spun că odată, acum vreo 20 de ani, am mai întîlnit-o şi, vorbind de una, de alta, mi-a rezolvat favorabil o necesitate: avea un exemplar din Diderot (pe atunci trăiam din traducere şi traduceam tocmai Diderot) pe care îl căutasem inutil... Iar ultima dată cînd am revăzut-o,

acum vreo 10-L5 ani, fostul star vindea limonada la un chioşc, spăla pahare... Am vrut să trec, făcîndu-mă că n-o văd, ca să nu se simtă prost... Dar m-a văzut ea şi m-a strigat... Mi-a dat o limonada... Vezi ce pot declanşa întilnirile unor oameni?... Iar dacă le urmăreşti de-a lungul unui şir de ani şi de întîmplări, vezi cum pot arăta coincidenţele?...
Pînă acum am vorbit foarte simplist şi brutal despre dragoste. De altfel, despre toate cam aşa am vorbit... Am dat numai puţin la o parte pojghiţa, făcîndu-te mai mult să bănuieşti ce s-ar putea afla sub ea... Dar mai bine să-ţi povestesc alte întîmplări... Poate că ele au să ilustreze mai bine ceea ce vreau să spun...
De pildă, la un moment dat, în timpul războiului, mă aflam la Turnu Măgurele. Şedeam într-o odăiţă, la marginea oraşului. Caii îi aveam într-un crîng, pe aproape (eram la o unitate de cavalerie). Trăiam cît se poate de izolat pentru că vechiul meu dosar politic îmi putea aduce oricînd surprize... Evitam pe cît puteam relaţiile cu ceilalţi, deşi printre ei erau şi unii tineri destul de simpatici... Ţi-am spus povestea cu hipnotizatorul?
S.R.: Nu...
G.N.: Atunci am să ţi-o spun acum... Un ofiţeraş, mai simpatic, să-i zicem B., m-a invitat într-o zi în oraş, la spectacolul unui „scamator"... Neavînd ce face, am acceptat. Seara, B. a venit să mă ia, cu încă un ofiţeraş. Iţi închipui ce încîntat eram... Dar ce puteam face? La urma urmei, mi-am zis, doi sau unul... Şi am intrat în sala de spectacol... Scamatorul a început cu cîteva numere de hipnotism, iluzionism etc, cum se obişnuieşte prin turneele acestea, în provincie. Numărul de rezistenţă al spectacolului îl executa împreună cu un asistent, mediumul lui, cum îl numea el. Acesta era scos cîteva minute din sală. în lipsa lui, o comisie ad-hoc, din

care nu lipseau primarul oraşului, şeful poliţiei şi alte notabilităţi locale, alegea trei persoane răspîndite în sală: un asasin, o victimă şi un detectiv. Personajele acestea nu contribuiau la spectacol decît prin prezenţa şi funcţia lor absolut simbolică. Intre timp, afară din sală, mediumul era supravegheat de alţi cîţiva spectatori ieşiţi special pentru asta. Apoi mediumul era readus în sală, urcat pe scenă, legat la ochi... Hipnotizatorul a făcut cîteva pase, după care a rămas pe scenă, de unde urma să-şi conducă, tot prin pase, mediumul, spre găsirea în public a asasinului, a victimei şi a detectivului... De obicei, în asemenea ocazii, se pare că între hipnotizator şi medium există un fel de cod, naiba ştie, cu ajutorul căruia mediumul, legat la ochi, e îndrumat de la distanţă să găsească persoanele indicate, lucru altminteri destul de dificil într-o sală aglomerată cum era cea din Turnu Măgurele în seara aceea...
Eu, cu cei doi ofiţeraşi lîngă mine, mă aflam undeva, pe un plan lateral, destul de greu de atins... Şi mediumul, ghidat de hipnotizator, a pornit legat la ochi, bîjbîind cu braţele întinse, prin sală... Atunci, nu ştiu ce mi-a venit, un fel de mică lăudăroşenie gratuită, pentru că nici eu nu credeam, ce spun şi socoteam totul drept o glumă. N-am făcut nici un efort ca să fie altceva... M-am aplecat spre unul

dintre ofiţeraşi şi, netam-nesam, i-am spus: „Să vezi că-L aduc la mine"... Mediumul s-a învîrtit un timp prin sală, spre disperarea hipnotizatorului care, probabil, îşi epuizase tot codul, şi a venit buluc la mine, împingînd publicul la o parte... Drept să-ţi spun, m-am mirat şi eu, pentru că, repet, vorbisem în glumă... Dar numărul fusese ratat. Mediumul a fost din nou urcat pe scenă, şi iar pasele, şi iar bîjbîiala, şi iar mica mea lăudăroşenie, la fel de neconvinsă, şi iar am fost găsit eu... Asta s-a repetat de vreo patru sau cinci ori (maestrul ţinea neapărat să-şi facă numărul cum trebuie,



ofiţeraşii mă îndemnau în şoaptă: „Adu-L...". Pînă la urmă, le-am spus, la fel de neconvins: „Hai să-L lăsăm... Le stricăm spectacolul...". După asta, închipuie-ţi, numărul a mers strună, codul şi-a dovedit întreaga eficacitate, hipnotizatorul (care nu ştiu dacă a înţeles ceva din cele petrecute) şi-a şters, satisfăcut, sudoarea de pe frunte. Publicul a aplaudat, iar noi ne-am dus acasă...

N-am comentat cu ofiţeraşii mei cele întîmplate. Mă mulţumeam să zîmbesc, să spun, cît se poate de cinstit: „Eu n-am făcut nimic. Am glumit...". Eram destul de naiv ca să-mi închipui că ei mă cred... După cîtva timp ne-am despărţit şi nu ne-am mai revăzut pînă după terminarea războiului...

N-aveam de unde să ştiu cît de puternic îi impresionase întîmplarea la care asistaseră. In mintea lor, după cum mi-am dat seama tîrziu, devenisem posesorul unei forţe fantastice pe care o ascundeam sub zîmbete nevinovate... Şi n-am reuşit să-i conving că nu era aşa, oricît m-am străduit, nici după terminarea războiului, cînd m-am pomenit cu ei acasă la mine... Mă căutaseră luni de zile... Cum nu aveam telefon şi foarte puţini oameni (oricum, în afara relaţiilor lor obişnuite) mă cunoşteau, reuşiseră, cu mari eforturi, să-mi dea de urmă... Acum, ofiţeraşii ăştia, nişte băieţi de 22 de ani, nu mai erau ofiţeraşi... Se petreceau marile schimbări sociale de pe atunci şi ei se vedeau siliţi să înceapă o altă viaţă, pe care şi-o doreau cît mai uşoară. Veniseră la mine să mă implore (nu exagerez deloc) să merg cu ei la sala Fundaţiilor Regale, unde se trăgeau, în public, nu ştiu ce loterii. Erau convinşi că pot să-i fac pe cei ce scoteau numerele cîştigătoare să scoată numerele lor... Degeaba le-am spus că s-au înşelat, că au greşit adresa... Au plecat convinşi că pot şi că nu vreau să-i ajut... Ce să-ţi mai spus?... De atunci nu i-am mai văzut...

Ţi-am spus povestioara asta, cine ştie de ce... Voiam să vorbesc despre dragostea care devine altceva... A, da... Unul



dintre personaje, ofiţeraşul B.; are o legătură oarecare cu ce voiam să povestesc şi m-am luat cu vorba despre spectacolul de hipnotism... Atunci, la Turnu Măgurele, era o imensă plictiseală, o pauză de aşteptare înaintea plecării pe front... Intr-o seară, am trecut prin parc. Pe o bancă, se afla B. Cu o fată. Cum eu eram singur, au insistat să stau cu ei. Fata părea că mă cunoaşte. Cine ştie ce îi povestise B. despre mine. Sosisem nu de mult de la Paris, eram un fel de poet ciudat, şi apoi întîmplarea cu hipnotizatorul... Fireşte, nu mi-au pomenit nimic de toate astea, dar fata insista atita să rămîn cu ei şi, mai ales, să revin şi a doua seară... „Ce să caut?" — i-am spus eu. „Voi faceţi dragoste. Să stau să vă păzesc? Mai bine mă culc...".

Dar ea nu s-a lăsat pînă nu i-am făgăduit să revin. Şi cum sînt destul de cretin ca să-mi tin mai totdeauna promisiunile, mai ales cele care mi se par fără rost, m-am dus şi a doua seară. Fata se afla cu B., fireşte, dar şi cu sora ei mai mică, studentă la medicină. Naiba ştie cu ce i-or fi împuiat capul bietei fete, dar mi-am dat curînd seama că venise, aşa cum li se întîmplă uneori fetelor, gata îndrăgostită de mine...

Pe scurt, cît am mai stat acolo, în Turnu Măgurele, am făcut dragoste, ca să zic aşa, cu fata aceea. Era destul de drăguţă şi s-ar fi zis că ne înţelegeam. I-am spus de la bun început că eu am să plec curînd, că nu ştiu dacă am să mai reîntorc şi că, dacă scap, nu la Turnu Măgurele am să revin; am sfătuit-o să nu ia în serios ce se întîmplă cu noi. Ea părea că e de acord. După cîteva săptămîni ne-am luat rămas bun în condiţiile cele mai prieteneşti şi am plecat, fără să ne făgăduim nimic...

Pe fata aceea am reîntîlnit-o peste vreo zece ani, într-un tramvai, în Bucureşti. Mi-a spus că e căsătorită, că are doi copii şi că e medic la un spital... Dar am văzut clar că mă ura îngrozitor. De altfel, a ţinut să-mi şi spună asta... Am

. I



întrebat-o dacă e fericită. „Cum îţi închipui că am să mai pot fi fericită vreodată? Din cauza ta... Te urăsc...". Şi tot aşa, pînă am sărit din tramvai... Vezi ce declanşase în personajul acesta o legătură amoroasă, obişnuită la băieţii de vîrsta mea şi, poate, şi la fetele de vîrsta ei? Crede-mă că jocul nostru

îl socotisem reciproc... Cel puţin aşa mă asigurase ea pe atunci...
Ştii, povestesc lucrurile astea şi, aşa, adunate, după o viaţă, aş putea părea cine ştie ce fost mare don Juan... In realitate am fost un sobru... Fireşte, luînd ca etalon preocupările amoroase ale altora...
Dar să revenim la începuturile de dragoste aparentă care se transformă în ură... Am să-ţi povestesc, foarte pe scurt, numai două întîmplări... Crede-mă că dacă ai pune orice tînăr, pînă la 23-24 de ani, să-ţi povestească aventurile lui, neînsemnate, cum sînt cele pe care ţi le înşir eu acum, ai putea să mă califici, fără grijă, drept „un băiat cuminte"... „Aventurile", ca atare, nu m-au atras niciodată... Am căutat întotdeauna altceva...
Aşadar, pe cînd aveam vreo 16 ani, de la liceu spre casă aveam drum comun cu o elevă de la o şcoală de fete din apropiere. Nu am acostat niciodată fete pe stradă şi nu-mi amintesc cum am început să facem drumul spre casă împreună... Nu ne-am întîlnit niciodată în altă parte decît pe drumul acela şi nu am vorbit, cred, niciodată de dragoste... Asta a durat cam un trimestru. Apoi, nu ne-am mai revăzut... Iar cînd s-a întâmplat rebeliunea legionară, eleva aceea cuminte şi drăguţă, poate devenită între timp studentă, şi-a pus cămaşa verde, a luat un pistol cît toate zilele şi a început să mă caute...
Mi s-au povestit toate astea şi nu prea am crezut. Apoi am întîlnit-o, imediat după război. Din întîmplare, pe stradă.

Am întrebat-o dacă era adevărat ce auzisem. Mi-a spus că era adevărat, că ştie despre mine că sînt comunist şi că se făcuse legionară numai ca să mă ucidă, pentru că mă iubise... Mă iubise, imaginează-ţi!... N-am ştiut cum să fug mai repede... Şi iată ultima întîmpkre, deşi aş putea să-ţi mai povestesc destule... M-am dus într-o zi la mama. Aveam vreo 40 de ani pe atunci. Acolo se afla o biată femeie, slabă, amărîtă, care părea ceva mai în vîrsta decît mine. „Nu o mai cunoşti?" — a spus mama. „E C, fiica doamnei P.". Mi-am amintit vag că, în urmă cu vreo 30 de ani, cunoscusem o fetiţă, fiica doamnei P., dar nu mai ţineam minte în ce împrejurări. Şi, de cum am rămas singuri, femeia aceea a început să plîngă, să-mi spună că m-a aşteptat toată viaţa şi că mă urăşte îngrozitor...
Mai întîi, am crezut că e nebună. Apoi mi-a povestit ce se întâmplase cu 30 de ani în urmă. Fusese adusă din provincie ca să urmeze cursurile unui pension din Bucureşti. Avea să fie internă şi plîngea de mama focului. Iar eu, cavaler al inconştienţei, am simţit cum mi se rupe inima de mila ei şi am asigurat-o că am să vin în fiecare duminică să o văd, că în vacanţe o să ne jucăm împreună şi că, astfel, viaţa de internat o să-i devină foarte uşoară... După care fetiţa a plecat la pension, iar băieţelul generos a uitat ce făgăduise şi gata...
Dar în internatul acela, fără voia lui şi datorită numai unor intenţii bune şi pure, băieţaşul a devenit visul vieţii fetiţei şi mai apoi, după terminarea pensionului, al fetei şi al femeii acesteia amărîte, căreia apariţia lui gratuită ii ratase viaţa... Iar acum era obiectul urii ei puternice şi, cred, justificate dintr-un anumit punct de vedere...
Iată cum, fără să am habar uneori de ce se întîmpla, am jucat şi eu rolul ticălosului... Şi nu e vorba numai de mine aici... Imaginează-ţi ce se întîmpla pe lume în urma atitor întilniri între copii sau între adolescenţi...

Dar — poate o să înţelegem mai tîrziu de ce — vreau să-ţi vorbesc acum despre Gherasim Luca. In tot ce am să-ţi spun te rog să ţii seama de un lucru: cînd vorbesc despre foştii sau actualii mei prieteni, vorbesc despre nişte oameni deosebiţi, în bine sau în rău. Dacă afirm despre vreunul dintre ei că este ticălos, de pildă, nu înseamnă că dau un calificativ. Ticăloşia lui îl priveşte. Aici, obişnuita judecată morală nu mai funcţionează. Pentru tine, poate să pară derutant, pentru că folosesc aceleaşi cuvinte. Dar acum nu mai vorbesc despre ofiţeraşi şi despre fetiţe... Să nu crezi că fac un joc... Nimic şi nimeni nu m-ar putea împiedica să vorbesc despre Zola (aşa îi spuneam noi lui Luca) exact cum aş vorbi despre un ofiţeraş, dacă ar fi un ofiţeraş... Reţine că, chiar dacă am să-L calific drept ofiţeraş, e vorba despre altceva şi n-am să fac o judecată de valoare, n-am să fiu pro sau contra, pentru că am să vorbesc de pe alte cercuri...
Cu Zola mi se întimpla ceva ciudat: cînd vorbeam despre el se stingea lumina... Fireşte, cei aflaţi de faţă credeau că e o coincidenţă, pentru că vedeau asta o singură dată... Şi se mai şi amuzau...
îmi aduc aminte însă că, într-o bună zi, martorii nu s-au mai amuzat... Eram pe stradă, cu Lygia, cu Bibi Dobrotă, cu Isabelle şi cu Marina... Treceam pe lîngă fundătura Negru-Vodă, seara, şi eu am spus: „Aici locuia Gherasim Luca"... Apoi am adăugat, mai mult pentru mine: „De nu s-ar stinge lumina"... „De ce să se stingă?" — a întrebat Marina. „Pentru că, de cîte ori vorbesc despre el, se

stinge lumina" - i-am răspuns eu. Ceilalţi, în afară de Lygia care ştia exact cum stau lucrurile, au început să rîdă, ca de o glumă... Numai că, în secunda aceea, s-au stins luminile în tot Bucureştiul, iar companionii mei s-au cam înfiorat de coincidenţa asta...

Altădată, acum cîţiva ani, mă aflam la Paris. Trăsesem la un hotel în Montparnasse şi mă duceam cu metroul spre Montmartre. Mergeam la Zola. Şi, deodată, s-a oprit curentul... Era prima pană de curent în sutele, în miile, poate, de călătorii pe care le-am făcut cu metroul. Am stat închişi în vagoane vreo jumătate de oră... Totul se datora unei furtuni dezlănţuite brusc în nordul ţării şi care făcuse ravagii... Pe Zola l-am găsit înnebunit de frică, împreună cu soţia lui şi cu o tînără care se tăvălea pe podele, în plină criză... Cumnata lui... Neobişnuiţi cu furtunile, se speriaseră îngrozitor. Eu veneam de la Comana, unde pădurea vîjîie de cîte ori e vînt...
Cît am stat acolo, le-am ţinut ferestrele, să nu le smulgă vîntul. (Zola locuieşte într-un fel de casă, care abia aşteaptă să fie dărîmată, lîngă cimitirul Montmartre.) îmi venea să rid, dar îmi era şi milă de ei... Lumina nu ardea... Aprinseseră
luminări...
Dar, fiindcă a venit vorba despre Zola, am să mă mai întorc putin la suprarealism... Imaginează-ţi un obiect făcut din lemn de abanos, din catifea şi mătase, un obiect magic la care oamenii visează şi-L caută fără să mai ştie, fără să mai înţeleagă de ce; de-a lungul vremurilor, numai profeţii, înţelepţii (nu filozofii), magii şi poetii îi mai presimt esenţa... Ceilalţi păstrează, prin rutină, deprinderea de a-i respecta suprafaţa...
Imaginează-ţi obiectul acesta năpădit de nişte ploşniţe care, murdărindu-i cutele de mătase, încep că creadă şi ele că fac parte din peisaj... Poţi să găseşti vreo scuză insectelor acestora dezgustătoare?... Există destui cretini care, privind numai suprafaţa, neîn-ţelegînd nimic din ce se petrece de fapt, încep, docţi şi savanţi, să facă teoria chibritului şi să spună că ploşniţa face parte din esenţa obiectului magic pentru că au văzut-o ei

acolo (ei, care nu văd decît pînă la sălaşul ploşniţelor, ei, ale căror creiere sînt năpădite de ploşniţe...). Ai zice că polemizez... Aiurea!... îmi e absolut egal ce se întîmplă la suprafaţă şi vorbesc aşa, de la suprafaţă despre suprafaţă... In suprarealism, ca în mai toate mişcările de „avangardă" de la noi şi de pretutindeni, au existat destule asemenea ploşniţe. Unele s-au aciuiat *post-festum,* cînd lucrurile se potoliseră, se clasicizaseră, ieşiseră din zonele de efervescenţă, periculoase şi incomode... Altele s-au lăsat influenţate, pe la 16 ani, de vreun prieten mai smucit şi au zburdat pe-acolo vreo săptămînă, două (ca să caute apoi toată viaţa, dar toată viaţa, să-şi spele păcatul din tinereţe şi să devină sclavii celui mai infam conformism, să urle chiar, ca unii care „cunosc", împotriva aşa-zisei avangarde sau, cînd e rentabil, să revină şi să se acopere cu eticheta fostului lor scuipat...).
Of, n-aş vrea să intru prea mult în amănunte despre murdăria asta...
Am să-ţi vorbesc doar despre cei care au făcut realmente parte din grupul suprarealist de la noi... Dacă o las la o parte pe Nadine, aflată printre noi, dar cam alături - în grup am fost cinci şi numai cinci... Poate era de vină atitudinea mea extrem de riguroasă şi, mai ales, de agresivă în rigurozitatea ei, care respingea orice corp străin... Altfel, am fi avut printre noi numeroşi verişori sau cetăţeni din Piatra Neamţ sau din Cobadin...
Şi, totuşi, de dragul lui Zola am făcut o concesie: prietenul lui din copilărie şi de la *Alge,* Paul Păun. Pe Dolfi Trost l-am simpatizat de la bun început, deşi nu ne-am apropiat mai mult decît era necesar. Dolfi, care pînă prin aprilie 1940, la întoarcerea în ţară a mea şi a lui Zola, scrisese articole de teorie marxisto-freudistă, era teoretician prin structură şi, din păcate, nu avea nici o tangenţă, în afară de cea

teoretică, cu problemele noastre reale. A încercat să facă plastică (anti-pictură, fireşte), dar a ajuns tot la teorie. Iar eu eram sătul pînă în gît de teorie... Totuşi, textele lui, publicate aici şi mai ales la Paris, au adus o reală contribuţie (din păcate, numai teoretică) suprarealismului din anii aceia, depăşind (din păcate, numai teoretic) multe şi zeloase activităţi de acest gen ale epocii. în privinţa lui Trost, Andre Breton, el însuşi teoretician în multele lui ore slabe, nu s-a înşelat, apreciindu-L cum se cuvine. Acum, după moartea lui tragică într-un ospiciu din Chicago, textele lui Trost sînt uitate şi e păcat...
Pentru Dolfi am şi acum, aveam şi în timpul „luptei fratricide" - cînd se aliniase alături de Luca - o reală simpatie... Pe Vergi şi pe Zola i-am iubit. Pe Vergi de cum l-am cunoscut (prin 1933), pe Zola mai greu şi mai tirziu... Şi, închipuie-ţi, îi iubesc şi acum, deşi n-aş mai face „grup" cu ei... De Vergi

îmi e foarte milă... îi înţeleg limitele şi nu i le apreciez deloc... A murit prea devreme, prin 1947, şi îl iubesc cum aş iubi un prieten mort de mult.
Cît despre mine, habar n-am, după cum ţi-am mai spus, dacă mai sînt suprarealist sau nu şi nu mă interesează deloc treaba asta. Fireşte, fiindcă vorbesc mereu despre suprarealism, ai zice că suprarealismul a fost şi este marea mea dragoste... Dar dacă aş vorbi despre orfici sau despre pitagoreici, despre cine ştie ce înţelepţi extrem-orientali sau despre cine ştie ce oameni fără etichetă specială, ai vedea că îi iubesc şi pe aceştia la fel ca pe suprarealiştii reali, fără să fiu deloc nici orfic, nici pitagoreic, nici nu mai ştiu eu ce...
în domeniul acesta, stăm mai prost decît în zoologie... Acolo, măcar, pui eticheta de *mamifer,* dar nimic nu te împiedică, pînă la o limită, să deosebeşti o balenă de o girafă... Şi, pentru că vorbim de suprarealism, aş vrea să repet că în mişcarea aceasta, înainte de a deveni artă şi comerţ, s-au

întîlnit, după părerea mea, oamenii cei mai aleşi ai epocii noastre. Vorbesc despre suprarealiştii reali, foarte puţini la număr, după cum e şi firesc... Dar, dacă aş fi trăit altundeva, în altă epocă, sînt sigur că tot cu ei m-aş fi întîlnit, deşi s-ar fi numit altfel, aşa cum, la ora actuală, poate că se şi numesc altfel... Şi mi-ar fi fost la fel de egal care sînt numele lor... Limitele suprarealismului le-am simţit încă de pe cînd mă declaram, fără nici o rezervă, suprarealist. Mai întîi, m-a oripilat caracterul de „grup"... Eu îmi căutam fraţii liberi, altceva decît adepţii unei dogme comune, chiar dacă dogma se afla la momentul de anti-dogmă...
Prozelitismul e o tîmpenie... Iniţierea nu se poate face din afară decît pînă unde vrea şi poate magistrul... Şi pînă unde e capabil sa meargă cel ce vrea să se iniţieze... Şi asta nu înseamnă nimic... Iţi poţi găsi fratele fără să scoţi o vorbă, fără ca el să scoată o vorbă şi îl poţi pierde, la fel... Iar proaspătul iniţiat o poate lua razna, îngropîndu-şi lumina în noile lui bezne... Punctele de contact exprimate şi acceptate ca pivoturi ale unui grup nu sînt totdeauna „probe"... Sub ele nu e totdeauna *altceva.* Ele pot fi simple limite ale contactului... Asta aduce în grup personaje capabile numai să le facă faţă; ele devin esenţiale, deşi sînt nimic... Astfel se denaturează, pînă la urmă, acel *altceva* care ar trebui să stea la baza contactului real, fără funcţia de limită... In suprarealism (ca în toate celelalte grupări artistice sau neartistice, de cînd lumea şi pămîntul) punctele de contact din domeniul social (politic), artistic etc. şi-au arătat din plin colţii malefici... Mai de mult, îngrijorat de răspîndirea prea bruscă a aspectului de suprafaţă, Breton cerea ocultizarea suprarealismului. Dar, tocmai pe vremea aceea, îşi intensifica activitatea teoretică, adică făcea invers... Mie, dezocultizarea oricărui fapt ocult mi se pare o imposibilitate... In realitate, ea nu arată decît o

pierdere a contactului cu nucleul iniţial, care rămîne, astfel, mai departe, ocult... In cazul suprarealismului, cred că era vorba de o deplasare a lui altundeva decît în punctul de legătură, devenit dogmă (deşi negativă), de o înlocuire a lui cu alte puncte, sociale, artistice, datorate în cea mai mare parte activităţii teoretice-conştiente...
Să-ţi dau un exemplu, cît se poate de simplu, ca să înţelegi mai clar de ce am spus că dezocultizarea oricărui fapt ocult este imposibilă şi că nu poate fi vorba decît de o pierdere a legăturii cu nucleul iniţial: iată, de cînd convorbim amîndoi şi mai ales astăzi, s-ar zice că fac teorie... Şi susţin, în acelaşi timp, că nu fac teorie... Dar ştiu exact cît diletantism conţin teoriile astea ale mele, artizanale, şi ceea ce mă satisface e tocmai diletantismul lor. In plus, îţi spun cu toată seriozitatea că nu dau doi bani pe ele, că aş fi bucuros, ba chiar aş fi în stare, fără pic de sofistică, să argumentez pe invers, susţinînd acelaşi lucru, pentru că nu argumentarea mă interesează, ci *lucrul acela...* Şi să nu-ţi închipui că apăr diletantismul... Aici îl accept pentru că este o iluzie a celui deprins cu teoria după toate regulile ei şi pentru că m-ar plictisi să caut alt mecanism. De fapt, nu fac teorie şi nu sînt diletant, deşi fac teorie şi sînt diletant, ceea ce îmi e perfect egal, pentru că mecanismul nu mă interesează deloc... Important e ca tu să presimţi ce vreau să spun... Iar tu presimţi mai mult sau mai putin, ba chiar înţelegi, mai mult sau mai puţin. Asta nu depinde de mine... Şi de acolo, de la mai mult sau de la mai puţin, presimţi sau chiar înţelegi, mai departe, ceva care în nici un caz n-a fost exprimat, ceva care nici nu poate fi exprimat total, ceva care *nu poate fi deypcul-ti^at...* Asta depinde de disponibilitatea ta... Iar eu îţi spun, ca un diletant, ce pot să spun şi ce vreau să spun... Fiecare clipă de acord al nostru reprezintă numai o bornă pe drumul fiecă-

ruia către lucrul presimţit... Cînd borna e dogmatizată sau măcar acceptată ca punct de înţelegere, ca

limită, înseamnă că drumul a fost retezat, oprit la punctul de legătură, care devine prin el însuşi ceva, ceva care e altceva decît ai presimţit tu la capătul lui sau am vrut să-ţi comunic eu...

De obicei, „grupurile", supunîndu-se unor legi destul de misterioase, nu fac decît să reteze drumul fiecăruia, să îngheţe presimţirea, la o etapă a ei... De la începutul lumii, există un circuit continuu al misterului, iar grupurile, chiar orficii care mai amestecau gândirea poetică cu gîndirea filozofică, chiar pitagoreicii, care mai legau abstracţia de practica cea mai riguroasă a vieţii, chiar înţelepţii extrem-orientali pe care îmi place să-i pomenesc, chiar suprarealiştii reali, constituie derivaţii, dezvoltând o etapă sau alta (ca atare) a acelui circuit continuu... E greu de înţeles de ce i s-a făcut mormînt lui Hippasos încă de pe cînd era în viaţă? Sigur, fiindcă a dat la iveală sfera alcătuită din 12 penta-goane... înţelegi de ce spun că poezia e, mai întîi de toate, un mod de viaţă?... Spre deosebire de alte grupuri, dintre cele ce au păstrat legătura cu nucleul iniţial, dintre cele ce au reprezentat momentele circuitului continuu, suprarealismul (care, în capetele unor mărunţei, a fost numai mişcare artistică) a desfăşurat în principal o derivaţie bazată pe domeniile artei şi reclama deci mecanismele acestora... Nu reduc, după cum ştii, suprarealismul la o simplă mişcare artistica: vorbesc despre aspectele sale neesentiale, dar caracteristice şi necesare, pe care intruziunea teoretică, departe de a le dezvolta, nu putea decît să le delimiteze, adică să precizeze, să îngheţe conturul derivaţiei... Ai observat cu cîtă exactitate înghit unele culturi mai elastice tot ce pare de „avangardă"?... Urmăreşte cultura franceză, de pildă, să zicem pe un secol şi ai să vezi cu ce precizie, aproape matematică, din aproximativ 30 în



30 de ani, reprezentanţii unor curente, la început respinse cu vehemenţă, sînt instituţionalizaţi, într-un fel sau altul, după ce, bineînţeles, derivaţia a fost îngheţată, a fost mutată în cîmpul încremenirilor, a devenit aptă pentru cultură... Să nu-mi spui că e un proces firesc, de dezvoltare, şi aşa mai departe, fiindcă nu despre asta e vorba acum... Sade mi se pare infinit mai aproape de circuitul nostru decît Voltaire, de pildă, pentru că, *printre altele,* i-au trebuit 250 de ani uneia dintre cele mai elastice culturi ca să-L academizeze... Şi cum... Şi cît... Fireşte, acesta nu e cel mai important criteriu. El nu prea poate fi generalizat... Dar e un criteriu, totuşi... Uită-te cu cîtă grijă Breton, unul dintre cele mai reprezentative personaje ale epocii noastre (şi spun asta chiar astăzi, cînd nu mai suport să-i citesc mare parte din texte), e trecut pe planul al doilea, mereu pe planul al doilea, deşi a influenţat ca nimeni altul întreaga mişcare spirituală — şi nu numai spirituală — a secolului...

Lui, acolo unde se află, cred că îi sînt indiferente toate acestea. Dar, pentru admiraţia pe care încă i-o port, sper să fie înghiţit cît mai tirziu de suprafaţa anchilozată a gîndirii, prea anchilozată ca să-L poată accepta... Vezi, îl omagiez pe Breton şi poate ar trebui, ca să înţelegi mai bine ce vreau să spun, să-mi exprim şi marile mele îndoieli, începînd de prin 1938, în legătură cu activitatea lui *imediată* şi cu suprarealismul în genere, fixat tot mai mult ca derivaţie care începe să devină ea însăşi, adică să îngheţe... îngheţării acesteia i s-a datorat adeziunea în cantitate... Dar sub ea a rămas, pentru foarte puţini, e drept, de obicei rezervaţi faţă de supralicitatorii platformei, legătura iniţială vie şi pierdută sub falduri din ce în ce mai teoretice sau mai artistice şi în orice caz mai limitative, legătură care îşi cerea cu necesitate un nou capăt, posibil numai în afara grupului (dar *în*



suprarealism), numai în afara suprarealismului (dar *în* fiecare dintre noi)... Iţi dai seama că nu poate fi vorba de acceptarea unui *mod de artă,* devenit accesibil din afară şi pe baza căruia s-au creat şi se creează încă spectaculoase cariere... Poate că înţelegi mai bine acum de ce spuneam că nucleul iniţial nu putea fi dezocultizat, că, dimpotrivă, o dată cu larga răspîn-dire a suprarealismului, el devenea, în fapt, tot mai inaccesibil pentru zeloşii aderenţi şi că Breton (ca şi noi) se îngrijora degeaba... Ca mişcare artistică, de suprafaţă, suprarealismul începuse să iasă din cercul prim, dar acesta era lucrul cel mai puţin important... *f'*

înţelegi acum de ce în perioada de degenerescentă conştientizată, şi comercializată, nu putea să mă intereseze dacă mai sînt sau nu suprarealist, de ce refuz să accept că aş avea ceva comun cu scriitorul X sau cu pictorul Y care se străduiesc acum să facă un suprarealism impecabil (după toate canoanele) sau cu confraţii lor mai de demult care au dat tîrcoale suprarealismului, dar nu au ajuns niciodată măcar la limitele accesibile din prima perioadă... Dacă ei sînt suprarealişti, eu cu siguranţă că nu sînt... Vorbesc despre lucrurile astea care, crede-mă, nu mă interesează nici cît negru sub unghie... Uite cît am pălăvrăgit (şi despre ce!) ca să te întreb, pînă la urmă, dacă îţi e mai limpede acum atracţia unora dintre suprarealiştii reali către magie, către ocultism, în sensul cel mai laic cu putinţă (atracţie aparent existentă, fireşte, şi la ceilalţi, dar venind din afară şi ţinînd mai mult de stil decît de necesitate). Cu

vorbăria noastră am ajuns, aşadar, şi la magie... Vezi, gîndirea conştientă se matematizează din ce în ce mai mult, îşi modifică roţile mecanismului şi, în ciuda tehnicizării care îi corespunde, magia (albă sau neagră) continuă să fie practicată ca în vremurile ei cele mai bune... Bagă de seamă că vorbesc despre *practicarea* magiei şi te rog

să înţelegi asta în modul cel mai direct cu putinţă. Intr-o măsură sau alta, ea nu a fost străină multora dintre suprarealişti. Victor, de pildă...
*(Pendula bate ora %ece, seara...)*
Dar să lăsăm... Să revenim la Zola...
Aş vrea, mai întîi, să repet ceva: dacă am să spun unele lucruri urîte despre el, să ştii că n-au nici o legătură cu valoarea textelor sau obiectelor pe care le face. In plus, subiectivismul meu, poate justificat, nu poate deveni, în nici un caz, argument pentru altcineva în afară de mine... Apoi, nu trebuie să uiţi că murdăria neagră şi profundă, cînd e neagră şi profundă la un înalt grad, se poate confunda pentru mine cu puritatea strălucitoare şi înaltă... Aşadar, ceea ce o să ţi se pară negativ în spusele mele, să ştii că nu-mi aparţine ca atare... Cu Zola se întîmpla ceva curios: după cîte am aflat mai tirziu, umbla cu un cuţit mare la el. Cuţitul îmi era destinat mie. Fireşte, Zola nu l-ar fi folosit la propriu împotriva mea. Cuţitul devenise un fel de obiect magic... Ştii pentru ce? îşi apăra iubitele, de mine... De mine care, după cum cred că ţi-am mai spus, puteam fi socotit un sobru măcar într-atîta încît să las în pace iubitele prietenilor... Şi apoi, puţinele iubite pe care i le-am cunoscut (şi le ascundea de mine cu o grijă de maniac), nu ştiu cum, dar nu mi se păreau deloc atrăgătoare...
Vezi ce poveşti frumoase îţi spun? El, ea, eu... Aiurea!... Nimic nu justifica prezenţa cuţitului... Cu toată grija lui de a-şi ascunde iubitele, două dintre ele şi care au reprezentat, cred, legăturile lui cele mai serioase, l-au trădat *cu mine.* Absolut fără voia mea... Să vezi cum...
Despre Toni (Mirabelle Dors, cum e cunoscută acum în cercurile artistice de la Paris şi din alte părţi) ne-ai auzit poate vorbind, pe Lygia şi pe mine... Acum (nu atunci) pot să afirm

că e unul dintre personajele cele mai interesante din cîte am întîlnit în viaţa mea. Am cunoscut-o mai bine abia la 30 de ani după prima noastră întîlnire. In tot acest interval nu ne-am mai revăzut şi numai printr-o întirnplare (de un fel deosebit) Lygia a regăsit-o la Paris, unde locuieşte cu soţul ei, Maurice Rapin; curînd după Lygia, am reîntîlnit-o şi eu, Lygia îmi dăduse adresa, îmi spusese că e vorba de Mirabelle Dors, ceea ce eu ignoram... Apoi Mirabelle ne-a vizitat la Comana şi am stat de vorbă ore şi ore, descoperind, de fiecare dată mai mult, personajul extraordinar despre care poate am să.-ţi vorbesc altă dată mai pe îndelete... înainte de a ajunge la prima noastră întîlnire, aş vrea să mai fac o paranteză, să-ţi spun că, din cîte mi-a povestit Mirabelle (căreia îi acord cea mai deplină încredere), legătura ei cu Zola a avut urmările cele mai nefaste pentru ea. N-am să intru acum în amănunte, dar crede-mă că, după plecarea lor, Mirabelle a avut de suferit cum puţine femei au suferit pe lumea asta... Iar nebunia şi moartea lui Dolfi, plecat împreună cu ei şi devenit pentru un timp, după sosirea lor la Paris, copil favorit al lui Breton, s-ar datora, după Mirabelle, exerciţiilor de magie neagră practicate de Zola împotriva lui... Şi nu numai a lui... Iar mobilul (asta îmi plăcea enorm la Zola) era invidia, cea mai măruntă, cea mai meschină... Aşadar, pe vremea „obiectelor oferite obiectiv" (O.O.O.) făcute de Zola, eu ignoram pînă şi existenţa Mirabellei... Eu îmi făceam experienţele" mele absolut incomunicabile, el şi le făcea pe ale lui, parţial şi numai la suprafaţă comunicabile... De fapt, „ruptura" dintre noi doi cred că era mult mai profundă decît a părut celor care au urmărit aşa-numita „luptă fratricidă" din primii ani de după război... Zola se angaja mai departe în domeniul răului pe care îl exploraseră toţi suprarealiştii (sau măcar cei avertizaţi...). Răul începuse să fie acceptat din rutină; binele,

spurcat ani de-a rindul de popi şi de moralişti, se transformase într-un fel de tabu, conştient... Şi aşa, separate frumos, ca principii în cadrul sistemului, aderenţa la rău, satisfăcătoare măcar prin nonconformismul ei, ajunsese să asigure învârtirea în jurul cozii şi *rămînerea în sistem...*
Şi apoi, o cantitate imensă de fapte îmi dovediseră că, prin structura mea, sînt atras spre ceea ce îmi refuzam cu încăpăţînare, adică spre ceea ce sistemul, chiar negativizat, înfăţişa sub denumirea de „ţinutul binelui"... Cît aveam să mai accept dedublarea asta mutilantă?... Vedeam tot mai clar că trebuie să dau dracului şi răul şi binele, că nu e nevoie de un pact cu diavolul, ci cu mine însumi, că e vorba de unitatea mea - iar dacă descopăr, după cum descopeream tot mai mult, că sînt „un om bun", să n-am nimic împotrivă... Mi se făcuse lehamite de negaţii şi de negaţiile negaţiilor... Aveam nevoie

de altceva, în care nimic preconceput să nu mai fie valabil, în care să mă pot mişca liber, în acord cu mine chiar dacă, aparent, intram pe teritorii interzise pînă atunci. Cu fiecare nouă treaptă descopeream „adevăruri" pe muchie de cuţit, care puteau să fie şi să nu fie, care erau şi nu erau, oricum mai puternice decît principiile...
Dar să ne întoarcem la prima mea întîlnire cu Mirabelle... Cum îţi spun, îi ignoram pînă şi existenţa. Dar într-o bună zi, Lygia (nu ştiu de unde o cunoscuse) mi-a vorbit despre ea şi mi-a spus că trebuie să o văd, că Mirabelle vrea să mă roage ceva, foarte important pentru ea... La început am refuzat, dar Lygia a insistat atita încît, pînă la urmă, în ziua şi la ora hotă-rită am sunat la uşa Mirabellei... Şedea pe undeva, pe lîngă strada Doctor Burghelea, unde era un rond... Era după-amkză, tîrziu... Mirabelle mă aştepta, aşa cum se înţelesese cu Lygia, şi a deschis de îndată ce am sunat. N-a fost nevoie să ne prezentăm... Am intrat... Era o cameră cu un pat, o masă, un

fotoliu... M-am aşezat pe fotoliu şi *pînă la plecare nu m-am mişcat de acolo.* Te rog să reţii amănuntul acesta... Lygia îmi spusese că Mirabelle vrea să mă roage ceva... Aşteptam să văd ce anume... Iar Mirabelle mi-a spus că ea nu e Mirabelle, că ea e Zola, că Zola vrea să mă roage ceva, dar nu îndrăz-neşte şi că, de fapt, convorbirea mea avea să fie o convorbire cu Zola.. N-am avut nimic împotrivă... Ţineam destul de mult la Zola, deşi relaţiile noastre se răciseră enorm şi eram gata să-L ajut chiar aşa, reîntrupat în Mirabelle... Apoi Mirabelle s-a culcat pe pat, cu faţa în sus şi a intrat în transă. Mi-a vorbit ca şi cum ar fi fost Zola. Pînă şi vocea îi devenise asemănătoare cu a lui... îmi cerea să-L ajut să facă un lucru pe care avea impresia că nu i-L îngădui eu... I-am spus că n-am nimic împotrivă... M-a întrebat cum să procedeze (fireşte, nu în sensul practic, obişnuit, deşi era vorba de o problemă din viaţa practică, deosebit de importantă). I-am spus părerea mea...
Cred că am discutat cam o oră, eu fumînd liniştit, în fotoliu, Mirabelle (adică Zola) culcată pe divan, cu faţa în sus, cu ochii închişi... în cameră se făcuse întuneric cînd Mirabelle s-a ridicat şi ne-am luat rămas bun...
înainte de a ne despărţi m-a rugat (de astă dată era Mirabelle) să nu-i spun lui Zola despre convorbirea noastră. „Dacă află Zola, e în stare să mă ucidă", mi-a spus... Am asigurat-o că Zola n-o să afle nimic şi am plecat. Mai apoi am aflat că Zola a izbutit să facă lucrul acela despre care discutasem fără ştirea lui... Pe Mirabelle, după cum ţi-am spus, am reîntîlnit-o şi am cunoscut-o mai bine abia după vreo treizeci de ani...
Iată prima „trădare" a unei iubite păzite de Zola cu cuţitul... Dar lucrul cel mai ciudat a urmat după aceea, în aceeaşi seară, cînd am ajuns acasă... Hai să ţi-L povestesc... Cînd am ieşit de la Mirabelle am simţit, scuză-ma, o nevoie

irezistibilă să urinez, cum poate nu mai simţisem niciodată... Vespasienele erau şi pe atunci destul de rare în Bucureşti, iar acolo, pe Traian, unde cotisem, nu exista nici una... Nu mai ştiam ce să fac... Pînă la urmă, m-am hotărît să intru într-o curte a cărei poartă era larg deschisă şi să rezolv problema, devenită între timp înnebunitoare... Vezi, îţi mai dau nişte amănunte cam „nepoetice"... De asta ezitam să-ţi povestesc mai departe... Să nu te mire dacă au să mai urmeze cîteva de acelaşi fel... Am intrat, aşadar, într-o curte... Aveam de gînd, dacă mă surprindea vreun locatar, să-i spun că sînt bolnav, să găsesc o scuză... Şi, înnebunit de presiunea momentului, mi-am descheiat pantalonii, am căutat deschizătura chiloţilor... (încă un amănunt nepoetic, dar necesar: pe atunci noi, bărbaţii, purtam chiloţi desfăcuţi în faţă şi încheiaţi cu năsturaşi...). Degeaba am căutat deschizătura chiloţilor care, deşi ar fi trebuit să se afle acolo, dispăruse ca prin miracol... Pînă la urmă, a trebuit să folosesc o altă cale liberă, aflată ceva mai jos. în fine... Ajuns acasă, i-am povestit Lygiei întîlnirea mea cu Mirabelle. Cînd m-am dezbrăcat ca să mă culc am înţeles de ce nu găsisem cale liberă în curtea aceea: aveam chiloţii puşi cu faţa la spate, cu năsturaşii încheiaţi la spate... Nu ştiu cum să-ţi spun... Ar fi fost imposibil să mă îmbrac aşa fără să observ, să-mi închei nasturii la spate fără să-mi dau seama. Pentru un bărbat, e ca şi cum şi-ar pune pantalonii cu faţa la spate, şi-ar încheia şi nasturii tot aşa şi nu şi-ar da seama... Iţi mai amintesc ce ţi-am spus mai adineauri: cît am stat la Mirabelle, nu m-am mişcat de pe fotoliu... Am mai povestit unor prieteni îndmplarea asta... în afară de Lygia, care m-a văzut încheiat la spate şi ştie că ar fi cu neputinţă să fi greşit îmbrăcatul, ceilalţi au zîmbit, ca şi cum le-aş fi inventat o anecdotă nostimă... Tu crede ce vrei... Dar scuză-mi amănuntele „nepoetice" pe care a trebuit să le dau...

A doua „trădare" a unei iubite a lui Zola s-a petrecut în anul morţii lui Victor... între Victor şi mine a

existat, de cînd ne-am cunoscut, o dragoste neîntreruptă, în ciuda încercărilor la care am fost supuşi amîndoi... Poate am să-ţi povestesc odată mai amănunţit despre asta... Cînd, după o despărţire de 23 de ani, am izbutit să mă reîntorc la Paris, îţi închipui că lucrul pe care îl doream cel mai tare era să-L revăd pe Victor... Cred că mai mult pentru asta m-am dus acolo... Cînd am sosit, Victor, care nu ştia că vin, era plecat, undeva, în provincie... M-am dus la Zola şi, cum el îi ştia adresa, l-am rugat să-i telegrafieze lui Victor...
Iar fac o paranteză ca să-ţi spun cum, cu mulţi ani în urmă, înainte de război, pe cînd locuiam la Paris, Zola (împreună cu Herold, împins şi el de motive destul de meschine) încercase să strice prietenia dintre mine şi Victor... Pe atunci, Breton urma să scoată un număr din *Minotaure* (care, altminteri, n-a mai apărut, din cauza izbucnirii războiului). Un număr închinat Diavolului...
Pe vremea aceea apărea şi *Verve,* revistă aflată la mare concurenţă cu *Minotaure*... Dacă cei de la *Verve* ar fi aflat tema viitorului număr şi ar fi ieşit ei înainte cu o temă similară, editorii *Minotaure-lxA* ar fi suferit pagube serioase... Nu prea mă pricep la chestii financiare, dar aşa mi s-a explicat...
Numărul din *Minotaure* urma să-L facă Andre Breton, iar colaboratorii, aleşi de el (şi singurii care cunoşteau tema) trebuiau să păstreze o discreţie absolută în privinţa textelor sau a desenelor la care lucrau... Eu aveam de făcut un text despre „demonialitatea obiectului", împreună cu Victor, căruia i se ceruseră şi ilustraţiile respective... Victor venea zilnic la mine şi lucram împreună cîteva ore. Cînd se întîmpla să vină Herold sau Zola, închideam caietele şi, fireşte, nu spuneam ce lucrăm, după cum ni se ceruse... Curînd, amîndoi au simţit



că le ascundem ceva, probabil au şi bănuit despre ce era vorba... Şi au început o intrigă de neînchipuit, lucrîndu-mă pe mine, cînd mă prindeau singur, împotriva lui Victor, şi pe Victor împotriva mea... Aproape că reuşiseră să ne aţîţe unul împotriva altuia (mie şi lui Victor nu ne trecea prin cap că vreunul dintre noi s-ar putea ocupa cu asemenea treburi)... Noroc că puritatea noastră a limpezit totul, la timp: într-o zi am stat de vorbă cu Victor şi intriga s-a spulberat... Am înţeles amîndoi că aveam împotriva noastră invidia şi gelozia... Deşi avusesem această primă experienţă cu Zola, de data asta, după o despărţire de 25 de ani în care trăisem singur şi departe, nu mi-aş fi imaginat ca gelozia îl va putea împinge atît de departe încît să mă împiedice să-L văd pe Victor... L-am rugat, deci, să-i telegrafieze lui Victor, să-i anunţe sosirea mea... Apoi m-am dus la el seară de seară, aşteptînd răspunsul care nu mai sosea... Termenul plecării spre ţară se apropia tot mai mult... Mă frămîntam cumplit... Intr-o seară, Zola mi-a spus că Victor a fost adus cu ambulanţa la Paris, că se află în agonie, la un spital al cărui nume nu-L putuse afla... Ceea ce îmi spunea era, într-o măsură, adevărat: Victor, într-adevăr, fusese adus cu ambulanţa la Paris. Sosirea mea coincisese cu marea criză declanşată cu puţin înaintea morţii... Iţi închipui ce a însemnat pentru mine vestea asta... Zola s-a dus să ia nişte vin... Şi atunci soţia lui (pe care abia o cunoscusem) mi-a spus: „Gellu, te rog să nu-i spui lui Zola, dar sînt uluită şi nu mai înţeleg nimic... Zola ştie ce înseamnă pentru tine să nu-L vezi pe Victor şi ştie cît te iubeşte Victor... Ştie foarte bine la ce spital e Victor, se duce mereu acolo şi îi telefonează de cîteva ori pe zi... Astăzi, înainte de venirea ta, a sunat Victor. Am ridicat receptorul. Seamănă grozav la voce cu ţine, am crezut că eşti tu. Am întrebat: «Tu eşti, Gellu?»... «Cum Gellu?» - s-a mirat Victor. «Zola mi-a spus că Gellu a plecat de o săptămînă, înainte de



venirea mea...» Nu mai ştiu ce am bîlbîit, că aveţi o voce foarte asemănătoare, că am crezut o clipă că telefonezi tu, de la Bucureşti... Zola, care era în cameră, s-a repezit şi mi-a luat receptorul din mînă. «E o confuzie», a spus el. «Gellu a plecat de o săptămînă...» Dacă află Zola că ţi-am povestit toate astea, mă ucide... Dar mi se pare monstruos ce face..."
S.R.: Bine, dar ea nu-L cunoştea pe Zola? Sau el se purta aşa numai cu anumiţi oameni?...
G.N.: Să lăsăm... Ştii, toate astea îmi sînt acum atit de indiferente şi de străine... Poate ai să te miri, dar nu-i port deloc pică lui Zola pentru ce s-a întîmplat atunci... De fapt, eu ţi-am vorbit despre favorabili şi nefavorabili. îmi pare rău că trebuie să ne încheiem convorbirea fără să fi trecut la *obiecte*... Tot ce ţi-am povestit ţi s-ar părea atunci altfel... Aşa, rămînem la suprafaţă... Cînd povesteşti fapte, mi se pare că ai avantajul de a fi mai neconcluziv... Deşi există riscul de a prezenta nişte bieţi bolnavi în culori prea nefavorabile...
S.R.: Aş vrea să vă mai întreb ceva despre Zola: îşi făcuse un fel de profesionism al răului sau numai se apăra în felul acesta?...

G.N.: Şi una, şi alta... Cu mine, se apăra... Simţea exact, numai că invers... îşi ferea iubitele de trădare şi ele tot îl trădau, dar altfel...

Zola a intrat în lucrurile astea, comune nouă teoretic, şi n-a mai ieşit din ele... Poate că ele reprezentau limita lui exactă... Ce ştiu eu?... Le-a teoretizat, le-a conştientizat şi n-a mai izbutit să se abată de la ele... Ştii, şi conştientul îşi are straturile lui de mister... Eu socotesc că tot ce face Zola e de domeniul conştientului... Dar asta nu e o judecată de valoare... Cu timpul, poate ai să înţelegi mai limpede ce spun acum...

iarna 1975-L976

*Contravaloarea timbrului literar se depune în contul Uniunii Scriitorilor din România, nr. 2511.L-L71.1/ ROL, deschis la BCR, Filiala Sector 1, Bucureşti.*

Editura Paralela 45
Piteşti: 0300, str. Fraţii Goleşti 128-L30;
tel./fax: (0248)63.14.39; (0248)63.14.92; (0248)21.45.33;
e-mail: redactie@edituraparalela45.ro; comenzi@edituraparalela45.ro
Bucureşti: Sector 4, b-dul Gheorghe Şincai, nr. 14, bl. 11, se. 1, et. 6, ap. 21; tel./fax: (021)330.73.09; e-mail: bucuresti@edituraparalela45.ro
Braşov: 2200, str. Hărmanului, nr. 21, bl. 31, se. D, et. III, ap. 14; tel./fax: (0268)33.36.01; e-mail: ep45@deltanet.ro
Cluj-Napoca: 3400, str. Ion Popescu-Voiteşti L-3, bl. D, se. 3, ap. 43; teL/fax: (0264)43.40.31 e-mail: ep45cj@rdslink.ro
Oradea: 3700, str. Rimanoczy Kalman 16; tel./fax: (0259)12.79.13; (0259)13.09.06
Tiparul executat la tipografia Editurii Paralela 45

De acelaşi autor,
la Editura Paralela 45:

**Inedit:**

- *Calea Şearpelui* (ediţie îngrijită de Simona Popescu, 2002)

**Traduceri:**

- Denis Diderot, *Călugăriţa* (2002) ]
- Denis Diderot, *Jacques Fatalistul si stăpînul său* (2002)

Fotografia de pe coperta I: Dan Stanciu